ОЛЕКСАНДЕР ОЛЕСЬ — СПІВЕЦЬ КРАСИ І НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Серед поетів першої половшій 20-ГО СТОЛІТТЯ ТЯЖКО знайти поета, рівного Олесеві, що поклав би стільки сили, стільки свого серця й таланту в поетичні рядки, оспівуючи красу природи, красу людської душі і боротьбу нашого народу за своє визволення; немає поета, що гак би болів і відтворював у поетичній формі трагедію нашої Батьківщини. Немає також і поета в цей. період, що так би хвилював душу нашого народу своїм простим, але мистецьким словом. Недаром nie ля Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки ім'я Олександра Олеся ми промовляємо з такою пошаною.

І справді, коли пригадаємо часи визвольної боротьби України, роки 1917 — 18, то тоді на всіх вечірках, святах, на урочистих зборах, на національних святах чулися палкі цитати з його поезій, лунали пісні, покладені на його слова. Вони хвилювали й поривали приспану країну до боротьби, до чину, будили національну свідомість. Недаром від 1930 до 1958-го року його творчість була під цілковитою забороною. Тільки дякуючи Максимові Рильському та його однодумцям, у 1958 році його частково реабілітовано. Виправдуючи Олеся перед урядовими чинниками, Максим Рильський доводив, що багато друзів поета, коли він був на еміграції, помилково було репресовано чи знищено і що це, мовляв, штовхало Олеслі в табір ворогів Радянського Союзу. Але вже кілька останніх років Олеся знову не друкують, зокрема після падіння Шелес-та. Y 1978 році минуло 100-ліття з дня народження Олеся, але в Україні не було жодної згадки про цей ювілей, про перевидання його творів, які востаннє були видані в 1964-му поці. Так мовчанкою минуло століття з дня смерти Гната Хоткевича, 150 років з дня народження Я. Щоголева, без видання їх творів.

Говорячи про невмирущу творчість Олеся, мимоволі Ja-питаємо, хто ж такий був Олесь, який ще в 1903 році писав поезії російською мовою, яка сила звела його на український шлях патріота й борця.

Народився Олександер Олесь (справжнє прізвище Кан-диба) 1878 року в селі Крига, біля Білопілля, на Сумщині. Батько керував промисловими роботами одного підприємця росіянина й часто жив поза межами України. Олесь згадує батька, як дуже добру людину. Та коли Олесеві було ІЗ років, батько помер. Мати походила з села Верхосулля, ЛеГ>е-дннського повіту, і Олесь змалку виростав більше в матері, Ita селі. Дитинство йому здавалось "одним золотим днем". Все, що він бачив у степу, в садку, на річці Сулі, здавалось йому "суцільною казкою природи".

Читати Олесь навчився від матері в 4 роки, там же вчився в школі. Свій перший вірш написав, коли йому було 9 років, але російською мовою. Але, як згадує сам Олесь, в 11 років він уже знав багато віршів "Кобзаря" напам'ять . V 15 років Олесь їде до Харкова і складає іспити до Хліборобської школи. Цікавився різними мовами, працював над вивченням індійської, польської, болгарської й сербської. V школі редагував журнал "Комета", де друкував і свої вірші українською й російською мовами. Початки національної свідо мости прищепив йому його приятель Петро Радченко, що теж писав повісті українською мовою. Впливали на його свідомість і вчителі. Олесь тоді читав багато українських та російських клясиків. Великий вплив на майбутнього поета зробили своїми творами німецький філософ-ідеаліст Шопен-гауер та письменник Гергардт Гавптман. З українських перечитав, крім Шевченка, твори Лесі Українки, Старицького, Чернявського та інших

Олесь ще змалку дуже любив театр. Іноді взимку він ішов за 12 версгв до іншого села, щоб побачити якусь українську виставу.

Закінчивши в Харкові Хліборобську школу, Олесь вступив до Київського Політехнічного Інституту, але через мате-ріяльні нестатки не закінчив його, а пішов працювати практикантом на цукроварню Харитоненка, де став одним з організаторів театру, в якому сам брав участь в багатьох п'?;"ах.

V 1903-му році вступив до Харківського Ветеринарного Інституту. Звідси за власним бажанням Олесь вирушає в серпні 1903 року до Полтави, на велике свято з нагоди 100-ліття "Енеїди" та відкриття пам'ятника батькові української літератури Іванові Котляревському. Це свято відбулося 30-го серпня 1903-го року. До речі, багато українців, що були свідками тієї епохальної для України події або були добре ознайомлені з нею, початок своєї національної свідомостн рахували від тієї дати.

Академік Сергій Єфремов писав у 1913-му році— що той Х.ень багатьом скинув полуду з очей, показавши, з одного боку, божевільні утиски царського уряду, а з другого — силу української ідеї. Власне 100-ліття "Енеїди" припадало на І 898-ий рік, але царський уряд не давав дозволу на відкрит-я й побудову пам ятника. І це тяглося аж до 1903-го року, хоч у Львові було відсвятковано своєчасно. Там виступали з доповідями Михайло Грушевський, Олександер Колесс? та Степан Смаль-Стоцький з Чернівців.

Тож в історії українського руху свято відкриття пам'ятника Котляревському стало поворотним моментом. Сучасники тих подій розповідають, що на свято з'їхались тисячі людей з різних кутків України. Досить сказати, що як згадує історик Дм. Дорошенко, весь поїзд з Києва до Полтави роз-

Олексаидер Олесь. Фото з 1900 р.

мовляв тоді українською мовою, бо ним їхали українці на свято. Багато прибулих від залізничної станції до центру Полтави йшли пішки, щоб дорогою побачити і гору Панянку, і будиночок, де жив Іван Котляревський, і дерев яну церкву, яку збудував останній кошовий Запорізької Січі Петро Кал-нишевський. Серед прибулих були Леся Українка, її мати Олена Пчілка, Гнаг Хоткевих, Михайло Коцюбинський, Микола Вороний, Микола Чернявський, Борис Грінченко з пружиною, Мих. Старицький, композитор Микола Лисенко, Серий Єфремов, Саксаганський, Микола Міхновський Іван Липа. А з Галичини приїхали:

Василь Стефаник, проф. Смаль— Сто-цький, композитор Колесса, Студинський, композитор Вах-нянин, проф. Сімович, член Галицького сойму Романчук та ін. 30-го серпня відбулося урочисте відкриття пам'ятника

Котляревському, але влада так боялась якихось демонстрацій, що навколо стояли лаги кінного війська, а в ближчих подвір'ях їхні резерви. Пам'ятник, збудований за проектом полтавського архітекта Позена, виглядав чудово. Під пам'ятник склали вінки. Поклав і Борис Грінченко. Присутні вітали оплесками кожен вінок. Увечорі відбулась академія чи свято. На сцені засідала комісія на чолі з міським головою Чрегубовим. Делегатам з Галичини дозволили виголошувати вітання українською мовою, а наддніпрянцям — лише російською. Коли на кін вийшов член галицького парляменту Романчук, то овації були такі, що він довго не міг промовляти. Як овації втихли, він сказав "Слава тобі, славний городе" ... і знову рясні овації. Рідна українська мова електризувала публіку. Як згадують сучасники тих подій, здавалося, що скоро розваляться стіни від овацій. Так вітали кожного промовця, що говорив українською мовою.

Та коли почав вітати делегат з Наддніпрянщини, Трегу-бов перервав і заборонив промовляти. Тоді виступив Микола Міхновський від харківської адвокатури й категорично заявив, що його привіт написаний українською мовою, а тому, що вона заборонена, він забирає свій привіт назад, а лишає тільки обкладинку. Так зробив і Коцюбинський та всі подальші. В цей час один з делегатів, Гулачок, крикнув: "Українці! Тут нам нічого робити, лишаймо залю". Переповнена заля швидко спорожніла, а міський голова Трегубов був іак вражений несподіванкою, що, зомлівши, впав на підлогу. Його аж до 12-ої години ночі приводили до притомности.

Наступного дня увечорі відбувся концерт хору, що складався з 150 осіб. Керував ним батько української музики композитор Микола Лисенко.

Все це справило таке сильне враження на всіх присутніх, що тяжко собі уявити. Це була перемога українства. Тут Олесь познайомився з багатьма письменниками, а також Іваном Липою, що пізніше був міністром здоров'я в українському уряді 1918-го року. Він порадив Олесеві припинити писати російською мовою. Цей Іван Липа був батьком відомого Юрія Липи, що загинув, будучи лікарем в УПА, де керував санітарною частиною.

Повернувшись до Харкова, Олесь набуває більшої попу-лярности, його скрізь запрошують, а в пресі друкують його українські поезії. У 1904-му році виходить його перша збірка поезій "З журбою радість обнялась". Про свій перший спів він говорить в поезії, датованій 1904-м роком:

В дитинстві ще ... давно колись Я вибіг з хати в день майовий... Шумів травою степ шовковий, Сміявся день, пісні лились...

Весь Божий світ сміявсь, радів... І я не виніс щастя-муки, І задзвеніли в серці звуки, І розітнувсь мій перший спів.

Уже в цій першій збірці Олесь виявився першокласним ліриком, який умів чудово змалювати явища природи, її красу, власні настрої:

Ах, скільки струн в душі дзвенить! Ах, скільки срібних мрій літає! В які слова людські їх влить?! Ні, слів людських немає... Вони ж так прагнуть в слові жить... Так часом весь в огні горить, Стражда закоханий докраю, І слів не зна, в які б він влить Зумів любов свою безкраю... Вона ж чекає і мовчить...

Дуже популярним був поет і серед молоді, студентства. Його чисті романтичні чи любовні поезії, не забруднені еротикою, але переплетені красою природи, молодь переписувала собі в зошити, альбоми, деклямувала при зустрічах, на вечірках. Часто він писав і мініятури. Ось один зразок:

Коли хочеш знать, серденько,

Як тебе люблю,

Є тут гай один близенько,

Там щебече соловейко про любов мою.

Багатьом відомий вірш "Чари ночі", який він написав V 1904-му році і який свідчить про досконалість і майстерність автора. Цитуємо окремі куплети з того вірша:

Сміються, плачуть солов'ї І б'ються піснями в груди: "Цілуй, цілуй, цілуй її, — Знов молодість не буде!

Ти не дивись, що буде там, Чи забуття, чи зрада: Весна іде назустріч нам, Весна в сей час нам рада.

На мент єдиний запиши Свій сум, думки і горе — / струмінь власної душі Улий в шумляче мор°

Поглянь, уся земля тремтить В палких обіймах ночі, Лист квітці рвійно шелестить, Траві струмок шепоче...

Як іскра ще в тобі горить І згаснути не вспіла, — Гори! Життя — єдина мить, Для смерти ж — вічність ціла...

Уже в першому періоді його творчости бачимо вияви його думки й сподівання про долю України:

Сніг в гаю ... але весною Розів'ється гай... Може долею ясною Зацвіте й мій край...

В небі мла, а сонце гляне, — Мла розтане вмить... Може й мій народ повстане, Морем зашумить.

Але поразка революції 1905-го року, на яку Олесь покладав надії, приносить у його душу жалі й обурення проти гнобителів:

Стало знов темніше ... хмари позвисали, Вилетіли сови, вибігли шакали, І ревуть, і виють, і шукають тіла...

Полилися сльози, кров зачервоніла... <

Поет боліє також, що наш нарід такий байдужий, хоч і має в собі потужну невичерпну силу; і він закликає прокинутися, скинути кайдани неволі, розвіяти хмари й тумани:

0 дух України! Орел!

Дух вільний, смілий і високий, Злети, стурбуй цей мертвий спокій

1 влий життя з своїх джерел...

Ти дужий в вільності своїй, Розніс би хмари і тумани, Розбив би всіх неволь кайдани, Розбив би ... Чуєш, краю мій?

У 1906-му раці поет побував в Криму, де також написав цикль ліричних поезій, в яких теж пробиваються згадки про Україну:

Літній вечір ... гори в млі, В золоті вершини... А над ними ллється десь Пісня України...

Що да^і. то глибше поет проникається любов'ю до своєї рідної мови, розуміючи велику її вагу для народу, для літератури, дарма що вона

була під офіційною забороною. Один з кращих віршів на теми мови серед низки інших, які створили наші поети, це "0, слово рідне":

О, слово рідне, орле скутий! Чужинцям кинуте на сміх! Співучий грім батьків моїх, Дітьми безпам'ятно забутий.

О, слово рідне! Шум дерев! Музика зір блакитнооких, Шовковий спів степів широких, Дніпра між ними левій рев...

0, слово! Будь мечем моїм!

Ні, сонцем встань! Вгорі спинися,

Осяй мій край і розлетися

Дощами судними над ним. 1907 р.

Не міг поет байдуже дивитися й на тих безхребетних землячків, що мовчки ходили в московському ярмі і яким байдужа була доля України, культури, і він у 1908 році пише громадський вірш, плямуючи рабство, плямуючи тих, що цураються свого національного імени, рідної мови:

Прокляття, розпач і ганьба! Усю пройшов я Україну, І сам не знаю, де спочину 1 де не стріну я раба.

Зректись себе, забуть ім'я, Всесвітнім соромом покритись

1, не соромлячись, дивитись, — Це дійсність, сон? — не знаю я.

І, справді, поет горів, кресав в своїх поезіях іскри гніву до тих байдужих, яких приспала довголітня московська неволя. Ті слова він висловлював з такою поетичною силою, що, здавалось, кожного мусіли б зворушити. Ті поезії актуальні й сьогодні як на рідних землях, де

провадиться нищівна русифікація, так і тут, у так званому вільному світі, де таких безбатченків, що забувають свою мову, що не поси лають дітей до рідних шкіл, не читають своїх часописів, книжок— не знають дороги до своєї громади, стає все більше й більше.

Після 1905 року тимчасово московський гніт ніби зменшився, почали виходити деякі українські часописи, журна ли, в повітрі ніби заблищали іскри майбутньої близької во лі, і Олесь у 1908-му році пише незрівняної краси поезію "Яка краса відродження України", ніби він бачив уже візі ю майбутнього:

Яка краса: відродження країни! Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів, Мовчали десь святі під попелом руїни, І журно дзвін старий по мертвому гудів.

Коли відкільсь взялася міць шалена, Як буря, все живе схопила, пройняла, — І ось — дивись, в руках замаяли знамена, І гімн побід співа невільна сторона...

Але минуло небагато часу, як московська реакція знову почала ліквідувати українські установи, переслідувати український національний рух, і радісні й бадьорі ноти поета змінились виступом на оборону свого народу:

Наш край в неволі і нарузі, Великі святощі в смітті...

або: Дивіться — люд кона в неволі, В ярмі залізному кричить...

1912-го року Олесь уже стає редактором найповажнішого журнау "Літературно-науковий вісник", що дає можливість йому сказати більше, як він міг це робити досі. Того ж року, щоб трохи відпочинути та набратися сил і вражень, поет їде в Галичину, де було більше волі для українського друкованого слова. Там зустрічається з Іваном Франком. Василем Стефаником та іншими письменниками й діячами. Гам Олесь

почув і авторитетне слово славного нашого істо рика й літературознавця Михайла Грушевського, що очолював там українську науку. Побувши у Львові, Олесь їде до Криворівні захоплюється краєвидами Карпат, про які з подивом писав:

Там стали гори, як титани, На варті волі і краси, Там наче цілі океани Шумлять незаймані ліси...

Там він почув безліч легенд про чугайстрів, русалок, лісовиків, і він повернувшись до Києва, випускає збірку но-•ИИХ поезій "На зелених горах". В одній з поезій поет майстерно відтворив ту романтику Гуцульщини, про яку так ба-то написав і славний Гнат Хоткевич, який саме в гой час повернувся з Західньої України. У збірці "На зелених горах" Олесь в одній з поезій "Ой, ще гори у темряві спали", малює чарівну картину згаданої Гуцульщини:

Ой, ще гори у темряві спали, Та не спали тумани на них, Голосили, тужили, ридали, Припадали до скель кам'яних...

І на голос сумної трембіти, На тривожний, розпачливий крик Виглядала Лісовка крізь віти, — / виходив з кущів Лісовик.

Наче велетень з білого снігу, Прокидався Чугайстер зі сну, Перекидував скелі з розбігу, Перескаїсував прірву страшну...

У 1914-му році вибухає Перша світова війна з Німеччиною. Московські війська, вдершись на територію Західньої України, нищать українські установи, Просвіти, книгозбірні, народні доми, роблять труси в мешканнях письменників, арештовують і висилають на заслання низку національних, діячів. На гі події Олесь відгукується розпачем і обуренням:

Надії всі поховані тобою,

0 краю мій, потаврений ганьбою...

1 як душа моя в журбі Пісня співатиме тобі!

Я — мов сурмач без сурми голосної, Я — мов стрілець без зброї золотої, Я — мов орел без сизих крил, Я — мов вістун серед могил.

А в іншому вірші він з гнівом кидає:

Не голосу — громів небесних! Не слів, а каменів важких, Щоб міг я гнівно кинуть в них, Рабів безглуздих і безчесних!..

Але поруч гніву й розпачу поет ганьбив зрадництво й

Олєксандер Олесь

зневіру, попереджаючи голосом трибуна, що ворог може знову придушити Україну, "в залізо знову закують і поведуть на глум, на муки". І він пробує одночасно вдихнути віру в перемогу. Такі оптимістичні думки він висловив в поезії "Хай літають вітри":

Хай літають вітри, хай сміються громи, Ми не звернем з своєї дороги, Ми розіб'єм громи молодими грудьми, Грім заглушить пісні перемоги...

Та, нарешті, прийшов очікуваний 1917-ий рік. Московська тюрма народів розпалась. Україна проголосила самостійність, волю на власне національне й культурне життя. Тепер Олесь, що стільки років будив свій нарід, чекав волі, стає найбільшим співцем національного відродження України. Він пише низку поезій, повних радости й захоплення здобутою волею:

0 Боже, без меж милосердя твоє!

1 правда, о Боже, на світі ще є, Недарма нам снилась вона уночі, Не дарма ми гибли, до неї йдучи...

Один з характерних віршів цього періоду "Живи, Україно":

Живи, Україно, живи для краси, Дія сили, для правди, для волі!.. Шуми, Україно, як рідні ліси, Як вітер в широкому полі.

До суду тебе не скують ланцюги, І руки не скрутять ворожі: Стоять твої вірні сини навкруги З шаблями в руках на сторожі.

Стоять, присягають тобі на шаблях І жити, і вмерти з тобою, І прапори рідні в кривавих боях Ніколи не вкрити ганьбою!

Олесь захоплений і тим, що відразу почала творитись українська армія, яка стане на оборону України. Цій події він присвячує теж оптимістичний вірш:

Українське військо, мов з могили встало, Загриміло в бубни, в сурмоньки заграло, Розгорнуло прапор соняшно-блакитний, Прапор України! Рідний, заповітний!

Вільну Україну не скують кайдани, В обороні волі наше військо встане, Заревуть гармати, закричать шаблі, Не дадуть в наругу рідної землі.

Від дощу, від грому оживе руїна, Зацвіте квітками вільна Україна, Творчий дух народу із могили встане, І здивують всесвіт лицарі-титани.

Але поруч таких палких патріотичних поезій поет пише гострі й палкі рядки, спрямовані проти московського чер-ионого війська, що вже сунуло з півночі на Україну, бачив, як Москва провадила підривну роботу. Він бачить, що ті, які ще недавно називали себе нашими братами, обіцяли вошо кожному народові на самостійне існування при

розвалі царської Росії, сьогодні кинули зброю проти України, яка проголосила самостійність, й запитує: "Невже від братньої руки впадуть підкошені квітки?"

У розпалі боротьби за самостійність поет з болем у серці щоразу бачить національну несвідомість нашого народу, приспану багатьма роками неволі, байдужість до закликів українського уряду, непошану до своїх політичних діячів. Ці мотиви він висловив у майстерній алегоричній поезії "Лебідь"

Та недовго Україна пишалась здобутою волею. Настали знову тяжкі дні боротьби проти большевицької навали, що сунула в Україну. У нерівній боротьбі наша держава впала. Український уряд, військо і численна інтелігенція виїхали на еміграцію. Олесь також виїхав як відпоручник українського посольства, до Будапешту. Пізніше переїхав до Відня, де разом з іншими організував Союз українських письменників та журналістів, ставши його головою. Також організував, з допомогою М. Грушевського, Український Вільний Університет, який пізніше було перенесено до Чехо-Словаччини.

Олесь тяжко переживає трагічний занепад Української Народньої Республіки й пише розпачливі поезії в цьому періоді:

В журбі я сонцю не радію, В сльозах не бачу я весни, В душі ношу єдину мрію, Одну її пещу, лелію, Вночі і вдень ... єдині сни: Це край мій.

Довідавшись про страшне свавілля над безборонним населенням України, що його чинили більшовики, Олесь з обуренням кидає рядки поезії:

Стріляйте, вішайте, катуйте, Пануйте в селах і містах, Стократ з собою федеруйте І розпинайте на хрестах.

Бо він вірив, що такі нелюдські вчинки ворога принесуть тому ж ворогові загибель:

Зерно, посіяне в негоду, Кривавим маком розцвіте, — 1 прийде воля для народу, І зійде сонце золоте.

Переїхавши до Подєбрад у 1924-му році, Олесь деякий час викладає в Подєбрадській Академії українську літературу, продовжуючи одночасно свою літературну діяльність, не втрачаючи надії на поворот у звільнену Україну. Він писав тоді, звертаючись до свого війська:

Ще переможними полками В свій край ви будете іти, І діти стрінуть вас квітками, О, мої лицарі, брати!

В тому періоді Олесь написав і низку суто ліричних поезій, сьред яких зустрічаємо такі, як "Прощай улюблена, прощай" або вірш "Диьлюсь на пройдену дорогу".

Ще в 1923-му році чисельна українська еміграція вшанувала 20-ту річницю творчости Олеся урочистим святом, де з привітанням виступив відомий літературознавець і професор Подсбрадської академії Леонід Білецький, а Відень на чолі з істориком Мих. Грушсвським вшанував поета виданням вибраних його творів з передмовою самого Мих. Грушевсь-кого. Перед цим у Відні вийшла шоста збірка поезій Олеся "Чужиною".

Чуючи, як деякі цоети чи письменники в Україні відразу почали виспівувати прихід Радянської влади, зокрема Пав-по Тичина, він пише на його адресу вірш, в якому читаємо рядки:

ПАВЛОВІ ТИЧИНІ

І ти продався їм, Тичино, І ти пішов до москаля? О, бідна мати Україно, В журбі головонька твоя.

Б кривавім морі по коліна Стоїть без сорому в очах, Поет колишній, наш Тичина, І прославляє зойк і жах...

Прилюдно б'є катам поклони, Катів виспівує в піснях, А з-під землі ідуть прокльони Борців, розп'ятих на хрестах...

Але Олесь не був так засліплений, щоб не бачити й недоліків тодішньої еміграції. Він написав низку сатиричних поезій під назвою "Перезва" про видатних діячів і політиків, їло зловживали своїми становищами. Одночасно поет картав глухий і байдужий Захід до страждання народу, що потрапив у московське криваве ярмо. До таких поезій належить "Терновий вінок". Він перестерігав політиків Европи перед •іервоною загрозою, але вони вважали, що то внутрішня справа України та інших народів, які потрапили під владу комунізму.

Поруч оригінальної творчости Олесь займався перекладами, зокрема переклав відомий твір американського письменника Лонгфелло "Гаявата".

Чимало уваги й серця Олесь віддав поезіям для молоді, для дітей шкільного віку. Вони, ті вірші, тепер не сходять з наших читанок, з шкільних свят. Це такі, як "Жайворонок", "Айстри", "Ялинка", "Гуси" тощо.

Тяжкі умови еміграції, старість і безвиглядність на швидке повернення на рідну землю часто приносили в його творчість ноти туги й розпачу. Впадаючи в такий стан, він писав:

О, принесіть, як не надію, То крихту рідної землі, Я притулю до уст її І так застигну, занімію...

Знаючи матеріяльний і душевний стан нашого поета, його велику тугу за Україною, московські відпоручники намагались умовити його повернутися додому. Але поет знав, що Москва зробила в 1928 р. з

багатьма поворотцями, — вояка-армії УНР, яких провели по вулицях Києва, щоб показати людям "гуманність" влади, а потім їх слід загубився в пралісах Сибіру. Знав Олесь і про поета Самійленка, який повернувся й помер в Києві в злиднях, забутий усіма, тому категорично відмовився.

Із спогадів поета Кармaнського довідуємося, що сам Олесь казав йому в Празі:

"Я сам знаю, що я умираю між чужими, а ще більше мені болить, що моя дружина мучиться тут зі мною. Там я ще ожив би... Але як туди їхати? Запрошували мене до Харкова. Хотіли мої твори перевидати. Обіцювали не одно. Та як же йти під чобіт наїзника ?! Ні, краще вже збожеволіти, а не покоритися!"

Це було тоді, коли низка видатних українців уже прова-дига переговори про повернення в Україну. Ще раніше по-рернувся історик академік Михайло Грушевський. Йому теж обіцяли багато. Спершу йому доручили редагувати журнал "Україна", а потім почали цькувати за націоналізм. Зрештою заарештували й тримали під домашнім арештом в Москві. Вимагали від нього покаяння й критики власних наукових праць та поглядів. Більше того, одного дня до приміщення де мешкав академік у Москві, постукав посланець Академії наук з Києва. Коли Грушевський відчинив двері, той почав розмову на тему покаяння, але Грушевський не дослухав до кінця того намовляння, а відповів: "До побачення" й зачинив перед носом того посланця двері. Зрештою, довели нашого науковця до того, що він тяжко захворів. Послали лікуватися на Кавказ, але ліків, які допомогли б і які можна було дістати з-за кордону, не захотіли дістати. У 1934-му році Михайло Грушевський, автор найповнішої історії України, помер, а його творчість і досі під забороною.

Вістки про страшний голод, що потряс всю Україну в 1933-34 рр дійшли й до Праги. Олесь тоді вже не писав ліричних поезій, з-під його пера тоді виходили сумні рядки:

Коли весь край нечутно гьгаче, Гниє розтоптаний в смітті, Кона розп'ятий на хресті — Тоді забудь красу, співаче!

Уже в січні 1944-го року, ніби наслідуючи передсмертний вірш Тараса Шевченка "Чи не пора вже нам, небого, вози в дорогу лаштувать", Олесь пише свій останній вірш:

Життя минає, наче сон, V пущі серед лісу, І вже чиясь страшна рука Береться за завісу.

Постій! Ще вечір не погас, Ще повний шуму праліс, Ще серце кров'ю не зійшло, Пісні не доспівались.

Та Олесь може прожив би довше, але новий окупант, німецький, заарештував його сина, відомого поета Олега Оль-жича. В концентраційному таборі гестапівці його тяжко катували й забили, повідомивши полковника Мельника, що Ольжич помер. Його смерть сталась 13-го червня 1944 року, а його батько, поет Олександер Олесь (Кандиба), помер че-иез 6 тижнів, тобто 22-го липня 1944-го року.

Так відійшов від нас на 66-му році свого палкого життя і невсипущої праці один з найбільших поетів, співець краси і національного відродження України, лишивши по собі багатий доробок. Самих лише поетичних збірок він випустив 12 та багато перекладів, п'єс тощо.

Підсумовуючи творчість поета, варто згадати хоч кілька тих відгуків, що появились і за життя поета й по його смерті. Головнішими з них про творчість Олеся були праці таких ерудитів у літературних питаннях, як Іван Франко, історик Мих. Грушевський, Микола Зеров, Олександер Білецький, Андрій Ніковський, Сергій Єфремов, Павло Филипович, професор О. Дорошкевич, Максим Рильський та багато інших.

Олександер Олесь

Всі вони високо оцінювали творчість Олеся. Микола Зеров писав, що ЕІН сам захоплювався виданнями поезій Олеся, які його дуже вражали своєю свіжістю й безпосередністю, а його мова здавалась йому бездоганною. Зеров називав його "поетом між двох революцій".

Критикуючи поезії Олеся, Павло Филипович визнавав, що, порівнюючи з Грінченком, Чернявським та Вороним, Олесь зробив значний крок уперед: у нього немає моралізаторства, нудних творів, і що він "в українську поезію вніс певне надбання громадське, психологічне й формальне". У тій же передмові до "Вибраних творів" Олеся, Филипович цитує слова критика Якова Можейка: "Стоїть міцно тільки Олесь. І певно довго стоятиме, бо він зроблений з того дерева, з якого вирізуються королі"...

Михайло Грушевський теж у своїй передмові до творів Оеся писав, що він "найблискучіший з усіх сучасних поетів", дарма, що тоді були такі видатні поети, як Чупринка та Микола Вороний.

Ці думки доповнював київський професор О. Дорошке-вич, пишучи: "Олесева лірика тонко відгукується на найін-гимніші переживання людської психіки; певна річ, тут у центрі стоїть кохання з усіма його душевними перипеїіями". Проте як Мих. Грушевський, так і Зеров та Русова зазнача-<ш, що Олесь про кохання писав журливо, ніжно, і в його піснях майже немає еротики. Також усі підкреслювали, що сам вірш Олеся звучить, як музика, а тому багато його віршів покладено на музику.

Окрем? критики хотіли бачити в Олесеві невгнутого борця, критикували його за песимізм і розпуку в час прра^ок української державносте, називали його "поетом боротьби і зневіри". Та, зрештою, само життя показало, що поезії Олеся витримали іспит часу: вони далі хвилюють читача, милують своєю красою й музичністю, друкуються в пресі, їх дек-лямують на різних святах. Тож недаром окремі знавці літератури уже по смерті поета писали, що Олесь є одним з тих щасливих поетів, що зуміли модерні проблеми поетичної творчости

пов'язати з найповажнішими вимогами національних устремлінь українського народу, що Олесь є одним з найбільших ліриків світу, в якого сила ліричного почуття така вибухова й така безпосередня, що стоїть нарівні з творчістю вокально-музичною. Стихійна сила його творчости не навіяна чужиною, а виросла з рідного українського грунту й тісно пов'я?ана з українською національною традицією й поетичною минувшиною України.

Дехто зазначав, що Олесеві пісні сильніші від найсиль-ніших бомб. А проф. Володимр Дорошенко з нагоди десятиліття з дня смерти Олеся у 1954-му році писав у "Свободі", що поезія Олеся прошуміла в Україні шумом дерев, продзвеніла небесною музикою зір, заспівала шовковою гирсою степів, заревла Дніпром-Славутою, осяяла сонцем відроджену Україну й розлетілася судними дощами-грозами над краєм. Картаючи зрадників і підбадьорюючи живі сили, кликала вона до боротьби, до сонця, до краси.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

З численних літописів, спогадів, щоденників та мемуарів, що змальовують історичні події 17 — 18 століть, за царських часів побачили світ лише окремі з них. До важливіших, які стали основними джерелами у вивченні нашого минулого, стали козацько-старшинські літописи Самовидця, Гра-б'янки, С. Величка та велика праця "Історія Русів". Автори цих творів, учасники або свідки подій, використали тогочасні записи, універсали, розповіді учасників, польські хроніки, грамоти, а також подали багато фактів з історії сусідніх країн. Але через несприятливі обставини (поневолення та утиски царської цензури) друком вони почали з'являтися лише з середини минулого століття.

Однією з найцікавіших пам'яток є "Літопис Самовидця", ідо вперше був надрукований у Москві в 1846 р., головним чином дякуючи видатному українському патріотові — проф. Московського університету історикові О. Бодянському Цей рукопис, як і багато інших, ходив годі по руках, навіть без прізвища автора, в шістьох свисках. Пантелеймон

Куліш, знайшовши один із тих списків, передав його О. Бодянському, який, доповнивши його трьома іншими списками, що • "оплювали інші роки, надрукував у московських "Чтени-чх". Пізніше, в 1878 році, Орест Левицький, використавши ще два списки, опрацював і надрукував "Літопис Самовидця" окремим виданням у Київській археологічній комісії.

Теперішнє видання (1971 р.), що появилося через 115 років від виходу в Москві і на 54-му році по революції, має 204 сторінки і надруковане 30-тисячним тиражем, охоплює період від 1648 по 1702 рік. До літопису додано дві передмови — одна спеціяльної редакційної колегії, а друга кандидата історичних наук Я. І Дзири. Особливу увагу привертає до себе ця друга педедмова Я. Дзири, який з глибоким знанням історії України аналізує так історію появи цього твору, як і — перебіг самих подій. Я. Дзира також подав ґрунтовний огляд численних статтей, рецензій та відгуків про цей рідкісний твір.

Яке значення і який вплив мали літописи не тільки на Тараса Шевченка, а й на подальших творців літератури, бачимо хоч би й з листа Лесі Українки до А. Кримського, де вона писала 24-го травня 1912 р., що її "гнітить" те, що вона мало обізнана з рідною історією, крім елементарних відомостей, але першоджерел, головним чином літописів, вона мало "коштувала", а через те не знає стилю "пахощів" давніх епох, а на чужу інтерпретацію не покладається. І їй здається, що якби вона сама прочитала якийсь там "Волинський літопис" чи "Самовидця", то вона б там знайшла щось таке, чого їіі бракує в сучасних істориків, не виключаючи й Грушевсь-кого, а потім може и сказала о щось таке, чого ще не казали інші наші поети.

Недарма цій праці Самовидця дали високу оцінку відомі історики, філологи та письменники: Т. Шевченко, І. Франко, О. Бодянський, М. Максимович, М. Костомаров, О. Левицький. Д Багалій, Д. Яворницький, М. Возняк та інші

Деякі дослідники вважають, що автором цього твору, якому П. Куліш дав назву "Літопис Самовидця", був Роман Ракушка-Романовський, визначний діяч 17 століття, що брав участь у різних дипломатичних місіях, досяг ранги полковника, а пізніше був генеральним підскарбієм, священиком і протопопом.

Та кілька слів про зміст твору. Причину початку визвольної війни 1648 року, яку очолив Богдан Хмельницький, автор літопису воачав у переслідуванні православної віри та в соціяльному й національному гніті з боку поляків, які ставились до українського Ліоду, як до бидла, а козаків принижували різними роботами, чого досі вони не зазнавали. Місцева польська шляхта навіть привласнювала влатню, яку призначив польський уряд для реєстрових козаків(30 золотих на рік). Більше того, сотників, яких досі вибирали вільними голосами козаки, почали призначати місцеві польські пани. Зловживала своєю владою часто і козацька старшина:

"Которіс зась на риоу хожу вали козаки за пороги, то на Кодаку на коммисара рибу десятую отбірали. А полковникам особливо треЬа оати и сотникам, и осаулові и писареві, — аж до велшсого убозства козацтво прийшло, а больше шести тысячей неповинно козаков биті. Хоча и син козацкій, тую оіс панщину мусіл робити и плату давати, тое над козаками было".

До цього гніту, як. зазначає Самовидець, у містах додавався гніт від жидів: "В городах зась од жидов била кривда, же невольно козакові в дому своем жадного напитку на потребу свою держати, не тілько меду, горілки, пива, але й браги". До цього долучались великі податки з боку польських займанців.

Широко розповідає Самовидець про народне повстання 1648 року та війну Богдана Хмельницького проти Польщі. Після розгрому польського війська, що рухалось в напрямку Січі, коліт реєстрові козаки перейшли на бік Хмельницького, основне військо провадило далі війну, ідучи назустріч полякам. А по Україні йшла неперебірлива боротьба проти

місцевих гнобителів та їх помічників, де гинуло багато й невинних людей' ... "козацтво по розных городах розишовшися, полковников, сотников собі понаставлявши и гдекольвек знайшлися шляхта, слуги замковіє, жиди й уряди міскіе — усе зайняли, не щадячи ані жон и дітей їх, маетности рабовали, костели палили ... ксіонзов забияли, дворі зась и задики шля-хщкіе и двори жидовскіе пустошили, не зоставаючи жодного цілого. Рідкій в той кріві на тот час рук своїх не умочил и того ірабленія тих добр не чинил. И на той час туга великая людем всякого стану значним была и наругання от посполитих людей, а найбольше от гультайства, тоест от бро-варников, вынников, могильников, дудников, наймитов, пастухов ... По городах и замках шляхту доставано, гдекольвек позачинялися были, тоест: в Ніжині, Чернігові, Стародубі, Гомлю. Все тое подоставши, вистинали, бо першей, устрашившися, іиляхта жидов повидавали з маетностями, а напо-том и самих подоставали и вистинали. И многіе на тот час з жидов, боячися смерти, християнскую віру приняли, але зась знову, час угледівши, до Польщи поутікавши, жидами позоставали, аж рідко котрій додержав віри християнської. І таге на Україні жадного жида не зостало, а жони шляхецкіе зостали жонами козацькими"...

Та жорстокість і нищення проти поляків лютувала ще й через те, шо "була поголоска на всій Україні, албо хвалка от шляхти, же по знесенню тоей своеволі с Хмельницким міли панове Україну плюндрувати и большую часть осажовати людьми німецькими и полекими. Так же и у віри руской по-мішка великая била от уніят и ксендзов, бо уже не тилко унія у Литві, на Волині, але и на Україні почала гору брати. В Чернігові архимандритове один по другом зоставали, по ин-ших городах церкви православніе запечатували, до чого помощниками оцым шляхта, уряд і ксіонзи были, бо уже на Україні що городок, то костел был. А в Кіеві теж утиск немалій церквам Божим старожитним чинили так воєвода кіевскій Тишкевич, на той час будучій, яко теж іезуїти, домінікани, бернадини ... А найгоршое насмівіско и утиски терпіл народ... от тих, котрй з руской віри приняли римскую віру". І все це спричинювало до того, що всі люди масово йшли до війська Хмельницького.

Протягом 24-ох років нашої історії, які відобразив автор літопису, бачимо безконечні війни проти турків і татар, проти поляків і москалів. Ввесь час Україну шарпали і рвали на шматки хижі сусіди і внутрішня незгода. Якщо правобережний гетьман Петро Дорошенко брав до спілки у боротьбі турків і татар, то гетьман Брюховецький тримав зв'язок з Польщею. Отже, ввесь час точилась боротьба, де гинуло безліч війська, майна і цивільного населення. Тим часом московські царі спритно використовували те становище: з допомогою воєвод, які глибше залазили на українські землі після Переяславського договору, подарунками й чинами задобрювали тих, хто їх підтримував, і жорстоко карали противників. Але скарги на свавілля воєвод та московського війська, навіть від Брюховецького, лишались без відповіді.

У 1668 році, за порадою Дорошенка, гетьман Брюховець-кий скликав у і'адячі з полковниками, суддями та старшиною раду, на якій ухвалили порвати з Москвою, а воєвод з їх військом повідсилати. Повернувшись до своїх полкових міст, розгнівані московськими кривдами, козаки почали по-своєму здійснювати ухвали наради: "...почали задор чинити .} воєводами и на мисляници всюди почали ся бити з москвою и воєвод побрали ... подужавши москву, пообдирали, а инних позабивали ... Также и в Прилуці, Миргороді, Батурині воєвод побрали, а людей при них будучих (тобто військо та обслугу) погубили, а соснщького, новгорабського и ссароду-бовського, подоставши в замок приступами, запорожскіе козаки з меіианами усіх побили".

Це так виглядала атмосфера в Україні після Переяславського доювору, про який літописець і не згадує, а також видно й вартість того договору, який фактично 1 адяцька рада перекреслила.

Поруч хронікальних описів безлічі щорічних внутрішніх та зовнішніх воєн, в літописі знаходимо багато описів інших подій. Наприклад, 1666 року був перепис населення. 1667 р. січовики перехопили ханського посла, який, маючи великі гроші, їхав з царським "стольником" до Криму, і побили їх, а гроші забрали.

Великої шкоди завдавали внутрішня незгода і доноси до царя. На скарги Брюховецького та з своєї волі Москва позасилала на Сиоір та до інших місць не одного гетьмана: Дорошенка, Многогрішного, Васюту, та багатьох полковників — Л. Горленка, II. Полуботка, С. Палія тощо.

Цікаво, як часом приватні справи впливали на дії гетьмана Дорошенка. Погромивши московське військо на чолі з князем Ромодановським, що облягало козаків біля Котель-ви, Дорошенко не докінчив виганяти московських восвод та їхнє війсгько, бо "з двора зайшло непотішное, же жона оному скочила через плот з молодшим", і Дорошенко, наказавши старшині провадити далі війну, повернувся до Чигирина.

В записах про події 1677 року читаємо також, що зима була дуже сувора, з снігами та морозами і кожного дня був вітер, що тривало майже до святого Юрія. Людям забракло сіна і соломи для худоби. До того ж тієї зими по три тисячі підвід з запасами вислано до Сівська, а з Сівська до Києва, і багато підводчиків покалічилось від морозів, а деякі й померли.

Того ж року був присланий від "його царської величнос-ти" стольник Алмазов і забрав до Москви колишнього гетьмана Петра Дорошенка, де він і лишився до смерти.

В ті ж часи протопоп ніжинський Симеон, що був у великій пошані в Москві, якого й воєвода слухав, до такого прийшов безчестя, що, незважаючи на свою обітницю, не захотів сіати ченцем, шкодуючи лишити жінку. На це була іі воля гетьманська, щоб або виконав декрет, або був покараний. А через те, що він відмовився, то його відлучили від церкви і віддали до ув'язнення й биття.

У розділі під 1680 роком Самовидець записує, що 15 грудня уночі на небі з'явилась комета, і з вогняної зірки вогняний стовп на північа, і це

тривало три дні. "Того ж року, августа 9-го перед світом, земля тряслася з понеділка на вівторок", і

А в 1686-му році літописець записує, що "... червяки чорніє, а зростом, як гусениця ... зіллю оардзо шкодили ... й так стадами ходили по дорозі и в город, в брами, и из города стадами йшли на огороди, не боячись дожчов".

А 1687 року був "новообраний гетьман Іван Мазепа", до якого, до речі, літописець, як і до Сомка, ставиться прихильно. Але плямує Дорошенка за спілку з турками, а Золота-ренка та інших за доноси до Москви.

Про війну московсько — шведську 1700 року Самовидець пише, що з наказу московського царя гетьман Мазепа послав теж чималі війська на допомогу до Великого Новгороду. Спершу війна була щасливою для Московії, але в наслідок зради німецького командування, яке у великій мірі очолювало московське військо, шведи розбили його, на річці Норов, між Руговедом та Івангородом, порубавши багато визначних бояр, а полководець, генерал-фельдмаршал Борис Шереметьев, ледве втік. Багато інших потрапило в полон. Серед них були генерал (він же царевич) Меретинський, князь Яків Долгору ков, князь Іван Трубецкой та багато інших князів і ПОЛКОБОД ців. Тоді ж шведи забрали всі московські скарби, понад 200 більших гармат, а ще більше менших. Довше оборонявся генерал Адам Вейд, але й він скапітулював, разом з ним шведи забрали й велику грошову скарбницю, що була в 36 скринях.

Тоді ж потрапили до полону три полки царського війська. Шведи роздягли й частину їх пустили голими через міст, який умисно підрубали, і багато з тих голих потопилось.

Тим часом козацьке військо кількістю в 20 тисяч, яке Мазепа послав на чолі з своїм сестринцем, ніжинським полковником Обидовським, не поспішало до місця боїв, а зупинилось на кордоні під містечком

Печерами і стримувало наступ шведських військ, не даючи "пустошити" інших московських міст.

Вороже ставиться Самовидець до царя Петра 1-го, як до ката України, а також до В. Голіцина та В. Шереметьева.

Згадує Самовидець аж двічі про велику сарану. 1668-го року сарана в одній місцевості така була, що "усе войско укрила". А 1690-го року була така сила сарани, що від смороду коні хворіли і здихали "и всякое бидло, бо з травою и саранчу пожирали, же и мясо їх смерділо саранчею, — и кури и гуси".

В іншому місці літописець пише, як 1691 року польське пінсько вирушило назустріч "венгерському" і мало таку пошесть на коней, що всі подохли, і військо з кінного зробилося пішим. Навіть карети та вози із скарбом везли назад до Польщі волами.

Цікаве й те, що слово Україна в літописі згадано понад 70 разів, не менше вжито і слово український. Підсумовуючи цей огляд, треба відзначити, що "Літопис Самовидця" мав великий вплив па дальшу історіографію V країни, на праці багатьох історикв та письменників. Впливи "Літопису Самовидця" відбилися і на світогляді Тараса Шевченка, який, як гам сідчить, "напам'ять знав", а коли перечитував, то "оживала його душа". Всі важливіші літописи лежали на його полиці. На жаль, тепер письменники не можуть покласти на полицю літописів, крім "Літопису Самовидця", бо інших і досі не перевидали, хоч навіть за царських часів вони були видані, навіть "Історія Русів".

Як джерело історичних подій та зразки тодішньої мови, використовували цей літопис Іван Франко, Іван Нечуй-Ле-вицький, ОД. Старицький, Леся Українка, Зінаїда Тулуб О. Довженко та інші.

Щодо самої мови, ш тоді ще не було усталених форм, а тому і мова літописів різнилась, а також і написання тих самих слів у тому ж

літописі часто було неоднакове. І хоч перша граматика Мелетія Сотрицького була видана ще 1619 року, вона ще не була популярною й зобов'язуючою для всіх, навіть для літописців.

Загалом подібні літописи в інших країнах давно видані і становлять золотий фонд тої чи іншої країни, але більшість наших літописів лежить під забороною. А їх збереглося десятки. Вважається, що початок літописання сягає 10-11 стол. З тих, що дійшли до нас, одним з найцінніших є "Повість вре-менних літ", який мав три редакції. Його приписують в основному Несторові Літописцеві, але до нього увійшли й інші, що датуються 1037 р. та пізніші. Остання його редакція позначена 1118 р. Цей літопис, що фактично е першою історією України, увійшов до спільного збірного " Іпатіївського літопису" (15 стол.).

Серед інших важливіших літописів, крім згаданих вище, можна назвати Галицько-Волинський (1201 — 1291), Густинсь-кий (1623 — 1627), Львівський, Межигірський, Острозький, Київський як продовження "Повісти временних літ"), Лаврен-гіївський (1377), Підгорецький (17 ст.), Супрасльський — українсько-білоруський, доведений до 16 стол., Хмельницький (1636 — 1650), Чернігівський (1587 — 1750) та багато інших.

До речі, у редакційній передмові до "Літопису Самовидця" зазначено: "Враховуючи важливість цих джерел, а також те, що попередні видання їх стали бібліографічною рідкістю, Інститут історії АН УРСР заплянував підготовити і опублікувати найближчим часом, крім "Літопису Самовидця", який відкриває серію "Джерела з історії України", літописи І. Граб'янки, С. Величка, "Короткий опис Малоросії" і "Густинський літопис". При цьому сказано, що "Видання кожного літопису матиме ґрунтовну передмову, відповідні коментарі, ілюстрований матеріял, іменний та географічний покажчики".

Від того часу минуло рівно 10 років, але жодного з за-плянованих літописів не видали. Причиною цього є те, що в тих літописах розповідається про боротьбу України за свою самостійність протягом

багатьох років, а часом змальовано і загарбницькі дії московських царів та їхнє свавілля на українських землях, ліквідацію козаччини, заслання багатьох полковників і гетьманів на північ, звіряче нищення полонених козаків після нещасливого бою під Полтавою в 1709 р. тощо.

А до того тепер в Радянському Союзі почалась тотальна русифікація, намагаються не згадувати минулого України, а довести, що ніякої самостійної України не було, що це єдиний потік історії того самого народу, що й російський, білоруський та український нарід — частини колишнього єдиного російського народу, єдиної Русі. Оце й є головною причиною заборони друкування літописів.

КОЗАЦЬКІ МОГИЛИ — ЛІТОПИС ГЕРОЇЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

— Ой чого ти почорніло, зеленее поле?

— Почорніло я од крові за вольную волю. Круг містечка Берестечка на чотири милі, Мене славні запорожці своїм трупом вкрили.

Тарас Шевченко

Недалеко від Берестечка, річка Пляшівка, яка впадає до Стару, творить мальовничий острів "Журавлиха" біля села Пляшева. на граничному вузлі Волинської, Рівенської та Львівської областей. На цьому острові залишилися пам'яіки з часів визвольних змагань українського козацтва проти польських поневолювачів України в 17-му столітті.

Острів Журавлиха був останньою твердинею, яку боронили козаки після нещасливої битви під Берестечком у 1651-му році. Тут загинув легендарний козацький герой Нечай.

Пам'яткою з тих часів е отилева дерев'яна церковця св. Михаїла з її чудовим іконостасом. Більша св. Георгіївська церква була побудована

там у 1912 році. її розмалював відомий український художник, І. С. їжакевич. Під її склепінням є саркофаг, в якому зберігаються тлінні останки козаків, поляглих в битві під Берестечком та навколо острова Журавлиха.

Острів л/х.уравлиха". Св. Михайлівська церква та підземний хід , який веде до св. Георгіївської церкви.

Хго до саркофага під склепінням св. Георгіївської церкви

Архангел Михаіл. Фраґмент розпису іконостаса св. Михайлівської церкви

ІЛЛЯ РЕПІН ТА ЙОГО "ЗАПОРОЖЦІ"

(50 років з дня смерти)

П'ятдесять років тому, тобто 1930 року, помер на чужині, ч Куоккаля (Фінляндія) українець з походження, художник світової слави Ілля Репін (Ріпа')— Хто не знає цього шедевру малярства й української історії, його славної картини "Запорожці"?!

Народившись в Україні, в м. Чугуєві біля Харкова, будучи закоханим в українську старовину, маючи низку щирих приятелів серед видатних діячів української культури, Ілля Репін віддав рідному краєві, його історії, багато своїх творчих сил, навіть тоді, коли вже його доля закинула до Петербургу, де був професором і ректором Академії Мистецтв. Навіть живучи вже в Фінляндії, яка вийшла з-під панування Росії, він і там створив не одно талановите полотно з українською тематикою, як "Чорноморці", "Гайдамаки", "Козак Голота", "Переможець", "Солоха", "Гопак у старовинному Запоріжжі" тощо.

Закінчивши в 1971-му році Петербурзьку Академію Мистецтв з золотою медалею, Репін приїздить в Україну, захоплюється українською

сіаровиною, малює цілу низку картин з українського життя. Серед них "В сільській школі", "Чудотворний образ", "Хресний хід", малює бандуру Івана Мазепи, "Дід з Чугуєва", "Вечорниці", краєвиди Савур-могили та могили славного кошового Івана Сірка. А коли від історика Дмитра Яворницького довідався чи дістав і прочитав 1878 р. лист запорожців турецькому султанові Магометові 4-му, то ще більше захоплюється життям і героїзмом запорізьких козаків, мандрує по запорізьких місцях, малює окремі постаті нащадків козаків, зброю, посуд, і вже в 1878-му році починає перший ескіз картини "Запорожці".

Велику допомогу Репінові давав Дмитро Яворницький, який написав десятки розвідок про запорожців, був великим знавцем Запоріжжя, розповідав Репінові безліч епізодів з історії Запорозької Січі. Це ж він писав:"Колись тут, в Чорто-млицькій Січі, кишіло життя, і яке життя. Життя на всьому просторі, в усьому широкому розгулі: тут дзвеніли бандури, тут і пісні розливались, тут же хвацькі танцюристи кружляли таким вихором, від якого порох стовпом підіймався, повітря стогоном стогнало, земля дзвеніла дзвоном".

А як Репін палко любив козацьку волю та героїзм, бачимо з листа до Стасова, де він писав: "Але й народець же! Де

* Софія Ол. Пророкова в книжці Репин (що вийшла в "Молодій Гвардії" Г958 року) пише, що Ілля Репін нащадок козака Ріпи.

вже тут писати, голова йде обертом, від їхнього гамору й шуму. Я цілковито не навмисно відвернув полотно і не втерпів, взятися за палітру і ось тижнів два з половиною живу з ними, не можна розлупитись — веселий народ". Так яскраво він уявляв і відчував біля себе, малюючи лицарів Запоріжжя.

Про ту любов до всього українського, дарма що жив уже в Петербурзі, підкреслює в своїх спогадах і його дочка Віра: "Майже щодня тато вголос питав про запорожців по-малоросійському у віршах ...

і розповідав про Січ... Ми вже поступово знали всіх героїв: отамана Сірка з сивим вусом ... козака Голоту — не боїться ні вогню, ні меча, ні болота — Тараса Бульбу з Остапом та Андрієм і коваля Вакулу. Моєму маленькому братові Юрі, — пише далі вона, — виголили голову й лишили чуб: на його круглій голові спочатку висів маленький, а потім вився довгий "оселедець", який він замотував за вухо. І костюм йому зшили: жовтий жупан з зід-кладними рукавами, коли його хрищений Мурашко* привіз йому малоросійську сорочку и шаровари. Жупан йому дали заносити, щоб схожий був більше на справжній".

Протягом 13 років Решн все доповнював та міняв деякі фрагменти своїх картин. Одна була з монументальними постатями козаків, друга та, що він намалював спершу олівцем. Доповнюючи свої малярські полотна, їздячи по запорізьких місцях, робив ескізи навіть з рук нащадків запорожців, з голів, потилиці, малював окремі деталі, що пригодилися для створення його картин.

Для створення цього полотна-шедевру козацької доби, Репінові позували (кожен зокрема в іншому місці) видатні постаті того часу: найперше, для постаті писаря, позував приятель Репіна історик Дмитро Яворницький, для Тараса Бульби — проф. Петербурзької консерваторії А. Рубець, для осавула — артист Д. Стравинський, для образу кошового І. Сірка — генерал М. Драгомйров; запорожець у високій шап-иі — колекціонер української старовини, власник музею в Чернігові — В. Тарнавський...

Коли в 1891-му році картина була готова Репін вперше виставив її на своїй ювілейній виставці з нагоди 20-ліття його творчости в Академії Мистецтв у Петербурзі. Глядачі, серед яких були видатні художники, діячі мистецтва, критики, високо оцінили епохальну працю Репіна. Один критик писав: "Пригляньтесь пильніше, ви починаєте розуміти, що перед вами не просто весела компанія, а історичні діячі, не епізод комедії, а історичний момент. Це право на сміх над грізним могутнім султаном куплене кров'ю, куплене незчисленною кількістю героїчних смертей і дій. Потрібна велика відвага

* Мурашко, О. О. (1875 — ,1919) — видатний український художник маляр і автор багатьох талановитих образотворчих полотен.

Ілля Рєпін

Портрет — намальований невідомим художншсом

в душі, велике, сміливе серце, щоб так щиро сміятись в таку хвилину".

Але знайшлися окремі художники, які твердили, що автор віддав перше місце в "Запорожцях" не духові, а плоті, що художник, мовляв, скарикатурив своїх персонажів. Особливо обурений був Репін зауваженням одного художника, що порівняв регіт запорожців з пияками з ресторану Палкі-на. "Він не вірить в запорожців — скаржився Репін Стасову, — Він все забув або нічого не знає з історії. Він забув, що до організації цього лицарського народнього ордена (Запорізької Січі — Дм. Ч.) наших братів десятками тисяч гонили в неволю і продавали як худобу, на ринках Трапезонту, Стамбулу та інших турецьких міст. Та це тяглося довго; була навіть усталена ціна на слов'янина і на німця (німець цінився дорожче). І ось виділились з цього забитого, рутинного, покірного, темного середовища християн — виділились сміливі голови, герої, повні мужности, героїзму і моральної сили. "Досить, — сказ&ш вони туркам, — ми поселяємось на порогах Дніпра й від сьогодні — хіба через наші групи ви додеретесь до наших братів і сестер". І якщо ви згадаєте, що навіть під час останнього свого походу в Крим Сірко вивів звідти до 6000 полонених християн".*

І справді, в "Запорожцях" Ренін показав пісню козацької слави, народнього руху, подав синтетичний образ вільнолюбного козацтва в боротьбі проти турецької імперії, іцо тоді була загрозою для багатьох сусідніх країн.

Відомо також, як в рік, коли запорожці так сміливо й дотепно відповіли турецькому султанові на його вимоги підкоритися Туреччині, 15 тисяч яничарів на чолі з султаном напали вночі під Різдво на Січ, щоб знищити козаків і зруйнувати це вогнище волі. Але козаки розбили це найкраще військо Туреччини і лише дві тисячі яничарів урятувалось втечею разом з султаном. Тож лист запорожців на чолі з кошовим Сірком був підтверджений фізичною дією в боротьбі.

Так Репін створив невмирущий пам'ятник козацькому героїзмові, давши Україні багато інших полотен з українською тематикою. До того ж ця тематика, ці малярські твори більше життєрадісні, більше народні, як ті, в яких Репін змалював московську дійсність: "Бурлаки на Волзі", що символізує царську неволю, "Іван Грозний і його син Іван", де показує як цар забив свого сина. "Відмова від сповіді", "Не чекали" та "Повернувся", що теж відображує похмуру московську дійсність.

"Недаром і видатний сучасний мистець і мистецтвознавець Василь Касіян писав з нагоди 25-літнього ювілею Репіна:

Важко переоцінити значення, яке мали для української культури репінські твори на теми з життя й минулого України. У пору чорної реакції, коли українська культура зазнавала жорстоких утисків від царського уряду, твори Репіна будили соціяльну й національну свідомість українського народу і були для українських художників високим прикладом самовідданого служіння мистецтвом народові. І не випадково, не тільки прямі учні Репіна — М. К. Пимоненко, О. О. Мурашко, Ф. С. Красииьгсий та багато інших зазнали на іобі могутнього впливу творчости свого вчителя: цей вплив бачимо ми і в творах таких українських художників, як С. І. Васильківський, С. їжакевич та інші.

І Репін приятелював з багатьма українськими діячами, як з Марією Заньковецькою, Миколою Садовським, М. Кро-пивницьким, П. Саксаганським, Г. Затиркевич-Каргшнською.

Під час революції Репін саме перебував в Пенатах, у Фін

* Листування І. Репіна з В. Стасовим. "Искусство", 1949 р.

ляндії, яка тоді стала самостійною державою, і звідти вже не повертався. Радянська влада запрошувала його до себе, навіть, знаючи його український патріотизм. З Києва йому вислали лист українською мовою, щоб він повертався в Україну, але Репін відповів: "Признаюся вам, що ваше писання мені — дуже відрадне душі моїй, і я дуже шкодую, що не всилі відповісти вам на такій любезній моєму серцю мові дорогої України ... я вже не можу приїхати на жительство в солодку, веселу Україну. Доля судила мені тут мати могилу і домовину в своєму саду". І хоч був далеко від України, він і там далі малював нові картини з українського життя і захоплювався далі читанням "Кобзаря". А в своєму листі-заповіті Репін чисав до українців: "Я ваш, а не їх", тобто належить Україні, а не Росії.*

Тим часом в російських розвідках, виданнях Реніна вважають російським художником. Так намагаються привласнювати багато наших талантів, яких часом навіть силою та грішми перетягали до Росії, щоб потім мати підстави, сказати, що він російський. Таке бачимо і з митрополитом Петром Могилою, поетом Феофаном Прокопоьичєм, М. Гоголем, композиторами Бортнянським і Березовським, першим винахідником гелікоптера, інж. Сікорським з Києва, Ол. Довженком, якого примусово тримали в Москві понад 10 років, забороняючи повернутися в Україну. Адже й сам Маяковський казав: "Я дідом козак, другим — січовик". Бо мати українка, а дід його з української Кубані, яку колись заселили козаки.

* Журнал "Малярство і скульптура". Київ. 1940 р.

МАЛОВІДОМЕ ПРО ГРИГОРІЯ ГОЛОСКЕВИЧА

Це було в 1917-му році, коли народжувалась молода українська держава. На Всеукраїнському учительському з'їзді виступав знаний пізніше учасник СВУ В. Дурдуківський, який говорив про потребу відкривати українські школи, покли-каїочися на відомих педагогів і теоретиків Ушинського та Корфа. Раптом слідом за ним наперед вийшов невисокий чорнявий пан й позачергою попросив слова.

— Панове-товариші, — сказав він з запалом, — тепер уже немає потреби доводити про право українців на свою рідну школу. Нині відбувається революція. Час не прохань, а чину. Українська школа є, це факт, і ні в кого ми її просити не будемо...

Його виступ, як розповідав авторові цих рядків мовознавець К. Гитаренко, вкрили бурхливі оплески. Це був Григорій Голоскевич, автор ортографічного словника, що в 1914-му році вийшов першим виданням, а в 1917-му вже третім. Тож Григорій Голоскевич був одним з невтомних ентузіястів будівництва української культури, стоячи в перших рядах її промоторів.

Сьогодні ми користуємося в редакціях, видавництвах, на-кових установах "Правописним словником" Гр. Голоскеви-ча, який 1977 році вийшов уже 10-им виданням і є головним довідником у нашій повсякденній праці. Але мало хто з нашого загалу, навіть людей з освітою, знає про життя і долю цієї небуденної людини. До того ж і відомості про нього дуже скупі.

Народився Ггигорій Голоскевич у 1884-му році в родині священика. У 1905 р. закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію. Ще будучи студентом філологічного факультету Петербурзького університету, брав діяльну участь в праці української громади в Петербурзі та в видавництві благодійного товариства. Активно допомагав при виданні та розповсюдженні "Кобзаря". По закінченні університету деякий час працював у Ризькій жіночій гімназії.

З вибухом революції він відразу переїздить до Києва і разом з проф. П. Зайцевим, Стебницьким та іншими організовує українське видавництво "Друкар", яке фактично переніс з Петербургу до Києва. Тут, у цьому видавництві вперше виходять "Соняшні клярнети" Павла Тичини, друкується журнал "Наше минуле", що його редагував Павло Зайцев.

У 1918-му році Григорій Голоскевич бере жваву участь як співробітник Української Академії Наук у відділах літератури й мови. Найбільше уваги він приділив укладанню свого правописного словника та редагуванню російсько-українського словника, що готувався на замовлення ДВУ (Державне

Видавництво України). Але в 1920-му році радянська влада націоналізувала й закрила всі приватні та кооперативні видавництва." Це сталося і з "Друкарем". З початком НЕП-у, з ініціятиви Григорія Голоскєвича і при участі К. Титаренка, П. Филиповича та інших відкривається кооперативне видавництво "Слово", яке видало чимало цінних українських публікацій. У діяльності цього видавництва багато допомагали Микола Зеров, Сергій Єфремов та Стебницький. Але сам Голос-кевич був душею видавництва і найбільше поклав туди своєї сили й уміння. Бувши великим книголюбом, він пильно стежив за виданням кожної брошури чи книжки, сам правив коректуру.

Першим виданням "Слова" була збірка оповідань Григорія Косинки (якого пізніше влада безпідставно розстріляла) "На золотих богів". Потім вийшла збірка поезій Тодося Осьмачки "Круча" й декляматор "Сяйво" на 413 сторінок, гаражем 5200 примірників. Упорядник цього видання Микола Зеров у передмові писав: "Ця книжка є не перша спроба Хрестоматії — "декляматора", з пожанровим розподілом поетичного матеріялу. Популярною формою естрадної хрестоматії упорядник скористувався, як одним із засобів дати антологію безперечних здобутків українського художнього слова в різних його ділянках". Це видання, справді, було своєрідною антологією української літератури, як

це стверджував і покійний Михайло Орест. До речі, примірник цього видання зберігається в автора цих рядків.

Пізніше в цьому видавництві вийшли такі публікації: поезії Максима Рильського "Синя далечінь" та "Крізь бурю й сніг", П. Филиповича "Простір" та "Земля і вітер", Миколи Зерова "Камена", а також збірник, присвячений пам'яті Сте-бшщького, який саме тоці помер. Це було розкішне видання, в якому взяли участь друзі та прихильники покійного: А. Ні-ковський, С. Єфремов, М. Зеров, Бігановська та інші.

На початку 1929-го року нове 7-ме видання словника Гр. Голоскєвича було вже в друці, як влітку того ж року почалися масові арешти серед української інтелігенції: письменників, науковців, учителів — у зв'язку з вигаданим і препарованим процесом СВУ. Першого липня заарештували А. Ні-ковського, потім С. Єфремова. Григорій Голоскевич, що був тісно пов'язаний по науковій роботі з двома попередньо згаданими, теж чекав на арешт. І, дійсно, 15-го серпня його заарештовано вдома на Чехівському провулку в Києві. Тоді кожного дня, як ів 1933-34 роках, когось з інтелігентів арештовували.

На процесі СВУ слідчі за наперед виробленим пляном ҐПУ в Москві, висунули проти Григорія Голоскєвича безліч брехливих обвинувачень. Як свідчить і К. Т. Туркало, Голос-кевичеві поставили в обвинувачення, що він належав до партії УСФ, що в період 1921-24 рр. був членом контрреволюційної організації БУД, а в період 1926-1929 рр. був активним членом організації СВУ (Спілки Визволення України) як один з керівників академічної групи цієї організації. Майже все це, зрозуміло, вигадка організаторів процесу з метою придушити національний розвиток, національну свідомість, вдарити по провідній верстві нації — знищити українську еліту.

Як відомо, на процесі СВУ на лаві підсудних було посаджено 45 осіб, а в сотні разів більше було заарештовано й суджено без процесів, часто за закритими дверима.

Григорій Голоскевич був дуже пригноблений. Цьому сприяло ще й те, що він перед арештом приготувався оформити своє одруження, але арешт все ліквідував. Після вироку ним опанувала ще більша розпука й апатія. За вироком він дістав 5 років суворої ізоляції, з яких три роки пробув у Ярославській п'язниці, а потім його вислали на заслання до Тобольська. Фактична дружина Голоскевича, що лишилась у Києві, збиралась поїхати на відвідини до нього, але незабаром дістала пакунки з речами чоловіка, а потім і телеграму, ніби від господаря, в якого він жив. В телеграмі сповіщалося, що Голоскевич помер від хвороби серця. Це було, як розповідав К. Титаренко, восени в 1934-му році.

Вибравши таки час, дружина Голоскевича поїхала сама до Тобольська, щоб хоч упорядкувати могилу. Там вона довідалась, що речі й телеграму надіслав їй сам Голоскевич і що в день смерти його запросили були знайомі до театру, але він відмовився. А увечері розрахувавшись з господарями за мешкання, він лишив якийсь лист до НКВД, куди він мусив трохи не щодня ходити на реєстрацію, й пішов з дому.

Не витримавши поневірянь і систематичних викликів до НКВД, він покінчив життя самогубством (повісився) вночі у міському парку. Так закінчилось життя одного з кращих мовознавців, упорядника українського правописного словника, що ще й досі є нормативним для нас.

Але ми й досі не маємо доброї докладної праці про його діяльність, навіть біографічні відомості про нього дуже обмежені. Сподіваємося, що наші наукові установи подбають про те, щоб цо століття з дня його народження і 50-ліття з дня смерти було написано й видано ґрунтовнішу розвідку про життя людини, яка віддала сгільки праці для збереження нашої рідної мови, найбільшого скарбу кожної нації.

ЧОГО ПЛАКАВ СОСЮРА?

До залі книгозбірні ім. В. Короленка,* що містилась на провулку його ж імени, я прийшов із деяким запізненням. Літературний вечір уже розпочався, і всі місця були зайняті. Протовпившись серед публіки, що стояла в проході, я став під стіною. Вступного слова, що його зробив уже якийсь критик про творчість учасників вечора, я теж не застав — на сцені саме стояв поет Володимир Сосюра. Вище середнього зросту, кремезнуватий, чорнявий, довгасте обличчя, міцний прямий ніс, пасма волосся спадали трохи на чоло. Очі всієї публіки були на ньому, коли він почав деклямувати свої поезії:

Він читав якось одноманітно, як кажуть, плаксивим тоном, але глибока ліричність його віршів, проста, гарно висловлена думка, торкала серце так слухача, як і читача:

Пам'ятаю, вишні доспівали, Наливались сонцем у саду, На прощання ти мені сказала: — Де б не був, а я тебе знайду...

Володимир Сосюра

І тепер знов вишні доспівають У саду від сонця і тепла. Як і завжди, я тебе шукаю, Та мене ти й досі не знайшла.

* Цс було в Харкові.

Бурхливі хвилі оплесків здіймалися після кожного про-деклямованого вірша.

Потім читав вірші трохи підбудовані ідеологічно:

Роздули ми горно, ще нерухоме вчора, Й ковадла зорний спів до праці дзвінко зве. Конає світ старий, де осінь жовтозора На золотих човнах до заходу пливе.

Заводе, тату мій, мов блудний син до тебе Вернувся знову я з благанням на вустах: Не піде до телиць під кучерявим небом Мандрівник молодий, закоханий в жита.

Читав Сосюра ще низку поезій, а мені пригадувались його рядки, що били по минулих кривдах України, по тих, хто ще хотів "єдиної нєдєлімої", та по тих, що й досі не знав, хто він — українець, чи малорос, чи росіянин:

Руками власними тюрму Творили ми собі одвічну. О, будьте прокляті, кому Назад повернуто обличчя!

Брати нас брали на штики За слово, правдою повите. Ви ж розумієте — віки Не знали ми, чиї ми діти!

або:

Невже не можна, мій народе, Усім сказать, що ти є ти, Що страшно нам на тихі води Через кістки твої іти?

І справді, Сосюра тоді був найулюбленішим поетом на Україні, особливо серед молоді. Не даром, за статистикою Бібліотечного колектору, в 1928 році В. Сосюра належав до авторів, яких найбільше читали по книгозбірнях. Крім Сосю-ри, до цієї щасливої трійки ще входив Володимир Винничен-ко та Остап Вишня.

З того часу я іноді бачив Сосюру в різних редакціях та видавництвах.

Якось, познайомившись, я звернув увагу на те, що він був надзвичайно товариський, щирий і відвертий, ніби ми були вже давно знайомі. Навесні 1930-го року я зустрів його випадково після праці біля ДВУ (Державне Видавництво України).

Володимир Сосюра. Фото. 1922

— Може, до кіно підемо? — запитав я привітавшись.

— Пішов би, та грошей немає, — відповів, посміхаючись, Сосюра.

— Та на це не багато треба, — кажу я, — не турбуйгесь, — і за кілька хвилин ми вже були в фойє кінотеатру на Сумській вулиці. Чекаючи закінчення попереднього сеансу, ми розмовляли про нові видання, про недавні літературні вечори. При тій нагоді я розпитував його, над чим він працює, коли почав писати вірші тощо. Він тоді працював саме над поемою "Мазепа". Дійсно, за кілька цісяців уривок з його поеми був надрукований у "Літературному ярмарку".

Коли Сосюра розповідав про початки своєї творчости, то справа торкнулася його перебування в арміях.

— А ви знаєте, — я ж і в Петлюри був, — сказав він з почуттям молодечого вдоволення, ніби він побув на Січі.

— Я про це знаю, — кажу я.

— А звідки ви знаєте?

— Та ви ж писали, "І пішов я тоді до Петлюри, бо у мене штанів не було" ...

І мені пригадались ті рядки з його вірша:

/ пішов я тоді до Петлюри, Бо у мене штанів не було. Скільки нас отаких біля муру Од червоної кулі лягло!

Поет трохи схилив голову, спохмурнів, ніби йому зробилося соромно за нещирість, раптом виявлену в його творі. Щоб не робити павзи, я

продовжував: — А також я читав ваші спогади у "Червоному шляху" за 1925 рік.

Цей деталь його, видно, зацікавив, він аж здивувався, що я й те читав, а я додав, що в 1928 році під час тижня української книжки я накупив багато старих видань, зокрема журналів, в яких познаходив чимало цікавого, навіть такого, що його тепер уже б не друкували. Тоді я прочитав і його спогади про перебування в обох арміях.

Володимир Сосюра, потрапивши в полон до червоних, був уже на черзі до розстрілу. Всіх інших петлюрівців там же відразу й розстріляли, але його врятували власні вірші, які почав деклямувати перед трійкою військового трибуналу. Сосюра став тоді червоноармійцем, проте писав у віршах:

В мене на кашкеті зірка п'ятикутна, А на серці — тьма...

Зайшовши до залі кінотеатру, ми й далі більше розмовляли, ніж дивились на фільм.

Я тоді ще не мав жодної друкованої книжки, лише почав друкуватися по газетах та журналах, а Сосюра написав і видав уже низку книжок, а також саме тоді вийшли з друку його "Вибрані твори" в трьох чи чотирьох томах. Багато віршів Сосюри я знав напам'ять. Так, як в Олеся, в поезіях Сосюри, написаних без тиску влади, є своя краса. Мати від нього на згадку книжку з його підписом було моєю давньою мрією. Користуючись нагодою, я попросив подарувати мені якунебудь книжку.

— З дорогою душею, — сказав він, — але повірте, що майже всі 25 примірників кожної книжки я пороздаровував відразу по виході, а щоб купити, то у мене завжди бракує грошей* ...

Та я сам можу купити, — похопився я, — ви тільки підпишіть. І вже, прощаючись, ми умовились, що зустрінемося

* Кожен автор по виході з друку його твору діставав 25 так званих ав юрських примірників, а пекладач — 5 примірників.

Володимир Сосюра. Фото. 1923

наступного дня по праці в ДВУ. В умовлений час В. Сосюра зробив теплі підписи на двох томах його поезій, які я приніс із собою. Пригадую, що на одному томі він написав: "Поетові червоної індустрії... з найкращими побажаннями. А вірші пишіть, толк з них буде". Це тому він так написав, що я поруч інших поезій надрукував низку з виробничого, заводською життя, я донедавна працював.

Після того я бачив Сосюру не раз, але ніколи не поводилося поговорити. А тим часом над Україною скупчувалися все більші хмари московського свавілля. Наступ на український культукрний фронт ішов разом з наступом на українське село в формі колективізації, розкуркулювання й явного грабунку.

На видавничій ділянці цей крутий поворот збігався також з процесом СВУ. Почали дужче чіплятися до ідеології видаваних творів, різкішав поділ між письменниками на пролетарських і попутників. Вчорашнього всіма любленого Остапа Вишню починають цькувати, обляпувати болотом. В 1930-му році критик О. Полторацький навіть подає до ДВУ рукопис під глумливою назвою "Що таке Остап Вишня?", де йому закидається націоналізм, міщанство, порнографію. Спершу цей рукопис потрапив до сектору масової літератури, де редактором працював комуніст Портнов, жид за національністю, з русотяпським духом. Тим часом в ДВУ почалась реорганізація, і рукопис за тематикою перейшов до сектору художньої літератури, куди редактором був призначений Михайло Яловий (Юліян Шпол), дуже поміркована й симпатична людина.

Скоро пасквіль О. Полторацького був відхилений, хоч він уже був друкований в "Житті й революції".

Іншою подією тих часів була конфіскація альманаха "Авангард", що його упорядкував Валер'ян Поліщук. Це видання було відразу гостро скритиковане й заборонене. Головним об'єктом нападів були афоризми Поліщука. Запам'ятався один з них. Він звучав так: У кінчиках твоїх пальчиків быньше мудрости, як у самого Леніна. Кілька років пізніше за такий афоризм заарештували б відразу, але в 1930-му році ще обмежились критикою та конфіскацією. Поруч Поліщука дуже ганьбили і художника Єрмілова, що вмістив малюнок, який зображував ліжко, а під ним був підпис "Варстат". Це розглядалося як брудну порнографію. Але НКВД їм цього не простило — в пізніших роках їх теж заарештовано, як і багатьох інших, і знищено.

Та, мабуть, найсміливішою була поява книжки І. Багряного "Аве Марія", яку відразу було сконфісковано.

Арешти окремих письменників та конфіскації деяких їх творів траплялися рідше до осени 1931-го року, коли з'явився в пресі відомий зловісний лист Сталіна до журналу "Пролетарская революция". Це стало гаслом до широкого наступу на український культурний фронт, до перегляду ідеологічних позицій, а разом і до перегляду всього, що на той час було в друкарнях, готувалося до друку і того, що було вже в продажу.

Тоді сотні книг було повернуто з друкарень до видавництв на поновний перегляд і багато з них уже не побачило світу.

Під час цього погрому потрапила під вогонь і збірка Володимира Сосюри, що звалась "Серце". Вона була формату вісімки й мала, здається, 64 сторінки. Вийшли ці поезії у в-ві "ЛіМ" (Література і Мистецтво), наприкінці 1931 року. Для в-ва це виданні* принесло чимало клопоту, а для автора було великим ударом. Книгу відразу

заборонили, повертаючи всі примірники назад із крамниць до бази Укркнигоцентру. А щоб зробити належні висновки, то партійні організації письменників і в-ва скликали спільні відкриті збори, куди запрошувалось теж безпартійних письменників та співробітників в-ва "ЛіМ". Збори відбувалися у приміщенні видавництва.

Десь перед сьомою годиною почали сходитися. На лавку, що стояла під стіною, сів Сосюра, далі Наталя Забіла і т. д. Іван Микитенко, прийшовши, привітався за руку з Забілою та іншими, але Сосюру обминув. Крім згаданих, на збори прийшли: Іван Кириленко, О. Коииленко, М. Ірчан, Володимир Зорін, секретар партосередку в-ва Петро Кривенко, що іноді був і політредактором, С. Пилипенко та інші. Збори відкрив Іван Микитенко, заявивши, що тепер, після листа Сталіна, ми мусимо ще більше піднести ідеологічну пильність, бути ще більш непримиренними до чужих ідеологій, приділити ще більше уваги спрямованості наших творів. Далі він сказав, що сьогодні ми стоїмо перед фактом прикрих ідеологічних помилок, що потребують розгляду і відповідних висновків. Мова йде про збірку поезій В. Сосюри "Серце", що тількищо вийшла з друку — і він підняв і показав цю книжку присутнім, що сиділи чотирокутником попід стінами. Всі дивилися на книжку з білою обкладинкою, на як'й червоним кольором стояла назва "Серце". Закінчуючи, Микитенко зазначив, що за такі провини, які зробив Сосюра, за теперішніх умов відбирається навіть партквиток.

За тим головуючий скоментував низку цитат. В окремому вірші там Сосюра тонко висміяв "ортодоксального" критика Володимира Коряка, що вважався непомильним. Справжнє прізвище Коряка було Блувштейн. Він був жидом з походження, ще до революції мав букіністичну крамничку у провулку ім. Короленка чи на сусідньому зліва від Московської вулиці і, як запевняли ті, на кого він нападав у своїх критичних статтях, що колись він видав невеличку книжку протикомуністичного змісту. її ніби мав О. Копиленко. Далі Сосюрі закидали дрібнобуржуазний підхід у окремих поезіях та відсутність партійносте в поглядах, що виявлялась особливо Е рядках: "Хто сказав, що не можна любити те дівча, що не знало журби". Одночасно закидали

йому націоналізм. Хтось при тому нагадав, що він же сам писав у поемі "Два Володьки", що в його серці борються два противники — комунар і націоналіст, але автор не сказав, хто переміг.

Всі обвинувачення були, як бачимо, дрібні і не варті тої колотнечі, але партійні промовці, між якими, певно, після дзвінків і наказів з ЦК КП(б)У, були вже розподілені ролі, галасували, що Сосюра, мовляв, втратив клясову чуйність до ворогів, став рупором націоналізму.

На щастя, ніхто не згадав йому рядків з поеми "Мазепа", що два роки тому друкувалась в журналі "Життя й реводю-

Дмитро Чуб в роки його знайомства з В. Сосюрою

дія" та ще десь. Там були патріотичні протимосковські рядки, які сьогодні могли б дужче заважити на його долі, —хоч це й були слова Мазепи:

Вкраїну полонив поляк, І, наче оводи ті злі, її обсіли москалі.

або:

Я хочу швидше відціля Віддячитись москалю і іяху, Що мій народ веде на плаху Під сміх царя і короля...

або:

... — Я України не забуду, вона для мене, як зоря! Покличте знову кобзаря! Я так люблю його мотиви про те, що воля ще жива, що наша слава не загине!

або:

... — Ми візьмем ворога в клинки, і на кістках його проклятих знов зацвіте Вкраіна-мати!..

Володимир Сосюра був досить схвильований, коли йому дали слово для оборони та пояснень з приводу зроблених помилок. Він встав з якимсь циганським блиском в очах, на яких уже бриніли сльози, сказав, що перед друком книжку прочитали і підписали до друку і редактор сектору, і головний редактор, і по літредактор, але ніхто з них не зробив йому ніяких закидів, а тепер обвинувачують тільки його самого. Він казав, що тоді, виходить, були інші принципи, а тепер за ці півроку зміст застарів, а також відбулися зміни в підході до оцінки матеріялу, то чи він може передбачати ті зміни і відповідати.

Проти виступив Микитенко, кажучи, що Сосюра вже не перший раз виходить за рамки партійної дисципліни, що він уже не один раз мав зауваження й догани по партійній лінії за грубі помилки, але з того не зробив належних висновків.

Микитенко умів красиво говорити як фаховий промовець, проте серед письменників він мав багато ворогів. Його не любили за його вислужництво перед владою. Він писав більшість своїх творів на партійне замовлення. Членські внески до Спілки Письменників сплачував з розрахунку трьох тисяч карбованців гонорару на місяць. Це був чи не найбільший гонорар.

Колишня приятелька Сосюри Наталя Забіла сказала кілька слів на оборону, але їй небезпечно було дуже боронити, бо вона сама походила з родини багатого пана Забелло з-під Харкова, а соцпоходження в таких випадках партійний осередок не забуває.

Хтось із партійців знову обвинувачує, що Сосюра і в недавно виданих творах вдається до натуралістичних картин, що межують з порнографією, і він наводить цитату:

Яіс це сталось, далека, що я

Своє щастя розбив, як дитина,

Ти сказала: Бери, я твоя,

Я ж, дурний, тільки гладив коліна...

Володимир Соі-юра Л/2э у. ¿1 років.

— Хіба це поезія? — запитує критик.

— Коли б то не поезія, то ти б не запам'ятав! — кидає йому у відповідь один з молодих поетів, що сидів біля шафи з рукописами. — Таких зразків і ще кращих можеш знайти у відомих клясиків світової літератури.

Але критик не здається, попросивши головуючого, щоб йому не перебивали, він знову наводить строфу трохи гіршого змісту.

— А це теж поезія? — запитує:

Ночі йшли похоронні, як дзвони, Дні ішли, як ножі, як вогні... Раз найшов я твої панталони...

Останнього рядка цієї строфи цнотливому критикові не дали договорити до кінця. Кілька голосів з обуренням звзрмулися до головуючого, щоб із серйозної справи не робили балагану, як це пробує зробити товариш, наводячи випадкові рядки, великої давности, що не мають відношення до справи.

Ніби дочекавши слушного моменту, щоб розгромити всіх напасників, на оборону Сосюри грунтовно виступив Ьо-іюдимпр Зорін. Високий,

огрядний, плечистий, з буйною темною шевелюрою, циган з походження, оатьки якого ще ие іак давно мандрували з циганським табором, автор повісти з циганського життя, що звалась "Ром", він був приятелем Сосюри, а тимчасово працював у в-ві редактором і добре володів українською мовою. Найперше він закинув партійній організації псьменників, що вона зовсім не провадила вихол-ної роботи серед своїх членів, що в ній творяться якісь воюючі групки, що осередок не цікавився, в яких умовах живе письменник. Так і з Сосюрою — на нього гостро нападають, але йому ніколи ніхто не спробував допомогти позбутися тих помилок. Тому й підхід до помилок, зроблених у книжці, мусить бути інший: за них мусить відповідати також частково партійний осередок, а також всі ті, що читали й ухвалювали його книжку, бо на те вони тут працюють.

Далі Зорін зупинився на тому критикові, що наводив цитати. Критик з кількох томів Сосюри надряпав кілька невдалих рядків, але забув про тисячі прекрасних поетичних творів В. Сосюри, якими гордиться наша література. Крім цього, Зорін сказав, що він міг би навести з творчости російських поетів багато гірші рядки дійсної порнографії, але й за чих там так гостро ніхто не критикує.

Відчувалдся, що Зорін дуже попсував приготовані рішення осередку в справі Сосюри. Підбадьорений вдалим виступом свого оборонця слово знову забрав Сосюра. Ілюструючи слова Зоріна, Сосюра пригадав низку нетактовностей у ставленні до нього з боку окремих членів партії. Сосюра знав, що сьогодні тут вирішується його доля; або він втримається на своєму становищі, або покладе свій партквиток, а незабаром опиниться, може, й на конвеєрах НКВД, а всі його твори будуть відразу вилучені. Із тону головуючого та членів парто-середку поет відчуває, що вони мають готове рішення викинути його з партії, найпевніше, що то рішення Обкому чи ЦК партії, і він шукає порятунку. В його голосі чути напругу й хвилювання:

— Товариш Зорін дуже добре підкреслив, яка атмосфера панує в осередку і в ставленні до мене. Ви сьогодні були спідками, як прийшов

Іван Кіндратович*, — говорить трем-і ичим голосом Сосюра, і сльози котяться у нього по лиці, — він привітався за руку з усіма, що сиділи поруч мене, а ме-

І м.ш Кіндратович — Микитенко.

ні руки не подав, ніби я якийсь злочинець, а він же член бюро осередку, неда зно й сам був секретарем. Чи можна після цього чекати від —шх допомоги чи дружньої поради?

Коли Сосюра закінчив, настала тривала павза. Ніхто вже не забирав слова, і головуючий ставить на голосування пропозицію президії виключити Сосюру з партії, але Зорін вносить свою пропозицію — записати лише догану. Здавалося, що перша пропозиція могла б цілком провадитися, але голосування показало, що рівно половина членів партії за першу пропозицію, а друга половина за другу. Це здивувало всіх, але й заінтригувало: що ж буде?

Зрозуміло, що за виключення голосувало з обов'язку все бюро осередку та різні перестраховщики, що боялися за свою власну шкуру. Тоді головуючий пропонує проголосувати ще раз, може, хто змінить своє рішення, враховуючи, що перша пропозиція — це пропозиція президії зборів, отже й осередку. Але й поновне голосування не дало змін. Тоді збори ухвалюють передати справу на вирішення Контрольної комісії Обкому чи ЦК партії. Лише за кілька тижнів стало відомо, що КК записала Сосюрі догану.

Із праці В. І. Гришка про В. Сосюру — "Засуджене й заборонене" — довідуємося, що Сосюра у 1937 — 38 роках, під час так званої "єжовщини", був призначений уже "на ліквідацію". Будучи на засланні, В. І. Гришко зустрівся з заслан-цями-студентами, яких обвинуватили в Харкові за приналежність до "націоналістичної терористичної організації", яку нібито очолював В. Сосюра. Вони у в'язниці вважали, що

Сосюра давно вже заарештований, але виявилось, що зайшла якась зміна і Сосюру лишили в спокої. Проте студентів позасуджували.

Подібні моральні катування письменників, а часом і редакторів були частим явищем в ті часи, а ще більше в пізніші часи, але багато з них відбувалося на закритих партійних зборах, і письменницький загал цього не знав. Як ці цькування відбивалися на нервах і загалом на здоров'ї Сосюри, ми бачили з того, що протягом кількох років Сосюра аж тричі перебував у будинку для божевільних, а також багато разів його викликали до НКВД на Чернишевській вулиці.

Зазнав Сосюра багато нападів і клопоту за свій вірш "Любіть Україну", який написав під час війни, коли був разом з іншими письменниками в Уфі. Сама влада тоді, опинившись під ударами німців, хотіла спертись трохи на український патріотизм, щоб привернути населення України на свій бік. З великими труднощами таки реалібітували ней вірш, хоч йому дали зрозуміти, що не можна любити України без Росії: скрізь треба підкреслювати поруч і любов до "старшого брата".

НЕВТОМНИЙ ПРАЦІВНИК НА ПОЛІ НАУКИ

Проф. Петро Одарченко

Серед наших науковців, зокрема літературознавців та мовознавців, ім'я проф. Петра Одарченка належить до тих небагатьох, кого ми згадуємо з найбільшою пошаною. А коли ще взяти до уваги його страшний життьовий шлях, повний злигоднів, арештів, катувань і переслідувань, сидіння по багатьох в'язницях та перебування на засланні, то можна тільки з подивом схилити голову перед його науковим доробком на мовно-літературні теми, особливо за час перебування поза межами Радянського Союзу.

Народився Петро Васильович Одарченко в селянській родині 20-го серпня (за новим стилем), 1903 року в с. Римарів-ці, Гадяцького повіту, на нашій славній Полтавщині, що дала літературі й науці так багато визначних постатей.

Великий вплив на виховання Петра мала його мати-се-лянка. Незважаючи на тяжку, безпросвітню працю, вона відзначалася надзвичайною добрістю, душевною красою і великим мистецьким хистом. Вона співала своєму синові чудових старовинних пісень, розповідала казки і була незрівня-ним майстром української вишивки, зокрема "вирізування". Коли Петро був уже студентом, він із материнських та бабусиних уст записав кілька сот пісень і послав їх до Етнографічної комісії ВУАН. Одну з пісень балядного циклу використав у своїй розвідці К. В. Квітка, який подав при цьому й прізвище матері Петра, Оксани Одарченко.

Після закінчення народньої школи в 1913-му році, П. О. вчився в Гадяцькій земській гімназії. Влітку 1915 р. він з великим захоленням прочитав твори Шевченка (нецензурова ний "Кобзар" з 1908 р. за ред. Доманицького). V 1917 — 20 рр. брав діяльну участь у Гуртку українознавства гадяцької шкільної молоді (був писарем гуртка, часто виступав із доповідями на літературні теми).

Та чи не найбільший вплив мали на нього 1919 — 20 рр., коли він жив у Гадячому в будинку Драгоманових, у якому в той час жила мати Лесі Українки, Олена Пчілка. Шкільна молодь не раз слухала її цікаві доповіді про Панаса Мирного, про Михайла Драгоманова. Одарченко й досі зберігає книжку Олени Пчілки "Дві п'єси для дитячого театру", яку вона подарувала йому на згадку з дарчим підписом. Зберігає він і статтю Олени Пчілки про М. П. Драгоманова (відбитка з журналу "Україна", 1926, з написом: "Вельмишановному землякові, щирому надійному українцеві Петрові Одарчен* кові на спомин про Гадяче від Олени Пчілки. Київ. 1926 р.; 16 грудня").

Петро Одарченко. Січень 1950 р.

У 1920 р. Петро Одарченко закінчив Гадяцьку гімназію ім. М. П. Драгоманова, а одночасно й Педагогічні курси. Восени 1920 р. почав учитися в Полтаві, у місцевому відділі історично-філологічного факультету Харківського Державного Університету. Його товаришами були Павло Петренко, Юрій Савченко, Григорій Майфет, які пізніше стали відомими літературознавцями. Там викладали в той час проф. В. О. Щепотьєв, проф. Мірза-Авак'янц, проф. Рибаков, проф. Щербина та інші. В лютому 1921 р. Петро Одарченко через тяжку хворобу змушений був залишити Полтаву. Два роки він учителював у хутірській школі в Гадяцькому повіті.

З 1923 до 1926 р. вчився в Ніжинському Інституті Народным Освіти. Після закінчення інституту був залишений аспі-

Петро Одарченко в 1913 р. (с. Римарівка)

рантом Ніжинської Науково-Дослідної Катедри Історії, Культури та Мови (секція української мови еа літератури). Під кер. проф. Є. А. Рихліка та проф. В. І. Рєзанова успішно закінчив аспірантуру (1929) й написав дисертацію на тему "Стиль Лесі Українки". У 1927 р. у "Записках" Ніжинського ІНО була надрукована його перша науково-дослідна праця "Ткачі" Г. Гайне в перекладі Лесі Українки". І в 1927 р. в ч. 12 журналу "Червоний шлях" з'явилася рецензія Г. Май

Рідна хата в с. Римарівці, 1933 р. На фото: двоюр. сестра Ольга і мати Оксана Одарченко

фета на цю працю. Рецензент писав: "...Треба відзначити, що цю порівняльну аналізу лексики, що є коли б не головною базою доказу, зроблено дуже сумлінно й дотепно, з знанням теорії зовнішньої та внутрішньої форми".

Протягом трьох років П. Одарченко надрукував 10 наукових праць та рецензій у різних наукових виданнях, зокрема в публікаціях

Української Академії Наук ("Етнографічний вісник", академічний збірник "Література" за редакцією акад. С. О. Єфремова, М. Зерова і П. Филиповича). У своїй праці під час наукового відрядження до Києва П. Одарченко користувався цінними вказівками С. Єфремова, М. Зерова, Б. Якубського та інших. Академік С. Єфремов схвалив до друку в "Записках" ІФВ VAH працю П. Одарченка "Перша редакція поеми Лесі Українки "Місячна Легенда". Але цей останній том "Записок" був заборонений і знищений.

В рр. 1926 — 1928 П. Одарченко викладав українську мову на різних курсах українізації та в Вечірньому Робітничому Університеті. З 1928 р. став викладачем Ніжинського ІНО, а в 1929 р, почав викладати курс історії української мови в ІНО. Але 1-го жовтня 1929 року науково-педагогічна праця П. Одарченка припинилася. Уранці агенти ҐПУ зробили трус у помешканні Одарченка та його заарештували. П. Одарченка обвинуватили в тому, що він нібито належав до контрреволюційної організації, яка ставила за мету повалення радянської влади й відновлення самостійної України. Після півріччного ув'язнення та двомісячного тяжкого етапу, Петро Одарченко три роки відбував заслання в Алма-Аті. По закінченні терміну заслання, був удруге заарештований. Обвинувачували знову в приналежності до контрреволюційної української націоналістичної організації. Знову півроку був у в яз-ниці, а потім був засуджений на три роки заслання в місті Уральську. Насправді ні II. Одарченко, ні інші, ув'язнені разом з ним, ні до якої організації не належали. Такі обвинувачення були типові для того часу. Ніяких судів не було. Долю обвинувачених у неіснуючих "злочинах" вирішувала "тройка ҐПУ" десь аж у Москві. На засланні П. Одарченко працював у державній публічній бібліотеці Казахстану, а пізніше в Уральську викладав на позаочному секторі Педагогічного Інституту.

Лише в 1937 р. йому пощастило вирватися "на волю", але помітка в пашпорті щоразу була перешкодою в одержанні роботи. Лютувала саме "єжовщина", яка зрештою проковтнула и самого Єжова.

Деякий час пощастило працювати в Курській бібліотеці. Гам у 1939 р. П. Одарченко написав і видав дві праці — бібліографічні покажчики з його вступними статтями про Шевченка та Шекспіра. Потім дістав працю доцента в Курському педагогічному інституті, де читав курс сучасної російської мови. У червні 1941-го року дістав наукове відрядження до Інституту їм. іерцена в Ленінграді, та ледве приїхав, як за два дні міліція наказала виїхати звідти протягом 24 годин і не з являтися в більших містах під загрозою, що буде висланий на 5-річне заслання.

Тяжко перерахувати всі ті образи, цькування, переслідування, звільнення з праці, що довелося зазнати нашому талановитому науковцеві лише за те, що він був українцем. Так виглядало те "щасливе й радісне життя", якого скоштували мільйони нашого народу.

Багато горя й нових страждань довелося зазнати під час страшної війни: голод, холод, бомбардування, арешт і допити в Гестапо, прощання з батьками і з Рідним Краєм. У 1943-44 рр. П. Одарченко жив у Варшаві і викладав церковно-слов'янську мову в Православній семінарії. Влітку 1944 року ви їхав до Відня, де працював літературним редактором журналу "Наддунайська Варта" (відп. ред. Остап Грицай).

Далі праця в бавера в Баварії і, нарешті, життя і праця в таборах ДіПі (Авґсбурі, Ляйпгайм). Від 1945 до 1950 р. П. Одарченко, незважаючи на дуже тяжкі умови таборового життя, продовжував науково-педагогічну діяльність (дослідження творчости Лесі Українки, доповіді на засіданнях УВАН, виконування обов'язків секретаря Спілки українських письменників, редагування мови наукових праць та журна-лістичних статтей, читання лекцій з української мови в Пра-

Петро Одарченко (16 років). Весна 1920, м. Гадяче.

вославній Богословській Академії та гімназії).

Друковані праці цього періоду: "Український правопис", статті про Лесю Українку, І. Франка, Т. Шевченка, Олену Пчілку, О. Олеся, видання вибраних творів Шевченка, Лесі Українки, Л. Глібова та статті на мовні теми. Окрема важлива ділянка праці П. Одарченка — це статті на теми українського фолкльору та про українських письменників, друковані в "Енциклопедії Українознавства".

В 1950 році проф. Одарченко переїздить до Америки, але спочатку й там життя було тяжке: праця портером, прибиральником, робітником на фабриці тощо. Та це не демобілізувало його енергії й бажання до наукової й журналістичної праці. Він друкується в газеті "Свобода", пише скрипти для "Голосу Америки", читає доповіді на наукові теми, працює секретарем Літературознавчої секції УВАН. У 1952-54 рр. працює в Конгресовій бібліотеці у Вашінґтоні. Протягом 12 років був секретарем Вашінґтонської групи УВАН, а з 1973 р. — став головою цієї групи.

З головніших наукових праць проф. П. Одарченка можна згадати такі: "Поетична майстерність Т. Шевченка", "Шевченко і Мазепа" (1959), "Традиції Шевченка в українській літературі", "Шевченко і Леся Українка" (1962), "Шевченко :з радянській літературній критиці" (англ. мовою), "Образ Шевченка в українській поезії" (1963). Окремою книжкою вийшла його праця "Світова слава Шевченка" (1964).

Ґрунтовні й об'єктивні статті проф. П. Одарченка викликали не лише напади з боку радянської преси, а й гідну підтримку й оцінку з боку наших видатніших критиків. Проф. Гр. Костюк, довголітній голова ОУІ1 "Слово" та автор низки солідних видань, писав про працю П. Одарченка "Шевченко в радянській літературній критиці", що він "безсумнівний знавець справи, автор багатьох систематичних оглядів на цю тему, дав змістовний перегляд всього найважливішого з історії фальсифікації та пристосування Шевченкової творчості до потреб тоталітарної держави. Показавши об'єктивно зріст наукового шевченкознавства у 20-ті роки, П. Одарченко у наступних семи розділах своєї праці, опираючись на незаперечні факти й опубліковані документи, знайомить читача з фантастичною сорокалітньою історією ґвалтовного фальшування

великого українського поета офіційними більшовицькими видавництвами та критиками. Подаючи ці факти, автор одночасно старанно інформує про всі ті позитивні для історії літератури цінні праці, що їх українські вчені, в тяжких умовах підрадянської дійсности, дали все ж таки чимало. Рі-чевістю й об'єктивністю позначена вся стаття".

Багато місця, уваги, ерудиції віддав наш науковець Петро Одарченко й дослідженню життя і творчости Лесі Українки, До видатніших досліджень належать такі: "Леся Українка і Драгоманов" (1954), "Леся Українка і Адам Міцкевич" (1956), "Іван Франко і Леся Українка" (1957), "Леся Українка і українська народня творчість" (1960), "Леся Українка в радянській літературній критиці" (1963), "Епістолярна спадщина Лесі Українки" 1971) і багато інших.

Величезну роботу виконав наш науковець, бувши головним редактором монументального видання, що охоплює все життя Лесі Українки, де поміщено також близько 50 її листів, ще ніде досі не друкованих. Це "Хронологія життя і творчости Лесі Українки", яку упорядкувала її сестра О. П. Косач-Кривенюк. Це видання з передмовою П. Одарченка має понад 900 сторінок друку.

Цілу мизку розвідок, праць, статтей, написав наш науковець як про наших письменників-клясиків, так і про сучасних творців літератури: про Т. Грабовського, Олену Пчілку, Панаса Мирного, а з сучасних — про Мих. Ореста, Олега Зу-евського, Миколу Понеділка, Никифора Щербину та багатьох інших. Дуже часто П. Одарченко виступає і на мовознавчі теми, боронячи чистоту української мови від засмічення та русифікації, а також рецензує мовознавчі праці, що робить з великою ерудицією. Тому крайня пора видати праці П. Одар-ченка збіркою творів.

У 1962-му^ році П. Одарченка обрано дійсним членом УВАН в Нью Йорку. А в 1975 р. його обрано також дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка. Належить він і до ОУП "Слово", як видатний літературознавець.

Підсумовуючи сказане вище та беручи до уваги лише ці важливіші праці нашою науковця проф. П. Одарченка, що становлять лише незначну кількість з його багатющого доробку та діяльности на культурно-громацському та науковому полі, можна з гордістю сказати, що в його особі маємо одного з найбільш заслужених фахівців-науковців.

ЗГАДАЙМО ОСТАПА ВИШНЮ

(Остап Вишня в спогадах сучасників)

Ще в листопаді 1979 року минуло 90 років з дня народження найбільшого українського гумориста 20-тих років нашого століття, Остапа Вишні. Він у ті часи мав таку величезну популярність серед народу, що коли він приїхав одного разу до села Вовчої, то його селяни вийшли зустрічати з прапорами. Його гумореси передруковувала вся українська преса, його збірники гуморесок покупці відразу розхоплювали. За статистикою, він в ті часи належав до трьох найпо-иулярніших авторів в Україні. Крім нього, це були ще Володимир Сосюра та Володимир Винниченко. Досить показовим є й те, що тиражі видань його гуморесок сягали 100 і 150 тисяч, що для тих часів були найвищими. А до 1965-го року його книжки були видані 162 рази загальним тиражем 5 мільйонів 448 тисяч примірників. Правда, треба підкреслити, що до заслання він, дійсно, був письменником, що творив для багатющої скарбниці українського гумору. Його майстерне використання народньої мови, народнього гумору з барвистою образністю й афористичністю було неоціненним надбанням для нашої літератури. Його твори допомагали в запровадженні українізації після двосотлітньої русифікації. Своїми гумореснами він висміював відсталість, людську глу-поту, ледарство, нечесність, русотяпство, яке розпаношило-ся по всіх установах та шкільництві, висміював русифікаторів, що ненавиділи нашу мову, перешкоджали провадити українізацію державного апарату.

Лише після десятирічного заслання, де він втратив здоров'я й ледве лишився живим, зламаний морально, мусив писати на завдання партії та уряду суто пропагандивні твори, що вже не блищали тими дотепами й правдивістю та не мають тієї вартости для літератури.

Народився Остап Вишня (справжнє прізвище Павло Гу-бенко) 12-го листопада 1889 року на хуторі Чечва біля села Грунь, Зіньківського повітус на Полтавщині (тепер Сумська обасть) в сільській родині. Його батько був прикажчиком у поміщиків фон Рот. Павло народився другим, а всього дітей у родині булло 17. Після трирічного навчання в Груні Остап Вишня закінчив Зіньківську двоклясну школу.

У 1907-му році Павло Губенко закінчив Київську військо-по-фельдшерську школу, де навчався на державний кошт, як сип солдата царської армії, десять років працював у хірургічному відділі лікарні Південно-західніх залізниць у Києві. У 1917-му році склав іспити на атестат зрілости і вступив на історпко-філологічний факультет Київського університету.

Остап Вишня. 1955 р.

Друкуватись почав за часів уряду УНР в 1918 р. Відступав разом з урядовою редакцією часопису "Україна" до Кам'я-нець-Подільського, де й лишився після дальшого відступу та евакуації українського уряду.

Переїхавши до Харкова, почав працювати у 1921-му році в редакціях газет "Вісті", "Селянська правда" та в журналі "Червоний перець.". Пізніше друкувався в багатьох інших виданнях.

У 1923-му році почали виходити його збірники гуморесок. Спершу вони мали низькі тиражі, всього 3 — 5 тисяч, але потім швидко почали зростати. Популярність Остапа Вишні щороку збільшувалась. Десь у 1928-му році тодішній нарком освіти України Олександер Шумський

(пізніше розстріляний з наказу влади) сказав, що найпопулярнішою людиною на Україні є тепер Остап Вишня.

Як згадує у своїх спогадах Анатоль Гак, на одному із з'їздів незаможних селян, де виступали з промовами всеукраїнський староста Гр. Петровський та голова Раднаркому Влас Чубар*, учасники з'їзду забажали побачити Остапа Вишню, почали писати про це записки до президії, і "вожді", хотілось це їм чи ні, мусили викликати телефоном Остапа Вишню. А коли він прийшов, то і Петровський, і Чубар зійшли з трибуни й посідали в першому ряді, а на трибуну вийшов Остап Вишня. І з'їзд улаштував йому таку овацію, від якої у Вишні аж вуха почервоніли. Разом з іншими оплескували виступ Остапа Вишні й Чубар та Петровський. Сьогодні такого, мабуть, уже б не дозволили, бо представники влади не припускають, щоб хтось був популярніший за них, та ще безпартійний.

Таким успіхом, як згадує той же Анатоль Гак, користувався Вишня і на праці, в редакції: двері до нього не зачинялись від людей; одні приходили з інших редакцій замовляти йому фейлетони, студенти просили взяти участь в їхньому літературному вечорі; з якоїсь сільради прийшли, щоб поінформувати Остапа Вишню, що їхнє село обрало його почесним членом сільради; безробітний службовець з периферії просив улаштувати його на працю, літня жінка скаржилась на незаконний арешт її сина, ще інша молода жінка просила написати в газеті про її чоловіка, який кинув її з трьома дітьми, а сам зійшовсь з якоюсь "пройдохою". І Остап Вишня кожному намагався допомогти.

Остапові Вишні спершу платили за фейлетони по 25 карбованців, а пізніше навіть по 100. На той час це були поважні гроші, бо рядовий службовець діставав тоді близько 100-125 карбованців на місяць.

Та роки 1930-33 стали крутим поворотом як у долі України, так і в долі багатьох письменників. Почалися напади в пресі на письменників, що належали до ВАПЛІТЕ та ПРОЛІТ-ФРОНТУ. У 1931-му році було урядово ліквідовано всі літературні організації й створено лише одну,

що мала назву ВУСПП (Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників), до якої увійшли тільки так звані ортодоксальні, тобто ті, що стояли цілком на партійних позиціях, диктованих Москвою. Всі інші письменники вважались лише попутниками.

Тож у 1930-му році в київському журналі "Життя і революція" з явилась погромна стаття О. Полторацького Що таке Остап Вишня. Можна припускати, що написав він її на доручення "згори". Остапові Вишні закидалось багато гріхів: ворожа куркульська ідеологія, примітивізм, націоналізм тощо. Той же Полторацький подав цю статтю, що мала

* Чубар теж розстріляний, а Гр. Петровськоро змусили, як і тепер ІСи-риченка та Шелеста, залишити терен України.

Остап Вишня з сином Вячеславом. 1928 р.

75 — 100 сторінок, до ДВУ (Державне Видавництво України), щоб видати книжкою. Рукопис потрапив до масового сектору, де був редактором партієць Портнов. На вимогу сектору художньої літератури той рукопис передали до них. Там редактором був Михайло Яловий* знаний в літературі, як Юлі-ян Шпол (псевдо), дуже добра й мила людина. Ознайомившись із змістом цього пасквілю. Яловий забракував його, і твір не побачив світу. Тим часом Остапа Вишню перестали друкувати. Остання його книжка вийшла в 1933-му році. Це був 4-тий том його творів, що мав 415 сторінок. Вийшов тиражем в 20 тисяч прим. Почалися вже масові арешти письменників, а на селах вже лютував страшний голод, вмирали мільйони селян.

З'їздивши з Аркадієм Любченком на село й побачивши пухлих та померлих людей і, знаючи, що його чекає арешт, 13-го травня 1933-го року покінчив самогубством Микола

* Незабаром теж був заарештований і зник в казематах НКВД.

Хвильовий, а слідом за ним нарком освіти Микола Скринник, який донедавна провадив українізацію. Незабаром заарештували й Остапа Вишню. Завідувач господарською частиною видавництва "ЛіМ" Василевський з усмішкою сказав, почувши про арешт Остапа Вишні: Это большого гуся взяли...

Минуло небагато часу, як заарештували й дружину Остапа Вишні, артистку Варю Маслюченко. Разом з восьмилітньою донечкою вони опинились аж біля Архангельська. Там вона жила в бараках для засланців на острові, а до праці ходила за 8 кілометрів до Архангельська, де працювала прибиральницею. Всі ці околиці тоді були заповнені людьми, висланими з України. Одні працювали на примусових роботах, інші перебували в концентраційних таборах.

Про поневіряння й звірячі знущання над Остапом Вишнею на засланні, де він був уже близький до смерти, згадаємо пізніше, зокрема із спогадів артиста й режисера Йосипа Гірняка, що часто перебував в тих самих таборах.

Але почалась війна. Німецькі війська вже заглибились на терен Радянського Союзу, захопили Україну й наближались до Москви. Шукаючи порятунку, влада вирішила повернути з заслання головніших письменників, щоб їхньою працею підсилити пропаганду проти німців. Як згадує Юрій Смо-лич, "Українська колонія — ЦК партії, Рада Міністрів, редакції, партизантський штаб — розташувались у спорожнілій прифронтовій Москві: "установи" — на Тверському бульварі 18 та на Трубній площі; гуртожитки — на Трубній та Радянській; щасливчики проживали в готелі "Москва" — там навіть трохи діяло спалення"*.

І от у цей критичний для країни час, наприкінці 1942-го року, Бажанові та Довл^енкові було доручено скласти список репресованих українських письменників, "котрі дорогі народові, особливо зараз — у грізну годину Вітчизняної війни". Цей вираз чи вислів звучить глибокою іронією: чи автор навмисно так висловився, чи не збагнув всього фальшу й фарисейства. Коли їх мордували, розстрілювали, тоді вони були

ворогами, а тепер, колті припекло, стали "дорогі народові", бо ж на засланні було більше ста українських письменників та поетів.

Почали складати список, який щодня ріс, побільшувався, бо хтось із письменників прибував з фронту, забігав на Тверський бульвар і на питання порад з боку Довженка та Бажана додавав прізвища нових засланців-письменників "дорогих народові". Першим у тому списку стояв Остап Вишня.

А вже на початку 1943 року подзвонив телефон до редакції ж. "Україна", який редагував Юрій Смолич. Дзвонив Рильський:

* Ю. Смолич. Розповідь про неспокій. "Радянський письменник". 1968.

— Юрію Корнійовичу, — казав він схвильовано, — а чи знаєте, хто зараз сидить тут у мене?

А Рильський теж лише недавно приїхав з Уфи, куди було вивезено українських письменників, що вціліли Смолич, звичайно, не міг вгадати, хто сидів у Рильського. Тоді Рильський сказав:

— Павло Михайлович.

— Який Павло Михайлович? — не зрозумів Смолич, думаючи, що хтось із письменників-фронтовиків прибув. Та Рильський уточнив:

— Остап Вишня, — сказав він.

— Боже мій! Вишня?!

— Даю йому трубку ...

В телефонній трубці зашелестіло й загуло, — пише Смолич, — і йому здавалося, що виє хуга та потріскує сніг на морозі десь на далекій півночі. Відомо, що голос в Остапа Вишні був хрипкуватий, а після майже десятирічного заслання, певно, ще хрипкіший став, та Юрій Смолич пізнав його. Але велике нервове напруження й схвильованість не дали сказати більше, як: Юрію Корнійовичу ... та Павле Михайловичу. В обох текли сльози. І Рильський домовився, що вони відразу приїдуть.

Вишня поруч Рильського виглядав знищений, худий, у кожушку й вушанці та валянках. Тут уже був і Юрій Яновсь-кий, який зняв перед Вишнею шапку і вклонився до землі. Потім обіймались, дивились один на одного й мовчали. На обличчі Вишні було безліч зморщок, очі ніби зробились менші, а чоловічки чорніші. Остап Вишня ніби дивився на них здалеку прибитим поглядом, як через вулицю. Це був насторожений погляд-запитання: як вони до нього поставляться?

Діставши після оформлення в постпреда 1 пачку цигарок, Остап Вишня обвів усіх поглядом і вперше засміявся. А коли його завели до приміщення, де він мав жити, в другому дворі Партизантського штабу, і всі пішли геть, вони лишилися з Юрієм Смоличем удвох. В кімнаті горів каганець. Кілька хвилин вони мовчали, ніби не було слів, щоб заговорити. Нарешті, дорогий народові, а не владі Остап Вишня заговорив:

— Отак, Юрію Корнійовичу.

— Отак, Павле Михайловичу, — відповів Смолич.

Ото була першого вечора і вся їхня розмова. Але тими словами, каже Ю. Смолич, ми сказали один одному дуже багато: то була і згадка про минуле — хороше і погане — і міркування про те, що їх чекає попереду. Смолич боявся щось запитувати, щоб не торкнути його трагедії ...

Наступного дня Смолич запросив Вишню до себе, до будинку письменників, де він мешкав на 9-му поверсі в квати-рі Паустовського. Але в дорозі, в метро, з Остаком Вишнею, як розповідає Ю. Смолич, трапилися два конфузи. Остап Вишня, видно, ще ніколи не користувався стрічкою елеватора і не їздив підземкою. Юрій Смолич попередив Вишню, що треба ступати спокійно, але той спинився, примірився, аж зіщулився і раптом ... стрибнув. Зрозуміло, що тієї ж секунди він заточився, втратив рівновагу, впав і загримів по рухливих східцях вниз. Смолич ледве наздогнав йою, допоміг звестися і — зашарілому й зніяковілому — прочитав лекцію, як треба триматися на ескалаторі та в метро, аж поки не доїхали донизу. Але й це не допомогло: коли сходили з ескалатора, Павло Михайлович знову стрибнув і трохи не впав.

Другий ісонфуз трапився за хвилину, як тільки підійшов поїзд підземної залізниці. Смолич увійшов у вагон попереду, щоб Вишня побачив, як треба заходити у двері вагона метро, де люди входять і виходять, не дотримуючись правого й лівого потоку. Але Павло Михайлович чемно перед кимось поступився, потім чогось загаявся і, коли, нарешті, ступив через поріг, то в цю мить двері якраз вистрілили — і пневматики міцно стиснули бідолашного Вишню: голова і плечі в вагоні, а ноги по той бік ... На щастя, затисло не за талію, у вузькому місці, а нижче талії, на широкому місці, — і з допомогою всіх пасажирів Павла Михайловича таки втягли в вагон.

Остап Вишня був дуже збентежений, але ... з того малого лиха стало враз велике добро: раптом заблищав знаменитий "вишневий" гумор. Він почав жартувати, кепкувати з себе. І такого наговорив, що доки вони доїхали до своєї станції, увесь вагон уже качався від реготу.

Вийшовши з метро, нарешті, вони добралися до 9-го поверху. А над ними на даху будинку стояли зенітки, які обслуговували дівчата. Тут біля дверей кімнати вони зустріли Івана П. Соколянського, славнозвісного вченого, рятівника сотень сліпих, глухих і німих, що колись був директором колонії сліпо-глухо-німих у Харкові. Соколянський з Вишнею були задушевні друзі. Але Вишня пробув 10

років на засланні, а Соколянський трохи менше. Зустрівшися з своїм другом, Остап Вишня голосно розплакався і, заточившися, похилився Соколянському на груди. Той обійняв його, пригорнув до себе й теж заплакав.

— Івасику ... друже ... — шепотів Вишня. В них закипіли мука пережитого, взаєморозуміння, біль, біль і жаль, горе і радість, що обидва вирвалися з таборів смерти. А коли зайшли до кімнати, Соколянський сказав:

— Ех, Павлушо! Не повезло нам з тобою ...

І коли Смолич добув приписані йому для застриків ампули глюкози, зроблені на спирті, їх розвели з водою та випили, добре закусивши, чим було. Остап Вишня, лишившися вдвох із Смоличем, розповів йому всю свою історію, тобто про арешт, слідства, заслання, переживання й багатосоткілометрові етапи від концтабору до концтабору в люті північні зими. А коли полягали в кухні спати, вкрившися полушубком Вишні, коли переговорили про все, Смолич запитав несміливо:

— Там ... не писали? Помовчавши, Вишня відповів;

— Ні. Не писав.

— Писатимете тепер?

Остап Вишня довго мовчав, і Смолич уже шкодував, що запитав і, певно, вразив Павла Михайловича. Нарешті, сказав:

— Хіба я тепер зумію?

Це Остап Вишня сказав так гірко, що серце в Смолича розривалося навпіл. Смолич хотів щось сказати, але Вишня спинив:

— Не треба. Не кажіть. Знаю: будете втішати, що оклигаю і ... зумію ... Не треба, не кажіть ...

Над головою та десь далі бухкали зенітки, відбувались налети німецьких літаків. Зі стелі сипалось шпаровиння, дрижали шибки.

Через кілька днів до Москви повернулась із заслання й дружина Остапа Вишні, що була біля Архангельська, а також знайшов і дочку, що вже жила в Москві.

Гриміла страшна війна, вибору іншого для Остапа Вишні не було, і одного разу він показав Смоличеві свій перший фейлетон на актуальну пропагандивну тему.

Мимоволі згадались нам тут спогади Йосипа Гірняка. Одного разу Остап Вишня на засланні сказав йому: Як пощастить мені колинебудь вирватися з цього трясовиння, то нехай мені рука всохне, якщо вона почне писати. Але безвихідні обставини й німецьке варварство — спалювання цілих сіл, вішання невинних людей на бальконах будинків у захоплених містах, зидушування полонених голодом та газовими камерами, змусили Вишню знову взятися за перо.

Але зі спогадів артиста й режисера Йосипа Гірняка З Остапом Вишнею довідуємося ще більше гіркої правди про думки, погляди, обставини до арешту, на допитах під час різних етапів на засланні і про те, як Остап Вишня вирвався з того трясовиння. Ці прецікаві спогади надруковані були в багатьох числах "Листів до приятелів".

Йосип Гірняк згадує, що після самогубства Миколи Хвильового, що сталось 13-го травня 1933 року, з Остапом Вишнею стався нервовий приступ: він кричав, плакав так, що чути було на подвір'ї дому письменників у Харкові. Остап Вишня дуже цінив Хвильового, знав, що до цього його довели не тільки ті жахи голоду, що він побачив під час

подорожі з Аркадієм Любченком у 1933 році, а й неодноразові виклики до ПТУ.

Коли Гірняк вийшов на Сумську вулицю (тепер вул. Карла Лібкнехта), він зустрів Остапа Вишню, який після самогубства Хвильового ніде не появлявся. А як ішов, то хіба з дружиною, Варварою Маслюченко. Обоє вони хвалилися Гірнякові, іцо за ними вже кілька днів стежать сексоти (таємні аенти ГПУ). Але цього разу Остап Вишня побачив, що й за Гірняком слідкує такий самий тип, в такому ж одязі — в такому самому плащі з хутряним ковніром.

Остапа Вишню заарештували вночі з 25-го на 26-те грудня 1933 року. Всю ніч робили трус так, що й сусіди чули. А 27-го грудня заарештували й Гірняка, якого 4 місяці тримали в одиночці. Йому лишили на столі заяву Остапа Вишні про те, що він признавався до членства організації УВО. Пізніше Остап Вишня казав Гірнякові, що такі підроблені заяви ГПУ часто робить, щоб показати, що спільник, мовляв, признався. Такі підроблені заяви вже фігурували з підписами Ялового, Пилипенка, Слісаренка.

Отже Остапові Вишні приготувало ГПУ найбільше й найстрашніше обвинувачення, що він нібито мав застрелити Павла Постишева, якого Москва поставила на чолі комуністичної партії України і якому Сталін доручив покінчити з непослухом наркома освіти М. Скрипника та розгромити український культурний фронт. Остап Вишня так був заскочений таким обвинуваченням, що не міг того зрозуміти, де воно взялося. Слідчий ГПУ Гордон став пояснювати:

— Павле Михайловичу, вам було доручено вбити Павла Постишева.

— Звідки ви це взяли? — питав Вишня.

— Павле Михайловичу! ГПУ і комуністична партія знає все! Ми точно знаємо, який був ваш плян: ви повинні були прийти до будинку ЦК з

делегацією письменників на авдієн-цію до т. Постишева і під час розмови ви мали витягти з кишені наган і застрелити одного з вождів нашої партії, а саме — т. Постишева!

— Ні, громадянине слідчий, — я цього не хочу! — сказав Вишня.

— Що значить, "не хочу"?

— А тому не хочу, бо ви сьогодні доручаєте мені вбити Постишева, а завтра, чого доброго, пришиєте мені — знаси-лування Клари Цеткін* ... Ні, вже дошукуйтесь чого іншого. Я людина сімейна ...

Тут, як згадує Й. Гірняк, Ґордон і сам розреготався:

— Павле Михайловичу, даю вам слово чекіста, що того злочину проти радянської влади вам інкримінувати не будемо. А ось атентат на Павла Постишева беріть на себе, бо цьо-

* КлаЛа Цеткін (1857 — 1933) — одна з засновників комуністичної парти Німеччини.

Остап Вишня в 1915 році

то вимагає від вас наша партія і наш уряд.

Це так діяла гуманна й невинна в усіх злочинах партія. Чотири місяці, день-у-день, Ґордон викликував Остапа Вишню й домагався, щоб він признався в тому, що належав до УВО та готувався до вбивства Постишева, аж поки домігся свого. Остап Вишня під тиском і примусом ПТУ признався, що він нібито плянував вбити Постишева. Не було вже сили упиратися далі. Вишня думав, що краще бути терористом, ніж контрреволюціонером. Так, мовляв, тебе хоча героєм прославлять...

Протягом усього травня 1934 року Остап Вишня був в одній камері з Гірняком і про все це розповідав йому, а Гірняк Вишні. Серед їхніх слідчих були такі прізвища: Ленлевський, Долинський, Соколов, Пустовойтов, Крайчий. Але все це, як зазначає Гірняк, були псевда.

А 1-го червня Вишню забрали з камери, а Гірняк незабаром опинився на Поповому острові, біля Соловецьких островів. Там він зустрівся з Лесем Курбасом, славним артистом і мистецьким керівником театру Березіль у Харкові.

"Цілі століття, міркував Гірняк, українська людина мандрує під конвоєм (москаля — Д.Ч.) і без конвоя по немощених шляхах далеких світів, бо на рідній землиці до господарювання — головонька не та!"

30.8.1934 року, пройшовши 500 кілометрів, Гірняк прибув до Ухто-Печорського концтабору, де знову зустрівся з Остапом Вишнею та Волод. Ґжицьким. Там же перебував і Максим Лебідь, колишній завідувач харківського Літературного клюбу, а також деякий час був редактором сектору мистецтва у в-ві "ЛіМ".

Тут Гірнякові, якого вислали всього на три роки, пощастило влаштуватись у таборовому театрі. Він виступав часто на сцені з гумористичними творами, вся заля щоразу гриміла від захоплення. Остап Вишня сидів собі одного разу в кутку, коли засланці попросили Гірняка розказати щось з гуморесок Остапа Вишні. Гірняк розповів гумореску Остапа Вишні "Ярмарок" українською мовою, бо досі він мусив виконувати все російською. Заля, як згадує Гірняк, завмерла, а в багатьох з'явились на очах сльози. Це рідна мова вдарила так по серцях українців, яких там була більшість.

Після концерту Гірняк запитав Вишню:

— Що сталось? Чого люди заплакали від вашого веселого ярмарку?

Остап Вишня сказав:

— Богзна!? Мабуть, я такий нетямущий письменник: напишу сумне — люди сміються, напишу веселе — вони плачуть. Ось клянусь, як тільки пощастить пережити цю халепу, — затурюсь в сибірську гущавину і там розставлю сільця на зайців, сіті на рибку і нехай мені рука всохне, коли я нею візьмусь за перо!..

І хоч в таборі були майже самі українці, комендант після виступу Гірняка зайшов і сказав йому, щоб він більше не дозволяв собі отсебятіни, тобто щоб не розповідав гуморесок українською мовою.

Йосип Гірняк скоро набув там великої популярносте, і його призначили директором театру. Деякий час і Вишні жилося краще. Гірняк навіть взяв його до свого окремого приміщення, і Остап Вишня був його неофіційним дорадником. Спали на одному ліжку й відкривали свої душі один одному.

Остап Вишня тепер дуже шкодував, що підписав в ГПУ зізнання про те. що він нібито був в контрреволюційній організації УВО. Він казав:

Хто зна, чи я не віддав би рештки мою життя за те, щоб моє слідство знову почалось спочатку, щоб я мав змогу справити ту трагічну помилку, яку я допустив, взявши на свою душу отой ідіотський атентат на ідіота іiосіишева!.. Може б і без тої плями я ходив би так само по таборі, як ходжу тепер, але з чистою совістю і з пошаною до себе самого. Яка мара штовхнула мене на це безумство? Якими засобами ця пекельна машина добивається свого і скручує людину в баранячий ріг — то один Господь знає!?

Остап Вишня також багато допоміг Гірнякові, коли від Вишні вимагали заяви проти Гірняка, щоб спекти проти нього нову справу. До Остапа Вишні навіть приїздила його дружина, артистка Варвара Маслюченко, але коли вона повернулась назад, то її заарештували і

вислали з дочкою на поселення до Архангельська. Це дуже пригнобило Остапа Вишню, і він почав душевно занепадати.

Тим часом в 1935 році стався замах на Кірова, першого секретаря ЦК партії в Ленінграді. Його забив колишній офіцер царської армії Котолинов. Але це було приводом до нових арештів і розстрілів, особливо в Україні й по концтаборах. Тоді ж викликали одного дня Остапа Вишню й повідомили, що його посилають за 700 кілометрів до іншого табору на Печору. Але він мусить іти сам пішки при лютому морозі, коли денне світло триває всього 2 — 3 години на добу. Та добрі люди допомогли, що дали йому конячку, і він мав везти туди для дослідної станції геологічну апаратуру. Це ж був терен Воркути, Остап Вишня мав доїхати туди за місяць, але поруч воза мав іти пішки, бо віз був дуже навантажений скринями. А в 1938-му році Вишню знову пригнали пішки з Кожви за 500 кілометрів до Чіб'ю. Він цілком захворів і лежав у цегельні, борючися із смертю. Ці катівські накази про смертельні мандри давав уповноважений НКВД Кашке-тін, який переглядав справи в'язнів і сам додавав нові роки ув'язнення.

Гірняк, діставши записку від Остапа Вишні, почав шукати засобів, як вирвати його з цегельні. Допоміг жид По-ріц, що керував санітарною частиною та аптекою. Вишню перевели на роботу санітара до амбуляторії. До того ж Остап Вишня мав також освіту фельдшера. Гірняк теж допомагав Вишні харчами.

Одного разу Гірняк з іншою артисткою виконали в таборовому театрі арію Одарки і Карася. Чудову декорацію намалював декоратор Кириченко. Але за це трохи не пішов під суд сам Гірняк, а Кириченка посадили на 10 днів до ізолятора. Отак навіть на засланні російські шовіністи боялися українського мистецького слова.

Після падіння Єжова в таборах трохи полегшало. Почали готувати театральні виступи по інших таборах. Виступаючи там, Гірняк часто зустрічав людей з Західньої України, колишніх усусусів*, товаришів з гімназії в Рогатині, де колись він навчався. Тоді ж він випадково

зустрівся з своїм слідчим ГПУ з Чернишевської вулиці в Харкові, який теж був засуджений на 7 років заслання.

Виступаючи з театром у Чіб'ю, Гірняк з Олімпією Добро-вольською, яка до нього приїхала, таємно зустрілися з Остапом Вишнею. Гірняк влсахнувся: він зустрів не Остапа Вишню, а лише його тінь. Його тяжко було пізнати: на голові й сліду не лишилося від чуприни, а веснянкуваті кружальця на лиці потонули в густих глибоких зморшках. Весь був худий і згорблений. Гірняк таємно передав йому трохи харчів і пляшку горілки.

Незабаром Йосип Гірняк мав їхати у відпустку, бо трирічний термін його заслання давно закінчився, але його не хотіли відпускати. Перед виїздом Гірняк таємно, в лісі, зустрівся ще раз з Остапом Вишнею, який передав Гірнякові 2 пакети з проханням один передати голові уряду України Гречу-сі, а копію Сталінові, а другий пакет — Максимові Рильському. Лист до Сталіна мав 36 сторінок. В тому листі Остап Вишня розповів, як його змусили підписати зізнання, про вигаданий замах на Постишева, до чого його змусив слідчий Ґордон. Подібні листи були й до Максима Рильського та Гречухи.

У 1940 році, нарешті, Гірняк вирушив з дружиною Олімпією Добовольською назад, в Україну. їхав залізницею, яку збудували засланці. За 4 дні він був уже в Москві, де вкинув лист до Сталіна, а потім прибув до Києва. Зустрівся з багатьма колишніми знайомими, а між ними і з Довженком. Вони обидва вже були сиві. На репліку про це, Довженко сказав: "Не думайте, що нам тут було з медом. Хай не дивує вас наша сивина. Один "Щорс" чого коштував ... Кожного ранку, із готових кадрів фільму я мусив витинати героїв, яких уночі постягали з постелі й повикидали з корабля революції. Не встиг замінити їх іншими, як і тих вже нестало, — знову доводилось розглядатися за тими, що ще не дійшли до своєї черги, щоб зліпити картину "епосу пролетарської революції". Ви там спали спокійно, бо вже ніхто не мав доступу, а ми роками день і ніч чекали на те, що вже було поза вами. Невідомо, що легше!? Не раз доводилось заздрити вам і навіть тим, які спочивали

влсе вічним сном. їхній вічний спокій не раз здавався нам — бажанням недосяжним. Наша сивина — це тільки далекий відгомін того, що довелось пережити"

Ця розмова Гірняка з Довженком відбулась в приміщенні Довженка по 2-ій годині ночі, коли він прийшов з праці.

* Українських Січових Стрільців.

Остап Вишня з онуками. 1956 р.

Тут Гірняк довідався, що син Остапа Вишні, Вячко, закінчивши 10-річку, прилюдно відрікся від батька, обзиваючи його контрреволюціонером.

Зустрівшися з письменником Юрієм Яновським, Гірняк сказав, що має лист до Рильського від Остапа Вишні. Яновсь-кий відразу змовк, слова Гірняка його ніби спаралізували. Після довшої павзи, Яновський сказав:

— Йосипе, ви знаєте, що Максим Тадейович тепер під слідством, більше половини року сидів у 1934 році в підземеллях ГПУ. Ми тут усі турбуємось його долею й оберігаємо від усяких ускладнень, котрих, як самі знаєте, — недовго чекати. Клопотання про Павла Михайловича може спричинити його приятелеві великі неприємності. Зрозумійте й не судіть. Я не посмію наштовхнути його на таку небезпеку. Йде не про мене, а про людину, котру любимо, шануємо й оберігаємо.

Всі розповіді про заслання і про обставини в письменницьких колах та взагалі в Україні показують той страшний жах і терор, що створили сталінські часи й непомильна комуністична партія. Тут, у вільному світі, багато людей розмахують своїм патріотизмом, критикують тих людей, що не повстали проти влади, що так ніби легко капітулювали, покорялись перед вимогами й тиском Москви. Та, справді, все те не так

виглядає, як декому здається. Здесяткована, стероризована провідна частина зникала щороку, послідовно, і не було кому зробити якийсь спротив, протест, контракцію. А поодинокі протести гинули за стінами ГПУ, НКВД, КҐБ, і їх народ не чув.

Тож Гірняк розповів ще таємно про той лист Старицькій-Черняхівській, яка трималася ще мужньо, але й вона теж порадила не передавати листа Рильському. Йосип Гірняк, не ба-чучи виходу, знищив той лист. Цьому сприяло й те, що його знову почали викликати енкаведисти й допитувати про нього, про братів, та чи в нього самого не вивітрився його націоналізм. Але він їм відповів, що донощиком не збирається бути.

А лист знищив, бо кожного дня міг бути трус, і тоді справа могла б обернутися на гірше. До того ж і енкаведисти були обурені його поставою. Один з них сказав: "Видно, ті роки, що ви були на засланні, пройшли безкорисно ... Як видно, каміння, яке ви носили за пазухою, і далі там приховалось, щоб у слушний час жбурнути ним у серце радянської влади". І Гірнякові довгий час не хотіли міняти навіть паш-порта-

Ад^се й самого Максима Рильського, коли заарештували, то поставили перед ним руба: або смерть тобі, рідні і друзям, або пиши те, що накаже влада. І хоч Рильський і писав у поезії ... "Я б хотів у тиші над вудками своє життя непроданим донести", та йому, як і Остапові Вишні та багатьом іншим не пощастило здійснити своїх мрій. Влада нещадно ламала людські долі й характери, і не кожен міг жертвувати родинами, друзями і йти на страшні муки. Хоч поруч серед письменників траплялись і такі, що легко пішли на співпрацю і ставали слухняними виконавцями наказів згори, допомагаючи нищити своїх же колег. Таким був О. Полторацький, через доноси якого загинуло багато невинних людей.

Помер Остап Вишня (Павло Губенко) 28-го вересня 1956-го року в Києві. З того часу минуло 25 років. На терезах часу із талановитих

творів, гуморесок і голої пропаганди все без-вартісне од віється й піде в забуття, а те, що зробив корисного в літературі, майбутнє оцінить. Остап Вишня — трагічна постать підрадянської дійсности.

ГУМОРИСТ І САТИРИК АНАТОЛЬ ГАК

(Спогад)

У грудні 1941-го року, коли я, промандрувавши за 28 днів 800 кілометрів, повернувся з німецького полону до Харкова, там, на мою радість, було вже кілька письменників. Одні потрапили до полону й, вирвавшись звідти, поверулись до своєї хати, інші переховались або пересиділи тихо під час організованої примусової евакуації з будинку письменників "Слово" та взагалі евакуації членів спілки письменників. Серед тих, що тихо пересиділи ті дні, був і письменник Анатоль Гак, що жив з дружиною на приватному мешканні в околиці Харкова, Панасівці.

Анатоля Гака я бачив не раз у клюбі письменників, або у видавництві, коли він приходив довідатися про долю своєї чергової книжки. Високий, міцної будови, спокійний, з типовими рисами людини селянського походження. Коли виступав з читанням своїх гуморесок чи фейлетонів, то сам не сміявся, як це було з Юрієм Вухналем, а зовні був ніби цілком серйозним, тільки очі горіли іскорками сміху.

Досі я був знайомий з Анатолем Яковичем лише офіційно, по роботі, а тепер пощастило познайомитися ближче. Він жив тоді на Пушкінській вулиці, і я іноді заходив до нього поговорити, поділитися новинами, що їх безліч приносила війна та обставини. Спільна доля, зацікавлення, однакові погляди на національне питання, на підрадянську дійсність, скрутні обставини — все це єднало і зближувало нас.

Але життя в Харкові виглядало дуже похмуро: зайнявши Харків, чімці в перші дні повісили па бальконах будинків понад 50 осіб — випадкових невинних людей, яких схопили на вулиці. Це була помста за

те, що більшовицький агент підклав бомбу під Холрдногорський міст і трохи пошкодив його, а також була підкладена бомба ще десь. Це відразу показало всім обличчя нового окупанта, що діяв своїми методами.

Німці також забороняли довозити до міста харчові продукти, іноді не було ні води, ні електрики. Єдиною "оддуши-ною" в нашому житті був часопис "Нова Україна", що почав виходиш 10-го грудня 1941-го року, тобто на другий день після мого повернення з полону. Там уже друкувалися Олекса Веретенченко, Олекса Кобець (Вараввa), Н. Щербина, Арка-дій Любченко, який уже працював редактором відділу літератури, науки й мистецтва. Після нього цей пост перебрав Юрій Бойко. Друкував свої фейлетони й Анатоль Гак. Це давало деякийсь заробіток і ґрунт до життя. Але загалом обставини для населення були нестерпними: багато вмирало від хвороб і недоїдання чи просто від голоду, особливо старші

й безпомічні люди. Тому тисячі людей тікали з міста на села, а ще більше вирушало пішки на села по харчі. Мені самому чотири рази довелося мандрувати, особливо взимку, пішки, з санчатами аж під Полтаву, під Охтирку, чи аж до рідного села на Полтавщину. В цьому рятувала чи допомагала довідка БІД редакції німецькою мовою, ніби я вирушаю в ролі кореспондента, бо без довідки не завжди можна було вільно мандрувати. До того ж з довідкою можна було іноді проїхати, хоч на голій плятформі поїзда.

Довідавшись про мої мандри по харчі, одного разу й Анатоль Гак вирушив разом зі мною аж до мого рідного села в Зіньківському районі. Частково ми їхали поїздами, а від Охтирки чи Чупахівки мандрували пішки. Скільки ми розповідали один одному, скільки Анатоль Гак розказував про своє дитинство, про зв'язки і знайомство з молодим махнівським рухом, про їхні дії й події в житті Гуляй-Поля, що було

центром махнівщини, що, коли б все те я міг записувати в дорозі, то була б теж добра книжка.

Та, нарешті, ми добралися до мого рідного села, де я не був уже 15 років. Вирушаючи з Харкова, ми взяли з собою невелику книгозбірню, більшість книжок привіз мій супутник. Крім того, я захопив 15 портретів гетьманів, що саме було випущено в Харкові. Це був подарунок для сільської книгозбірні.

Після напівголодного харківського життя ми відразу потрапили в інший світ: люди тут жили без великих турбот, що їх несла війна. Велике село, що лежало за 80 кілометрів від Полтави й 35 від Гадяча, не було пошарпане війною як інші, хоч і жило в напрузі, в очікуванні, що буде з Україною. Німці теж рідко заглядали до нього. А місцеві аматори вже готували до постави якусь клясичну п'єсу. На запрошення місцевого проводу, ми влаштували літературний виступ. Заля була переповнена людьми. Анатоль Гак прочитав свої гуморески та фейлетони, закінчивши "Сталінським сонцем", що слухачі сприйняли бурхливими оплесками. Після того я прочитав кілька своїх віршів.

Пізніше не один раз на життьовому шляху довелося нам разом працювати, жити чи мандрувати. У 1943-му році редакція "Нової України" змушена була переїхати до Полтави, а з нею і всі співробітники та кореспонденти. Тут Анатоль Гак (тепер уже як штатний працівник редакції), знову часто містив свої фейлетони та гуморески, а їх передруковували інші українські газети. У Полтаві після того, як німці розстріляли голову міської управи, українця-патріота Борковського, призначили на цей пост росіянина, колишнього офіцера з царських часів, Ґаланіна. В управі міста запанував російський дух і російська мова. Цим скористувався наш гуморист. У міському парку тим часом стояв цементовий пам'ятник Тарасові Шевченкові, якому під час боїв було надбито кінець носа. Це леї ко можна було полагодити, але управа тим не цікавилась. Тож у "Новій Україні" і з'явився фейлетон Анато-ля Гака: нібито наш Кобзар чекав-чекав, що хтось доліпить йому носа, але, не дочекавшись, пішов сам до управи міста. Став розмовляти: він їм

"Як", а вони йому "Как"; він їм "Що", а вони йому "Что", так і пішов він, не знайшовши спільної мови.

Між газетою та управою міста виник конфлікт. Управа відразу звернулась зі скаргою до військової влади, до Гестапо. Авторові гуморески загрожував арешт. На щастя, за автора заступився цензор газети п. Ротермунд, і він був урятований.

Я в той час почав працювати в міському архіві при музеї Земства над фондом Кочубея, щоб щось написати з часів гетьмана І. Мазепи. Ледве я попрацював день, нотуючи про те, як писав Кочубей та його спільник Іскра доноси па Мазепу, як прийшла заборона, бо вони довідалися про мої зв'язки з "Новою Україною", а музей підлягав управі міста.

Та незабаром я теж мав нову халепу з місцевим русотяп-сгвом, подібну, як мав мій колега Анатоль Гак. Хтось мені сказав, що в одному з дитячих садків Полтави виховання провадиться російською мовою. Я швидко поїхав ТУДИ, щоб написати й ударити по тих русотяпах. До того ж я довідався, що керівником того садка працює дружина комісара, недавнього коменданта летовиша. Коли я туди прийшов, то відразу почув, шо вона до дітей і вихователькок (було там ще дві дівчини) говорит ь російською мовою. Щоб не лякати її передчасно, Я ТЄЖ На ЇЇ РОСІЙСЬКУ МОВУ ВІДПОВІВ РОСІЙСЬКОЮ, ШО МОБ-

ляв хочу написати, як працює дитячий садок, бо я, кажу, сам учитель і цікавлюсь цим. Вона охоче почала знайомити мене з обставинами, як діти розважаються, як малюють. Іноді вкидала й українське слово. А коли мені вже все було ясно, я запитзв уже українською мовою, чому в них виховання провадиться російською мовою, чому вона сама звертається до дітей і вихователькок не українською. Адже це Полтава, підкреслював я, це ж українські діти.

Вона відразу побачила, що потрапила в небезпеку, пробувала розмовляти українською мовою, але було вже пізно. Щоб

якось :>адобрити мене, вона запросила пообідати в них. Я подякував відмовившись.

Та педче я прийшов з дописом наступного дня до редакції, як цензор Ротермунд, що розмовляв російською мовою, викликав мене й запитав:

— Что ви там надєлялі в дєтском саду? На вас єсть жалоба, что ви виступалі протів немецкого воспітанія!?

Я був здивований і заскочений, але розповів про все, як було, що там навіть пісеньок вчили дітей російських і що дітей навчають чи виховують російською мовою, але ніякого німецького виховання я там не бачив.

— Чем ви теперь докажете, что ви лояльний к немцам? — запитав він.

Становище, дійсно, було загрозливе. Я бачив, що це провокаційний наклеп, щоб зупинити мій допис. Сам видавець, він же і головний редактор, Царинник, з тривогою почав казати мені, що я мушу чимсь довести, що треба було в садку обережно ліяти і т. д. Незабаром я ще довідався, що та керів-ничка дитячого садка приятелює з ворожою до всього україн-

Анатоль Гак. Фото з 1944 р.

ського, завідувачкою відділу освіти при управі міста, і що та завідувачка належить до фольксдойчів. З того я бачив, що там ціле гніздо русотяпів, яке має зв'язок і з Гестапо.

Рятуючи себе, я змушений був їхати до Харкова, навколо якого зі сходу вже поблизу гриміли гармати, і просити директора книжкової палати Севастьянова дали мені одно число газети "Нова Україна", де було моє оповідання, яке могло врятувати мою опінію перед

напасниками. З трудом я дістав те число, бо директор, певно, був теж такого духу, як мої напасники. Я привіз той примірник газети, і це стало в моїй обороні. Але Ротермунд нагадав мені, що я вже мав подібний випадок в Харкові, де скритикував у газеті за російську мову школу. Він підкреслив, що тепер війна, не можна виступати так гостро проти росіян, що вони теж борються проти комунізму.

Потім зустрічалися ми з Анатолем Гаком ще не один раз і, зрештою, знову працювали разом в "Українських вістях" в Західній Німеччині, в Новому Ульмі, куди я доїжджав на працю в гімназії та частково в газеті аж з-під Штутґарту.

Підсумовуючи шлях життя нашого видатного письменника, варто глянути на біографічні відомості в хронологічній послідовності та на його творчі здобутки.

Народився Анатоль Якович Гак (І. Антипенко) на Запоріжжі 20-го червня 1893-го року, в хліборобській заможній родині, рід якої сягає часів Запорізької Січі, про що збереглися цікаві перекази, які він чув не раз від своїх дідуся та бабуні, що перед революцією жили вже в Гуляй-ГІолі. Гуляй-Поле, що мало ще тоді 15 тисяч населення (тепер уже місто), знане було своїми ярмарками і притягало щороку багатьох покупців і продавців з далеких губерній. А в часи революції та громадянської війни стало відоме, як центр махнівщини.

Навчався Анатоль Гак в початковій школі в Гуляй-Полі. Ще змалечку, з 10-ти років, у нього вже виявився талант до літературної творчости. Це бачимо з того, що коли вчитель дав учням третьої кляси завдання виготовити моделі різних господарських речей, то Анатоль, замість якоїсь моделі, приніс до школи і показав учителеві гумористичний вірш. А інший вірш, коли йому було 16 років, надруковано вже в газеті "Рада" в Києві. V 1910 році Анатоль з своїми батьками переселяється з України в Ооласть Донських Козаків, де протягом трьох років навчався в середній школі.

У 1913-му році він закінчив Кам'янську середню хліборобську школу. Ще будучи в ній, цікавився нелегальною літературою, пов'язався з революційним підпіллям, а тому, ледве повернуся до свого хутора, як його заарештувала царська поліція. Десять місяців довелося йому просидіти в Катеринославській в'язниці.

1914 рік. Війна. Мобілізація. Анатоль закінчує школу прапорщиків і иідразу потрапляє до діючої армії, пробувши на кількох фрошах. У 1917 р., бувши на румунському фронті в ранзі підпоручника, знайомиться з відомим патріотом і діячем Миколою Міхновським. Революційні часи активізують його діяльність, і він бере участь в армійській газеті та в українському русі.

Повернувшися з війни, наш майбутній письменник вступає в 1919 році до Київського Інституту Народньої Освіти. Але хвороба перервала його навчання, і після двох років перебування на селі він переїздить до Харкова, що був тоді столицею України. Тут Анатоль Гак і починає свою літературну кар'єру: пише вірші, гумореси, статті, п'єси, і стає членом Спілки Селянських Письменників "Плуг", де вже були такі відомі пізніше письменники, як Андрій Головко, Вол. Ґжиць-кий, Григорій Епік, Петро Панч, Докія Гуменна, Іван Сен-ченко, а головував у спілці Сергій Пилипенко. Друкувався тоді Анатоль Гак більше під псевдом Антоша Ко. Одним з перших його драматичних творів була комедія "Студенти", яку у 1922-му році поставив Київський Драматичний Театр ім. М. Заньковецької. П'єса пройшла з добрим успіхом, була надрукована окремим виданням і йшла по багатьох театрах України. Пізніше він пише нові п'ять комедій, як "Родина пацюків", "Людина в окулярах", "Мобілізовані зорі", "Робітниця Юля> "Тіль Уленшпіґель" та інші.

Крім цього, майже кожного року виходять збірки його оповідань, гумореcок та фейлетонів. Це "Лопанські раки", "Свиняче сальдо", "Радіо-інваліди", "Роман з партійкою" та інші.

А. Гак написав і два романи: "Молода напруга" (1933) та "Золоті ворота". Цьому другому романові, який автор привіз з собою до

Німеччини, не пощастило: він згорів у Дрездені під час страшного бомбардування, де трохи не загинув і сам його автор з дружиною.

Пізніше, працюючи вже в газеті "Українські вісті", він видає книжку фейлетонів "Міжплянетні люди", а коли А. Гак був уже в Америці, в тому ж видавництві в Ульмі у 1966 році вийшла солідна книжка його фейлетонів та оповідань "На двох трибунах". При цьому слід підкреслити, що фейлетони й гуморески Анатоля Гака займають в нашій гумористиці окреме місце: вони не схожі з творчістю інших наших гумористів. Анатоль Гак має свої власні засоби й майстерність. Поперше, зони політично більше цілеспрямовані, вони не написані лише для сміху. Вони насичені часто гострою сатирою, биіч по русифікаторах, по московських окупантах в Україні, по малоросах-підлабузниках, а часто й по таборових обставинах і непотрібній партійній чи територіяльній ворожнечі, що точилася тоді в таборах, не без агентурної підтримки.

Пригадую такий випадок: після одного виступу Івана Багряного в таборовій залі, увечорі, коли письменник сидів за своїм столом і щось писав, брязнула шибка і повз нього пролетіла каменюка, вдарившись об протилежну стіну його невеличкої кімнати. Вранці І. Багряний приніс до редакції статтю під назвою "Слово до каменюки". Він гостро скартав за цей ганебний вчинок. Та коли Багряний поклав ту статтю на стіл перед Анатолем Гаком, щоб проглянув мову і сказав свою думку, останній, прочитавши, поклав руку на статтю і сказав:

— Іване Павловичу, ваша стаття не піде ... Багряний був, мабуть, трохи здивований, але рахувався

з думкою нашого найстаршого й заслуженого письменника — редактора мови. Анатоль Гак зважив, що стаття викличе нову бучу в таборі і не радив друкувати. Я ж, не загаявшись, коли автои тієї статті заспокоївся, сказав:

— Іване Павловичу, дайте мені ту статтю для мого архіву.

Ця стаття й досі зберігається в мене поруч багатьох інших записіз про автора "Тигроловів" та сміливих "Аве Марії", "Скельки" й багатьох інших творів.

У 1973-му році з друкарні "Українських вістей" вийшов новий твір Анатоля Гака (Мартин Задека). Це прецікаві спо-

Анатоль Гак з дружиною Валентиною. Фото з 1970 р.

гади "Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку". Це ціла епопея життьового шляху письменника від свого походження через усі життьові перипетії аж до виїзду з Німеччини до Америки. Ця цікава розповідь кинула світло на багато аспектів не тільки власного багатого на враження й злигодні життя, а головне, що розкриває багато мало відомого. А. Гак підніс високо завісу над махнівським рухом, над багатьма його ще молодими учасниками, з якими був знайомий, живучи в Гуляй-Полі, а також і над діями та вчинками самого Нестора Махна. Не даром один американський автор, професор Мургедського університету, Віктор Петерс, так зацікавився постаттю "гу-ляй-пільського батька", що поїхав в Україну, побув в Гуляй-Полі, де збирав матеріял, але найвірогіднішим матеріялом для книжки американця були спогади нашого автора Анатоля Гака (Мартина Задеки).

Анатоль Гак в Україні весь час вув у центрі літературного життя, але не належав до дуже говірких, був стриманий і обережний в тих страшних обставинах, коли сталінське НКВД арештовувало безліч українських письменників та діячів культури, тому йому й пощастило вціліти й не потрапити в число тих 240 літераторів, яких знищила радянська тоталітарна дійсність. У своїх спогадах "Від Гуляй-Поля до Нью Йорку" він написав цілі розділи про окремих українських письменників у правдивому світлі. Серед них Остап Вишня, Ар-кадій Любченко, Сергій Пилипенко, Яків Мамонтов, Олекса Вараввa (Кобець), відомий патріот Микола Міхновський та інші.

Як бачимо з преси, 85-ліття нашого письменника в Америці належно відзначили: театральна група "Люстро" в Фі-лядельфії поставила його нову комедію "Спадкоємці місіс Пи-липсон", яка пройшла з добрим успіхом і багатьма ґратуля-ціями. З цього бачимо, що наш ювілят, не зважаючи на свої роки, далі гворив нові літературні вартості.

Коли появились в часописах вістки про ювілей Анатоля Гака, він дістав багато листів, привітань, телеграм з найкращими побажаннями.

А 4-го грудня 1980-го року надійшла сумна вістка, що на 87-му році життя помер у Філядельфії член Об'єднання Українських Письменників "Слово", Анатоль Гак (Іван Антипенко), драматург, прозаїк, він же знаний ще з свого часу в Україні як фейлетоніст Антоша Ко, а на еміграції свої фейлетони часто підписував псевдом Мартин Зддека. Так відійшов від нас один з найстарших видатних творців нашої літератури.

НАПАСНИКИ Й ОБОРОНЦІ БОРИСА АНТОНЕНКА ДАВИДОВИЧА

(Боротьба навколо книжки Як ми говоримо)

У 1970-му році тишу мовно-літературного обрію Києва та інших областей України сколихнула поява цікавої й сміливої мовознавчої праці визначного письменника й знавця мови Бориса Антоненка-Давидовича Як ми говоримо. А сколихнуло ту тишу якраз тим, що в час посиленої русифікації раптом вийшла з друку праця, яка радить краще дбати про свою рідну мозу, не засмічувати її русизмами, всякими заблудами та покручами, недоречними виразами та помилковим користуванням лексикою.

Ця несподіванка була ще й тим дуже прикрою, що навіть помічник русифікації, що очолював в Києві Інститут мовознавства не допильнував, що його співробітник, кандидат філологічних наук мовознавець Іван Варченко, написав гарну передмову до книжки, визначаючи вагу цієї небуденної праці уже самим наголовком своєї передмови: Книжка

захоплива, збудлива, заклична. Тож Іван Варченко, звертаючи увагу на велику засміченість нашої мови, що дуже часто доводиться чути з уст доповідачів, у різних виступах і промовах, у мові радіодикторів, навіть у мові викладачів та лекторів, що читають лекції для студентів, а також в пресі та в літературі, наголошував на важливості книжки Антоненка-Давидовича. І. Варченко пише в своїй передмові: Вельми актуальне, животрепетне, по-народньому й по-державному важливе завдання поставив перед собою відомий письменник і не менш відомий цінувальник точного, дохідливого, милозвучного слова Борис Антоненко-Давидович, щоб допомогти своїми досвідченими, глибоко продуманими й виношеними порадами справі боротьби за мовну культуру, справі вболівальників-творців і носіїв цього слова, його охоронців і рятівників.

Книжка, що має 247 розділів, в популярній формі висвітлює безліч випадків засмічення нашої мови. Кожніго разу автор зіставляє в реченнях приклади хибного й правильного слововживання, подаючи зразки з мови наших клясиків та з народньої мови. Ось низка прикладів, які слова автор радить брати, а які ЕІдкидати: шпиталь, а не госпіталь, відступник, а не відщепенець (рос. отщепенец), плід чи виплід, а не дітище (рос. детище), Юрасик, а не Жора (русизм), катівня, а не застінок (калька з рос. застенок), оборона, а не захист (рос. защита).* Далі: винова краля, а не пикова дама (рос. пиковая дама), передплата, а не підписка (рос. подписка), лицар, а не

* Захист — є слово, але в іншому значенні: захист десиртації або захист від дощу, вітру, негоди; захисний колір.

рицарь (рос. рыцарь), малярський чи мальовничий, а не живописний; захід, а не міроприємство (рос. мероприятие), майдан, а не площа, уподобати, а не облюбувати та багато інших.

Коментуючи невдалі конструкції речень, вказуючи на непотрібні запозичення, автор по черзі переглядає всі частини мови, згадуючи про найхарактерніші помилки та даючи свої поради. Наприклад: злісний чи

затятий, минулорічний чи торішній, недостойний чи негідний; коли писати річка, а коли ріка, бо це не залежить від розміру; п'янка чи пиятика, чи гульня, скидка чи знижка або поступка в іншому значенні, талан чи талант; коли танець, а коли танок; благополучний чи щасливий, виключний чи винятковий, надзвичайний; кидатися в очі чи падати, впасти в очі — і таких прикладів з поясненнями автор подає тисячі. Це чудовий порадник для шліфування рідної мови, яка і в нас на чужині ще більше засмічена. Не даром цю публікацію перевидали в Америці аж двоє видавництв.

Та, вертаючись назад, треба згадати, що Антоненко-Дави-дович додав до своєї праці ще й свою передмову — Переднє слово, що є чудовою розвідкою на мовну тему. Говорячи про значення мови в житті кожного народу, у розвитку його культури, він показує, як треба любити свою мову, плекати її, боронити від засмічення, даючи перевагу не словам-заблудам, а тим, що давно живуть у народі, що витримали іспит часу і не потребують дешевої заміни. При цьому він наводить численні вислови про мову, зокрема про нашу українську, багатьох письменників, діячів культури як своїх, так і чужих. Наприклад, француз П'єр Шевальє у своїй книжці Історія війни козаків проти Польщі, надрукованій у 1663 році, писав про мову козаків: Вона дуже ніжна і сповнена пестливих висловів та надзвичайно тонких зворотів. А німецький поет Фрідріх Боденштедт у середині 19-го стол, так захопився нашими піснями та історичними думами, що вивчив українську мову і переклав німецькою мовою багато цих пісень і дум, видавши згодом антологію Поетична Україна. У передмові до того видання він писав з піднесенням про пісню і мову українського народу, вважаючи їх за досягнення народів усього світу. А український і російський учений І. Срезнєвський сказав про українську мову: Сила людей переконана, що ця мова є одна з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи вважить богемській щодо рясности слів та висловів, польській щодо барвистости, сербській щодо приємности, що це мова, яка навіть у вигляді необробленому може стати нарівні з мовами обробленими гнучкістю й багатством синтаксичним, мова поетична, музична, мальовнича.

А відомий російський артист Л. В. Собінов, приїхавши на гастролі 1926-го року до Харкова, де він співав у опері Вагнера партію Лоенгріна, записав таке своє враження від україн-

Борис Антоненко-Давидович. Приблизно 25 років.

ської мови: Коли я одержав переклад Лоенгріна українською мовою й тоді ж, сівши за рояль, проспівав знамените звернення до лебедя, я мимоволі закричав: "та це ж бо звучить зовсім по-італійському: гарно, звучно, благородно й поетично".

Б. Антоненко-Давидович цитує багато гарних висловів про нашу мову, а в одному місці згадує вислів і відомого сучасного письменника про людей байдужих до своєї мови: Людина, байдужа до рідної мови, — дикун. Вона шкідлива своїм єством уже тому, що байдужість до мови пояснюється цілковитою байдужістю до минулого, теперішнього і майбутнього народу.

Як бачимо, книжка Б. Антоненка-Давидовича Як ми говоримо — це одно з кращих сучасних видань на мовну тему в розумінні популярносте викладу, практичносте і надзвичайно глибокого знання всіх найтонших нюансів української мови. Тож, здавалося, таке видання мало б бути сприйняте і знавцями, і критикою та відповідними установами^ великою радістю і захопленням. Але не так воно було в дійсності.

Автор подав рукопис книжки до в-ва "Радянська школа". Але книжка там не вийшла, бо її заооронив тодішній мінх-тер освіти Петро Удовиченко, який, як довідуємося з преси, сам допуття не знає української мови, як і сучасний прем'єр України Щербицький*. Тоді автор подав рукописцісї праці ді в-ва "Радянський письменник", де книжка й вийшла після низки ускладнень і перешкод. На цьому виданні позначено, що тираж книжки 65.000, та ледве вуло надруковано 15.000, як у київській "Літературній Україні" (за наказом згори) з я-вилась неприхильна стаття вченого секретаря Інституту Мовознавства,

Григорія Колесника. Рецензент закинув авторові багато гріхів. Згадавши лише кількома словами про позитиви книжки, всю статтю спрямував проти вигаданих недоліків, найголовніші з яких полягали в тому, що нібито Б. Антоненко-Давидович підносить до ранту нормативних слів... вузькі діалектизми, що намагається тенденційно архаїзувати лексику сучасної української мови. Після такої рецензії тираж книжки відразу обмежили до 15-ти тисяч, які вже були надруковані.

Правда, ніcля цієї горезвісної рецензії співробітника Інституту Мовознавства, з'явилися на Україні три позитивні рецензії: в Сумах, Житомирі та в Дніпропетровську. Дніпропетровська газета Прапор юности надрукувала рецензію доцента державного університету Ф. Білецького та письменника І. Шаповала (автора цікавої жнижки про акад. Дмитра Явор-ницького В пошуках скарбів), які високо оцінили працю Анто-ненка-Давидовича. Рецензенти підкреслили, що ім'я автора цієї жнижки добре відоме, як ім'я визначного радянського письменника, автора багатьох збірок оповідань, повістей і роману За ширмою.

Подібні прихильні рецензії були і в інших двох згаданих часописах. Та, як ми побачили, це не вплинуло на стан справи. Більше того, "Літературна Україна" відмовилась друкувати мовні нотатки Антоненка-Давидовича Ваговиті дрібниці, а видавництво відхилило прийняту вже до друку його повість Завищені оцінки. У цій справі заважило може ще й те, що Антоненко-Давидович написав до "Літературної України" відкритого листа, зверненого до самого міністра освіти, який забороняв друкувати його книжку Як ми говоримо. В тому листі письменник і знавець мови підкреслював, що його книжка

Чи може бути щось подібне в інших країнах, щоб прем'єр-) чи міністр освіти не знав мови свого народу?

була б корисною й йому, міністрові освіти, бо він, як всім ві домо з виступів і промов, не знає допуття української мови.

З того часу книжку, певно, вилучили з книгозбірень, а в крамницях її швидко розкупили.

Тим часом в московському журналі Вопросы литературы за травень 1971 року та в польському науковому квартальни-кові Слявія орієнталіс появились гарні статті на оборону нашого автора. Московський рецензент А . Кузнецов рішуче виступив, полемізуючи з Гр. Колесником. Кузнецов писав, відки-даючи закиди Колесника:

... Б. Антонеико-Давидович, природнъо, не обмежується показом значеннєвих чи стилістичних викривлень літературної мови, він дає свої рекомендацй, цікаві й переконливі. В цьому головний зміст його книжки.

Слово — нічим незамінний матеріял письменницької дгя-льности. Без умілого й обережного поводження з ним неможливе здобуття письменником того, в свою чергу нічим незамінного, що ми називаємо справжньою майстерністю. Вивчення безмежно багатої стихії народньої мови, всіх накопичених по сьогодні скарбів літературної мови було й лишається кращою школою слова.

Таким чином, уже в аспекті суто практичному книжка Б. Антоненка-Давидовича, найстаршого письменника, який давно й активно виступає з статтями й книжками, в яких бореться за збереження краси й чистоти української мови, має найпринциповіше значення.

Відомо, яку важливу ролю в удосконалюванні культури нашої мови грають мовні посібники й словники. Незважаючи на відносно немалі їхні тиражі, ми весь час відчуваємо брак ... Книжка Б. Антоненка-Давидовича, безумовно, належить до числа якраз таких необхідних посібників, потреба в яких не вичерпується, а зростає.

Сьогоднішній літературний процес відрізняється тенденцією, характерною для багатьох літератур Радянського Союзу: поглиблення зацікавленням до минулого, до рідної історії. Така орієнтація розбудила

й підвищену увагу до мовної культури різних епох, віддалених від нас тим чи іншим проміжком часу, навіть до мови архаїчної. Та не тільки історичні модифікації рідного слова сьогодні опиняються в полі зору літераторів. Народні говори, діялекти лишаються тими мовними зонами, що приваблюють до себе увагу художника, який шукає ...

Арсенал мови невичерпний: вирази, звороти народньої мови, слова, що вийшли з ужитку, зіпхнуті на периферію мови, раптом повертаються до нас, приносячи нові відтінки до розмовної мови й літературного стилю.

І в цьому пляні, — пише далі Кузнецов, — книжка Б. Антоненка-Давидовича є вельми цікавою. Його власний досвід романіста і новеліста, що гостро відчуває силу слова, сприяє тому, що рекомендації, які пропонує письменник, вільні від всякого шаблону. Правильність вжиття окремих слів і виразів, синонімічність і виразність того чи іншого слова перевіряються в різних контекстах. А цей же контекст завжди високої якости — Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький, Леся Українка, Бажан. Гончар, Стельмах ...

Природньо, що рекомендації Б. Антоненка-Давидовича також не є остаточними, ні вичерпними. Пошуки й відкриття нових скарбів — справа захоплива й безмежна, бо невичерпна мова, якою ми розмовляємо й пишемо. Тому видається дивною думка про книжку Б. Антаненка-Давидовича, яку висловив Т. Колесник в газеті "Літературна Україна" з 29-го січня 1971 року. В дослідницьких пошуках письменника рецензент добачив намагання "тенденційно архаїзувати" сучасну українську літературну мову. Докір цілком незаслужений. Бажання письменника дати публіці, яка читає, любить літературу, окремі цікаві приклади слововжитку (далеких, до речі, від усякої архаїзації), якими користувались клясики, бажання зіставити це слововживання з сучасною лексикою, показані Ті коріння — бажання не тільки правомірне, але й закономірне, яісщо брати до уваги різноманітні тенденцй сучасного літературного процесу. Мова Гоголя, Шевченка, Франка лишається з нами, доки будуть жити їхні книжки. Розділити її

сьогодні на "архаїчну" й "сучасну" означало б багато умертвити в ній для живого сприймання читача.

І цю переконливу й обґрунтовану статтю А. Кузнєцов закінчив підсумком: Свою мову ми перевіряєм по мові клясич-ної літератури, мові народу. І всяка освітня діяльність в цьому напрямку не може викликати нічого іншого, крім вдяч-ности.

І в цьому рецензент А. Кузнєцов має цілковиту рацію. Він фахово роззброїв напасника в особі Г. Колесника, який виконав наказ проводу Інституту Мовознавства, за яким стоїть вища інстанція. Адже ще в тридцятих роках редакції українських періодичних видань мали таємну вказівку не вживати суто українських слів, якщо є синонім, ближчий до російської мови чи інтернаціоналізм: не друкувати обрій, а горизонт; не відсоток, а процент; не боронитися, а захищатися; не вежа, а башта; не підбор, а каблук та багато інших.

Цікаво, що поруч відгуку на оборону книжки Як ми говоримо в московському журналі Вопроси литературьі, польський журнал Кіаьіа огіепіаііз, ч. 1 за 1972 рік, що його видає Польська Академія Наук, а редагує відомий проф. Вроцлавсько-го університету Мар'ян Якобець, автор кількох вартісних праць про Тараса Шевченка, помістив змістовну рецензію мовознавця Мар'яна Юрковського. Цей квартальник, що виходить уже 31 рік і містить матеріяли на теми слов'янських мов була б корисною й йому, міністрові освіти, бо він, як всім ві домо з виступів і промов, не знає допуття української мови.

З того часу книжку, певно, вилучили з книгозбірень, а в крамницях її швидко розкупили.

Тим часом в московському журналі Вопросы литературы за травень 1971 року та в польському науковому квартальни-кові Слявія орієнталіс появились гарні статті на оборону нашого автора. Московський

рецензент А . Кузнецов рішуче виступив, полемізуючи з Гр. Колесником. Кузнецов писав, відки-даючи закиди Колесника:

... Б. Антоненко-Давидович, природньо, не обмежується показом значеннєвих чи стилістичних викривлень літературної мови, він дає свої рекомендації, цікаві й переконливі. В цьому головний зміст його книжки.

Слово — нічим незамінний матеріял письменницьісої дгя-льности. Без умілого й обережного поводження з ним неможливе здобуття письменником того, в свою чергу нічим незамінного, що ми називаємо справжнього майстерністю. Вивчення безмежно багатої стихії народньої мови, всіх накопичених по сьогодні скарбів літературної мови було й лишається кращою школою слова.

Таким чином, уже в аспекті суто практичному книжка Б. Антоненка-Давидовича, найстаршого письменника, який давно й активно виступає з статтями й книжками, в яких бореться за збереження краси й чистоти української мови, має найпринциповіше значення.

Відомо, яку важливу ролю в удосконалюванні культури нашої мови грають мовні посібники й словники. Незважаючи на відносно немалі їхні тиражі, ми весь час відчуваємо брак ... Книжка Б. Антоненка-Давидовича, безумовно, належить до числа якраз таких необхідних посібників, потреба в яких не вичерпується, а зростає.

Сьогоднішній літературний процес відрізняється тенденцією, характерною для багатьох літератур Радянського Союзу: поглиблення зацікавленням до минулого, до рідної історії. Така орієнтація розбудила й підвищену увагу до мовної: культури різних епох, віддалених від нас тим чи іншим проміжком часу, навіть до мови архаїчної. Та не тільки історичні модифікації рідного слова сьогодні опиняються в полі зору літераторів. Народні говори, діялекти лишаються тими мовними зонами, що приваблюють до себе увагу художника, який шукає ...

Арсенал мови невичерпний: вирази, звороти народньої мови, слова, що вийшли з ужитку, зіпхнуті на периферію мови, раптом повертаються до нас, приносячи нові відтінки до розмовної мови й літературного стилю.

І в цьому пляні, — пише далі Кузнецов, — книжка Б. Антоненка-Давидовича є вельми цігсавою. Його власний досвід романіста і новеліста, що гостро відчуває силу слова, сприяє тому, що рекомендації, які пропонує письменник, вільні від всякого шаблону. Правильність вжиття окремих слів і виразів, синонімічність і виразність того чи іншого слова перевіряються в різних контекстах. А цей же контекст завжди високої якости — Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький, Леся Українка, Бажан. Гончар, Стельмах ...

Природньо, що рекомендації Б. Антоненка-Давидовича також не є остаточними, ні вичерпними. Пошуки й відкриття нових скарбів — справа захоплива й безмежна, бо невичерпна мова, якою ми розмовляємо й пишемо. Тому видається дивною думка про книжку Б. Антаненка-Давидовича, яку висловив Г. Колесник в газеті "Літературна Україна" з 29-го січня 1971 року. В дослідницьких пошуках письменника рецензент добачив намагання "тенденційно архаїзувати" сучасну українську літературну мову. Докір цілком незаслужений. Бажання письменника дати публіці, яка читає, любить літературу, окремі цікаві приклади слововжитку (далеких, до речі, від усякої архаїзації), якими користувались клясики, бажання зіставити це слововживання з сучасною лексикою, показані її коріння — бажання не тільки правомірне, але й закономірне, якщо брати до уваги різноманітні тенденції сучасного літературного процесу. Мова Гоголя, Шевченка, Франка лишається з нами, доки будуть жити їхні книжки. Розділити її сьогодні на "архаїчну" й "сучасну" означало б багато умертвити в ній для живого сприймання читача.

І цю переконливу й обґрунтовану статтю А. Кузнецов закінчив підсумком: Свою мову ми перевіряєм по мові клясич-ної літератури, мові

народу. І всяка освітня діяльність в цьому напрямку не може викликати нічого іншого, ісрім вдяч-пости.

І в цьому рецензент А. Кузнецов має цілковиту рацію. Він фахово роззброїв напасника в особі Г. Колесника, який виконав наказ проводу Інституту Мовознавства, за яким стоїть вища інстанція. Адже ще в тридцятих роках редакції українських періодичних видань мали таємну вказівку не вживати суто українських слів, якщо є синонім, ближчий до російської мови чи інтернаціоналізм: не друкувати обрій, а горизонт; не відсоток, а процент; не боронитися, а захищатися; не вежа, а башта; не підбор, а каблук та багато інших.

Цікаво, що поруч відгуку на оборону книжки Як ми говоримо в московському журналі Вопросы литературы, польський журнал 81аьіа огіепіаііз, ч. 1 за 1972 рік, що його видає Польська Академія Наук, а редагує відомий проф. Вроцлавсько-го університету Мар'ян Якобець, автор кількох вартісних праць про Тараса Шевченка, помістив змістовну рецензію мовознавця Мар'яна Юрковського. Цей квартальник, що виходить уже 31 рік і містить матеріяли на теми слов'янських мов і літератур, іноді друкує розвідки на українські теми. Останнім часом були статті про "Літопис Самовидця", про Лесю Українку, про Мих. Коцюбинського тощо.

Тож ця боротьба за правдиве висвітлювання мовних та літературних явищ не минула й сторінок польської преси. Мар'ян Юрковський у рецензії на "Як ми говоримо" писав: Останнім часом література на тему культури української мови збагатилась на ще одну цінну й оригінальну працю ... Оригінальну, бо автором книжки є не мовознавець, а людина, яка сама співтворить цю мову і збагачує, один з найліпших і най-чутливіших сучасних українських письменників — Борис Ан-тоненко-Давидович ...

Винятково гостро, — пише далі Юрковський, — виступає Антоненко-Давидович проти так званих "суржиків", мішанини російсько-української, які свідчать лише про дуже низький ступінь культури. Мудре ставлення

до різноманітности й багатства рідної мови, — пише автор, — повинно також навчити людину поважно ставитися до мов іншого народу ...

На закінчення, рецензент М. Юрковський підкреслює, що книжка Антоненка-Давидовича оригінальна своїм виглядом і змістом і з огляду на особу автора повинна виконати корисну ролю в піднесенні позему культури української мови на батьківщині автора й поза її кордонами й закликає шанувальників української мови до користування цим виданням.

На жаль, пишучи цю рецензію, автор її, мабуть, не знав, яких нападів зазнав автор цього мовного порадника на своїй рідній землі, не зважаючи на те, що це вже 4-та позитивна рецензія, але тільки дві (урядові — Д. Ч.) були спрямовані проти книжки Антоненка-Давидовича. Одна — Г. Колесника, співробітника Інституту Мовознавства, який би мав боронити книжку, та друга — викладача університету з Харкова, Воробйова. Та й не дивно, бож Інститут Мовознавства в Києві очолював І. Білодід, відомий своєю злощасною теорією двох рідних мов. Отак фактично йде боротьба проти розвитку і збагачування української мови з допомогою самого Інституту Мовознавства. Успіхи на цьому полі, зрозуміло, мають значні, бо з наказу Москви та з допомогою своїх українська мова вигнана з ужитку в усіх установах і майже усіх вищих учбових закладах в Україні. А в таких містах, як Харків, Одеса, українських шкіл уже не існує, бо хто ж буде навчатися в українських десятирічках, коли всі університети русифіковано і вступні іспити треба складати російською мовою?

І чи не парадокс, що сьогодні в містах України іноді самі вчителі намовляють учнів та їх батьків, щоб посилали дітей до української школи, а вони не хотять, бож українську мову в Україні з наказу Москви зробили непотрібною. Тож не даром один член партії сказав моєму знайомому, що по дожував по Україні, що за 20 років і українські вивіски познімають.

ЖИТТЬОВА ПРАВДА У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Коли читаєш поезії багатьох українських поетів, то треба іноді перегорнути чимало сторінок, доки знайдеш вірш, який би припав тобі до серця своєю майстерністю, правдивістю, мудрим змістом. Але цілком протилежне враження створюється, коли розкриваєш збірник поезій Василя Снмо-ненка, що помер 18 років тому в Україні, на 29-му році життя. Справді, кожен його вірш, ніби виважений на терезах літературного мистецтва й часу, говорить читачеві щось таке, чого ми не чули досі, чого не осмілювався ще ніхто так сказати, а може й не мав тієї поетичної майстерности. Одночасно все в нього зрозуміле кожному, не загорнуте в папірці езо-півщини.

А скільки він висловив у своїй творчості гіркої правди про дійсність за часів Сталіна, українську дійсність, яку він бачив на кожному кроці. У своїх поетичних рядках він висловив убивчий вирок різним підлабузникам, кар'єристам, партійним примітивам, московським зайдам, що у всьому Радянському Союзі хотіли б бачити єдиную неделимую Россию. Багато серця віддав Симоненко любові до своєї рідної української землі, свого народу, показуючи його злидні й безправ'я. Особливим теплом у його творчості овіяна постать матері та взагалі доля української жінки.

Недаром критики часто знаходять у нього багато спільного з творчістю Тараса Шевченка, підкреслюючи в творчості Симоненка таку безкомпромісовість, таку національну свідомість і пробоєвість, таку любов до всього рідного, які можна бачити тільки в того, хто пішов слідами великого Тараса. Недаром партійний критик з Інституту літератури, член ЦК, Шамота, кілька років тому остерігав на сторінках київської "Літературної України" українську молодь, щоб не дуже захоплювалась творчістю Василя Симоненка, бо вона, мовляв, та творчість, має теж багато ухилів і збочень.

І справді, після виходу з друку в Мюнхені вже нового видання найповнішої збірки поезій Симоненка, яку перепачку-вали до Мюнхену по смерті поета, де є ціла низка творів заборонених в Україні, представники партії не могли вже далі мовчати. Проте, поезії Василя

Симоненка стали улюбленою творчістю серед української молоді й дорослих читачів; вони ходять там з рук до рук, їх переписують і вивчають, як колись читали невмирущі заборонені поезії Т. Шевченка.

Народився Василь Симоненко 8-го січня, 1935-го року в селі Біївці, на Полтавщині, в селянській родині. У 1952-му році закінчив з золотою медалею середню освіту і вступив

Василь Симоненко

на факультет журналістики Київського університету ім. Тараса Шевченка, який закінчив у 1957-му році. Спершу працював у Черкасах у газетах "Черкаська правда" та "Молодь Черкащини", а потім — власним кореспондентом київської робітничої газети від Черкаської області.

Василь Симоненко був середнього зросту, худорлявий. Високе чоло, чорне волосся гладенько зачесане назад, в міру довгобразий, смаглявий, від чого й посмішка в нього, як згадують його приятелі, була якоюсь смаглявою. Розмовляв повільно, неголосно, у вимові відчувалось м'яке полтавське "л". Як згадує його однокурсник по університеті, Симоненко був таким, як тисячі й мільйони українських хлопців. Коли він читав свої вірші, то сам же скептично їх оцінював. Взагалі на перший погляд він був скептиком, і їхні словесні бої оцінював вибачливою посмішкою. Це дратувало багатьох з них, проте, заперечувати його оцінку було валско, бо в несправедливості Симоненка не можна було звинуватити.

Він був дуже скромний, і свої виступи й подорожі не обставляв тріскучими мітингами чи прощальними промовами, і тому його перші літературні кроки, перший рейд його життя проходив непомітно.

Писати почав Симоненко десь у 1953 — 55-му роках, коли навчався в університеті, друкуючи свої поезії по різних газетах та журналах України. V 1962-му році вийшла його перша збірка поезій "Тиша і грім", у

1963-му — віршована дитяча казка "Цар Плаксій і Лоскотон", у 1964-му, вже після його смерти — "Подорож в країну навпаки", для дітей, та друга збірка поезій "Земне тяжіння".

Ще дві збірки його вибраних творів побачили світ — в 1965-му році новелі "Вино з троянд" та в 1966-му році збірник "Поезії". Найповніші видання його воезій, прози та листів і спогадів вийшли вже в Мюнхені в 1965-му та ще повніше Еидання — в 1973-му році під назвою "Берег чекань", що має 306 сторінок, з передмовою Івана Кошелівця. Але й це видання не охопило всіх писань Василя Симоненка. Сюди не увійшла, зокрема, цікава його новеля "Однорукий лісник".

Помер Василь Симоненко на 29-му році свого короткого, але плідного життя — 14-го грудня 1963-го року, захворівши на туберкульозу, або сухоти по-нашому, не досягши зеніту своєї незвичайної творчости. Можна було б з певністю сказати, що коли б він пожив ще кілька років, то його спіткала б доля дисидентів, бо сьогодні його твори вже рідко друкують, а його ім'я рідко згадують в радянській пресі.*

На щастя, початки його літературної творчости припали на період, коли в 1953-му році помер Сталін і почалась тимчасова відлига. Тоді на літературному обрії з'явилась ціла плеяда молодих талановитих поетів, так званих шестидесятників, серед яких були такі, як Ліна Костенко, Вінграновсь-кий, Драч, Коротич та низка інших, що відразу блиснули своєю майстерністю і сміливістю. Серед них був і Василь Симоненко.

Як пише автор передмови до посмертної збірки "Пое-зій",Борис Олійник, до появи збірки поезій Симоненка "Тиша і грім", на нього не звертали особливої уваги ні критики, ні колеги, хоч він писав оригінально і сміливо, але з появою цієї першої збірки відразу всі звернули увагу на його простоту, незвичайність, глибину змісту й новаторство у відкритті незайманих пластів тематичних та ідейних. Автор цієї передмови пише, що коли він прочитав вірш Симоненка "Дід

умер", то з перших же рядків йому перехопило дух. Оглуш ливо прості, вони, обминувши мозок, прямо навиліт пронизали серце своїм трагізмом.

* Найновіша збірка В. Симоненка під назвою "Лебеді материнства" (поезії, оповідання, гуморески, казки, дружні шаржі), вийшла 1981 р. накладом в-ва "Молодь" у Києві.

Василь Симоненко в молодому віці

Справді, поезії Симоненка, як бачимо й ми, дмухнули чимсь свіжим, сказали нове слово, принесли нові теми й ідейне спрямування, де було багато чистої правди, якої боялися сказати інші. Уже в цій першій збірці автор висловлює свої принципи й погляди:

Хай заляжеться тиша навколо, Й знову стану, як ви, німим, Але в серці моїм ніколи Не замовкне весняний грім.

В іншій поезії він висловлює увагу до минулого й до тих, що передчасно потрапили до могил:

Зі мною говорять могили Устами колишніх людей, І їх нерозтрачені сили Пливуть до моїх грудей...

Симоненко також протестує проти заскорузлости, державно-партійних канонів, що звужують розвиток творчосте, висловлює прагнення до поступу й вільної думки для молоді:

То чого ж стогнати кучеряво. — Що за діти, хай боронить Бог! Юність має на тривоги право, Що ж то і за юність без тривог!

Хай ми посинієм од натуги, Поступ не зупиним все одно: Нові покоління не папуги,..

У своєму глибокому ліричному вірші "Грудочка землі", що був надрукований в першій його збірці "Тиша і грім", а написаний ще раніше, бачимо, як він любить свою рідну землю, як органічно зрісся з її піснями, красою природи:

... З нею я ділити завжди буду Радощі, турботи і жалі, Бо у мене стукотить у грудях Грудочка любимої земаі.

У вірші "Лебеді материнства", що належить до найкращих його творів, Симоненко остерігає, щоб серед своїх людей менше було перевертнів і покручів, які, потрапивши на іншу землю (Найбільше це торкається Росії, але яке ж актуальне і для нас!), цураються своєї мови, звичаїв, міняють навіть національність. В цьому творі він сказав пророчі слова:

Можна вибрать друга і по духу брата, Вибрати не можна тільки Батьківщину. Можеш вибирати друзів і дружину, Та не можна рідну матір вибирати.

У бадьорому закличному вірші "Гей, нові Колюмби, Ма-іеллани" поет рветься думкою і мріями до нових висот, до знань історії своєї країни, хоче вирватися з застиглих принципів і приписів трафаретної дійсности:

Кораблі! Шикуйтесь до походу! Мрійництво! Жаго моя, живи! В океані рідного народу Відісривай духові острови!..

Жоден вітер сонця не остудить, Півень землю всю не розгребе! Україно! Доки жити буду, Доти відкриватиму тебе.

^ А про тих, хто скривдить рідну землю, хто поставиться байдуже до старань нашого народу, висловлює страшний гнів і погрози:

Хто тебе любов'ю обікраде,

Хто твої турботи обмине,

Хай того земне тяжіння зрадить,

Із прокляттям безвість проковтне!

Таку саму свою беззастережну відданість рідній землі, Україні, висловлює він і в поезії "Україні".

У низці його поезій відображено й інтимні почуття: щирість, погляд на зраду, на ставлення до дівчини:

Для кохання в нас часу мало, Для мовчання цілі віки. Все віддав би, що жить осталось, За гарячий дотик руки.

Ображайся на мене, як хочеш,

І презирством убий мене-

Все одно я люблю твої очі І волосся твоє сумне.

У творі "Обдурена" поет показує образ бездушної людини, що до інтимних справ, чи, просто кажучи, в коханні по-ЕОДИТЬСЯ з дівчиною підло й нечесно:

Він байдуже потис їй руку І не чув її милих докорів, І так довго стогнали по бруку Перестуки її підборів.

І стояв він, тупий, плечистий І байдужий, немов колода. І здалося — на ціле місто Заридала вона на сходах.

Симоненко хоче бути чесним з собою і пробує боротися проти всякого зла й фальшу, але в тих обставинах це не така легка справа.

Людина, що піде, як казав Іван Багряний, "по дорозі, обсипаній камінням", може швидко зломити собі карк. З вірша видно, що на нього тиснуть дві протилежні сили — правда і облуда, викликаючи в поетичній душі біль і вагання, що бачимо в таких рядках:

Я знову сам воюю проти себе — Два чорти скарапудились в мені. Один волає: "Зупинись! Не треба!" Штовхає інший: "Не спиняйся,ні!"

/ я іду, і падаю, і знову Спішу вперед або плетусь назад. Мені дарма, що брехні і обмови Об мене торохтять, Як об гостинець град.

Мені дарма, плюю на остороги, Топчу улесливости мох. І щоб мені не збитися з дороги, То треба дослухатися обох.

Та, мабуть, добра половина поезій Симоненка відображає турботи про безправну людину, де чимало місця присвячено долі жінки-колгоспниці. Це бачимо вже в одному з перших його віршів збірки "Тиша і грім". Він має назву "Піч". Здається, така проста тема, але як же автор зумів майстерно показати, як ця сільська жінка віддала багато років свого здоров'я і праці біля печі, скільки в пащу цій ненажері тітка вкинула кращих літ, як сажа в'їлась чорним глумом у пелюстки її долонь, і закінчує рядками:

Менше ми гіркоти нестимем, Стане ближчою наша мета, Як не будуть у небо димом Підніматись жіночі літа.

В іншій поезії автор малює гірку долю баби Онисі, в якої було три сини, але всіх їх уже нема, і на кожній її волосині морозом тріщить зима. А далі пише:

Я горя на світі застав багато, Страшнішого ж горя нема, Ніж те, коли старість мати В домівці стрічає сама.

Немає такої біди і муки, Ніж сумно з-під сивих брів Дивитись щодня, як внуки Ростуть без своїх батьків.

Ця трагедія українського села багатьом відома: з кожного села на війну пішло багато, а назад повернулись одиниці, часто каліки. Не мало загинуло їх на мінних полях, коли гнали власним тілом розміновувати мінні поля всіх тих, хто лишався був ще в селі за часів німецької окупації. Не мало нашого люду загинуло й по засланнях, в концентраційних таборах тощо.

Ці думки автор поглиблює в творі "Одинока матір". Поет показує один з безлічі випадків, коли 17-річного хлопця влада нищила за зірваний колосок, чи сказане проти влади слово. Літературознавець Іван Кошелівець у ґрунтовній передмові до найповнішої збірки поезій Василя Симоненка "Берег чекань" пише, що це мотив Шевченкової "Катерини", що повторився тепер, через 100 років, тільки в разючіших фарбах. Сила цієї поезії підносить емоції читача до найвищої точки, що є заслугою, сміливістю й талантом автора:

Він мовчки впав. Отерпли зорі строгі, Страждання опустилось на лице, І крааяв темінь Передсмертний стогін, Безпомічний і гострий, Мов ланцет.

Його вже не було.

А ненависть стожала

Мечами помсти мчалася у світ,

Бо поруч з ним

Простреленні лежали

Твоя любов,

Твої сімнадцять літ...

І далі читаємо, як така ж молода мати доглядала в колисці сина, який ще не бачив свого батька, лишившись сиротою. І автор патетично закінчує твір, звеличуючи терпіння і страждання молодої людини-матері:

... Мадонно мого часу! Над тобою

Палають німби муки і скорбот, І подвиг твій, Обпечений ганьбою, Благословив розстріляний народ.

В своїх поезіях згадує Симоненко і рабську долю колгоспниці, яка мусить лишати трьох малих дітей в холодній хаті на весь день і йти до праці. В цьому вірші, який поет іронічно назвав "Дума про щастя", висміяно також радянських репортерів, які можуть легко з трагічного життя бідної людини зфальшувати щасливу картину для своєї газети.

Цей вірш, як і подальший, що зветься "Задивляюсь у твої зіниці", належать до тих, які радянська цензура спотворила, не питаючи автора. В останньому повно глибокого чуття й любови до України, за яку болює душею і щоразу стає в її обороні:

... Ради тебе перли в душі сію, Ради тебе мислю і творю. Хай мовчать Америки й Роси, Коли я з тобою говорю...*

Україно, ти моя молитва, Ти моя розпука вікова... Тромотить над світом люта битва За твоє життя, твої права.

А що цей твір бив у ціль, бачимо, як він дратував різних сдинонеділимців та різних вислужників. Бо коли автор читав цей вірш на літературному вечорі в Черкаському педінституті, то один з присутніх із згаданої категорії людей, відразу передав авторові записку, в якій

писав: "А яку це ви самостійну Україну маєте на увазі, коли пишете "Хай мовчать Америки й Росії?"

Як згадує один з учасників того вечора, Василь Симоненко спокійно і наче недбало прочитав записку і сказав: "У мене Україна одна. Якщо автор запитання знає другу — хай скаже. Будемо вибирати". Так мудро роззброїв Симоненко свого підступного напасника, який хотів тут же перед авдиторією скомпромітувати талановитого поета-патрі-ота

Не тільки з різних спогадів, а й з поезій бачимо, скільки лютих нападів зазнав протягом свого короткого творчого періоду Василь Симоненко, і він не боявся розвінчувати й викривати тих партійних і безпартійних самодурів, які в кожному сміливому слові, в кожній патріотичній думці вбачали націоналом. Таку відповідь читаємо і в його поезії "Я".

Та Україна знає й другого Симоненка, автора низки поезій, які заборонила цензура. Вони своїм сарказмом, своєю убивчою критикою дійсности досягають сатири Тараса Шевченка. До таких поезій належать "Злодій", "Некролог кукурудзяному качанові", "Так треба неодмінно", "Брама", "Ба-ляда про зайшлого чоловіка", "Курдському братові", "Суд", "Український лев" та інші.

Один з найкращих заборонених віршів зветься "Курдському братові", в якому автор має на увазі Україну, тільки українців замаскував під курдів, які борються за свою самостійність. Він спрямований проти поневолювачів, які при-

* Цих 4-ОХ рядків немає у збірці 1981 р., а також, в останньому рядку, слова "священне знамено" замінено на "червоне знамено".

йшли забрати ім'я твоє, мову, пустити твого сина байстрюком, і поет радить вести розмову кулями проти окупанта, бо:

З гнобителем не житимеш у згоді: Йому — нанять, тобі — тягнути віз! Жиріє з крови змучених народів Наш ворог найлютіший — шовінізм.

Він віроломство заручив з ганьбою, Він зробить все, аби скорився ти... О, курде, бережи свої набої, Без них тобі свій рід не вберегти.

Арешти, голод і терор сталінських часів автор з незвичайною силою втілив у поезії "Гранітні обеліски". Скільки ж тут поетичної сили й майстерносте, ненависти до того свавілля, що потоками розлилося по нашій мордованій Україні. Він в цій поезії стверджує, що всі ті обіцянки про щасливе життя виявились брехливими, як влада почетвертувала український нарід, наклавши на нього своє ярмо диктатури:

... На цвинтарі розстріляних ілюзій Уже немає місця для могил.

Мільярди вір — зариті у чорнозем, Мільярди щасть — розвіяні упрах... Душа горить, палає лютий розум, І ненависть регоче на вітрах.

Коли б усі одурені прозріли, Коли б усі убиті ожили, То небо, від прокльонів посіріле, Напевно б репнуло від сорому й хули.

... Уже народ — одна суцільна рана, Уже від крови хижіє земля, І кожного катюгу і тирана Уже чекає зсукана петля...*

Здається, сильніше не можна сказати про те, що поет бачив навколо. Ці рядки явно перегукуються з Шевченковими, що плямували злочини царизму.

* На щастя, цей вірш поміщеий у збірці 1981 р., тільки назву змінено на "Пророцтво 17-го року", а наприкінці додано два трафаретні рядки:

/ настане правда і любов на світі, І на сторожі правди стане труд.

Побувши у Львові, побачивши патріотизм людей і боротьбу проти русифікаторів і злочинців, Симоненко ніби дихнув трохи свіжим повітрям, почув співзвучні йому думки:

... Цілий тиждень ходжу і живу між левами,

Недаремно і місто називається Львів...

Сивий Львове! Столице моєї мри,

Епіцентре моїх радощів і надій,

Вибухає душа, я тебе розумію,

Але, Львове, хоч трішки мене розумій.

Я до тебе прийшов із захопленням сина Від степів, де Славута легенду снує, Щоби серце одчайдушне левине Краплю сили вдихнуло у серце моє*

Як згадувано вище, після смерти Симоненка, вийшла з друку збірка його новель під назвою "Вино з троянд". Він і тут виявив себе майстерним творцем. Та на аналізу й цих його новель та казок бракує місця в короткій розвідці.

У своєму невеликому щоденникові, який також нелегально перепачкований разом з новелями на Захід, Василь Симоненко з неприхованим обуренням пише про те, що творилося до останнього часу навколо, висловлює своє вороже ставлення до самого Сталіна та окремих місцевих головотяпів, які творили свавілля по селах. Починаючи писати щоденник, він зазначив, що пише його для того, щоб було з ким поговорити насамоті. 19-го вересня 1962-го року він записує: Діти часом несвідомо говорять видатні речі. Пригадую: рік тому ми з Олесем гуляли біля Казбетського ринку. Уздрівши пам'ятник деспота, він запитав мене:

— Тату, хто це?

— Сталін.

Одну мить він дивився на нього і ніби між іншим запитує:

— А чого він туди виліз?

Справді, — констатує Симоненко, — Сталін не зійшов на п'єдестал, не люди поставили його, а він сам виліз — через віроломство, підлість, виліз криваво й зухвало, як і всі кати.

Але цього автор не міг сказати прилюдно чи надрукувати. Прилюдно він мусив мовчати або казати щось інше. Тож недаром він нотує в щоденнику: Земля вже двадцять восьмий рік несе мене навколо сонця. Мало встиг я зробити за цей час гарного й доброго. Зате навчився мовчати й бути обережним, коли слід кричати. І найстрашніше — навчився бути нещирим.

А це таке типове для тих обставин для всіх без винятку * Цієї поезії немає в новій збірці, як немає і "Курдському братові".

людей, бо хто не буде нещирим, той швидко загине. Зате він був щирим у своєму щоденникові, бо в ньому розмовляв сам з собою. Він бачить, як все втиснуте у вузькі стандартні партійні рямці, як звужені можливості письменника, і записує 21-го квітня: До безтями ненавиджу казенну, патентовану відгодовану мудрість. Якими цитатами бездари не підпирали б свою розумову стелю, вона однак занизька для нормальної людини. ... До чого змілів наш гумор, як зубожіла сатира! ... В калюжі глибоко не пірнеш, будь ти хоч японським шукачем перлів.

6-го липня 1963-го року Симоненко нотує в щоденникові: Минулої неділі ми були в Одесі, де місцеві твердолобі натішили нас своїм ідіотським жахом: аби чого не сталося. Фактично нам заборонили

виступати на Шевченківському вечорі. Виходить, Тараса дехто боїться й досі — і закінчує підсумком: Обиватели від революції. І в цьому поет не помилився. Навіть ще недавно широко відзначали в Україні 175-річчя з дня народження російського поета Пушкіна, але 160-річчя з дня народження Тараса Шевченка та 150-річчя Щоголева обійшли мовчанкою. Навіть поета-клясика Щого-лева не перевидали з нагоди такої ювілейної дати. Більше того, останніми роками вже на святах Шевченка в Києві заборонено співати "Заповіт", що було досі дозволено.

Партійні примітиви на периферії часто вважають себе повними господарями над нашим людом, як деякі поміщики за часів кріпаччини, й роблять несусвітні зловживання, придушуючи кожну здорову думку. З приводу цього поет записав у своему щоденникові 16-го квітня 1963-го року: Нема нічого страшнішого за необмежену владу в руках обмеженої людини. Голова колгоспу з Єременкового села кричав на зборах від безсилля й люті: "Я вам зроблю новий 1933 рік!" Це означало — новий рік голоду. І Симоненко підкреслює: Звичайно, ніхто навіть не подумав взяти за комір цього негідника... Якби в наших вождів було більше глузду, ніж є, подібні крикуни милувалися б небом крізь ґрати.

Василь Симоненко хворів на сухоти (туберкульозу), його хвороба щоразу прогресувала. Він уже знав, що незаба ром помре, але плянував що проживе ще з 10 років. Тому в щоденникові нотує 22-го липня 1963-го року: Дивна річ: я не хочу смерти, але й особливої жадібности до життя не маю. Десять років — для мене більше, ніж достатньо...

3-го вересня 1963-го року, за три місяці до смерти, він занотував: Друковані органи стали ще бездарнішими і зухвалішими. "Літературна Україна" каструє мою статтю, "Україна" (київський ілюстрований журнал — Д.Ч.) знущається над віршами. Кожний лакей робить, що йому заманеться... У квітні були зняті мої вірші у "Зміні", зарізані в "Жовтні",

Василь Симоненко в 1962 р.

потім надійшли гарбузи з "Дніпра" і "Вітчизни". Це все переважно журнали.

Це така задуха була створена для одного з кращих поетів сучасної України. Зрозуміло, що останнім часом уже наперед було таємне розпорядження, щоб преса не друкувала його поезій, щоб не дозволяли йому виступати на прилюдних концертах. Тому він закінчує свій запис словами: Ай — ай — ай, як весело! Всі ми під пресом. Так воно треба для прогресу.

До речі, свого часу подібну думку висловив якось Григорій Епік: "Всі ми ходимо під ЦК". Тобто доля людей та організацій залежить від волі ЦК партії.

З останнього запису в щоденникові за 20-те вересня бачимо, що Симоненко лишився в Черкасах самотнім, хоч одні співчували йому, але боялися приятелювати, знаючи, що його чекає, а другі боялися "забруднити" свою "репутацію" — свій партійний чи комсомольський квиток.

Почуваючи себе вже досить слабим, Симоненко написав своєрідний лист-звернення до друзів, щоб після його смерти заопікувалися долею його матері, яка на протязі 27 років працювала в колгоспі. Він писав: Перший день моєї смерти може стати першим днем її жебрацького існування. Від усього серця прошу Вас не допустити того і, коли це можливо, виділити їй з Літфонду бодай мінімальну суму, котра гарантувала б її від голодної смерти...

З цього бачимо, яке щасливе життя може спіткати просту людину, навіть матір видатного поета в країні так званого "будованого соціялізму". Бож пенсіонери-колгоспники дістають там всього 12 — 18 карбованців на місяць пенсії.

Цей лист Симоненко писав 12-го грудня 1963-го року, а 14-грудня, тобто за два дні, він уже помер.

* * * *

Багато для популяризації творчости Симоненка зробив Іван Дзюба, автор чудової книжки "Інтернаціоналізм чи русифікація", уже в першу річницю смерти нашого поета. Він, Дзюба, прочитав тоді сміливу доповідь, підкресливши, що сьогодні у Симоненка у сто разів більше друзів, як було тоді, коли він помер. Бо Симоненко віддав себе справі, яка "не вмре, не загине", — за якою майбутнє — хоч би що там пля-кували щедринські градоначальники. А під "градоначальниками", зрозуміло, він мав на увазі тих, що провадили жорстоку русифікацію, що були оком КҐБ, що керували життям.

Дзюба казав, що Симоненко "опинився в центрі важливих процесів, іцо схопили нашу молоду літературу, твердо став серед тієї групи літературної молоді, що відроджує Ше-вченкове начало, його велике звертання до мертвих, і живих, і ненароджених земляків своїх: продовжене Франковим "Народе мій, замучений, розбитий", продовжене Лесею Українкою, так гостро по-новому голошене в 20-ті роки і так трагічно обірване в роки тридцяті".

І Дзюба закликав, щоб наші люди не були тільки слухачами й споглядальниками у цій важкій боротьбі за національні ідеї. Про споглядальників він казав: ...Ллєте сльози над Симоненком, запевняєте, що любите його — так учіться в нього бути людьми, а не тими донощиками й фарисеями, про яких сказав Шевченко:

О, роде суєтний, проклятий, Коли ти видохнеш!?

* * * *

Закінчуючи цю статтю, присвячену пам'яті видатного нашого поета, який лише протягом вісьмох років в тих безрадісних обставинах створив багато перлин української поезії, можна з певністю сказати, що в його особі наша література втратила найбільшого поета після Максима Рильського та інших неоклясиків. Його незфальшована книжка "Берег чекань", видана в Мюнхені вже двома накладами, буде на довгі роки смолоскипом у боротьбі за українську правду.

ТВОРЧІСТЬ ІГОРЯ КАЧУРОВСЬКОГО

Читаючи іще цершу збірку поезій "Над світлим джерелом" талановитого нашого поета, перекладача й літературознавця Ігоря Качуровського, що вийшла ЗО років тому в Зальцбурзі, впадає в око, що він уже тоді прийшов у літературу зформованим поетом. У цій збірці знаходимо не тільки досить оригінальні й майстерні поезії автора, а й його досконалі переклади з інших мов.

Недарма ще в 1962-му році Вадим Лесичг пишучи про поетів української еміграції 1940-их років, підкреслював, що Ігор Качуровський доволі послідовний учень неоклясичної школи і володіє доброю віршованою технікою... Його поезія прозора й досить точна в окресленнях, не позбавлена ліричного тремтіння і щирої постави"...

Це писав Вадим Лесич, маючи на увазі лише першу збірку поезій Качуровського, бо друга — "В далекій гавані", що вийшла в Буенос-Айресі в 1956 році, — не належала до поезій 40-их років.

З того часу минуло багато років. Своє 60-річчя з дня народження і 30-річчя літературної гворчости Качуровський зустрічав з багатьма творчими здобутками, не тільки як поет, а і як досконалий літературознавець та перекладач із сімох мов світу. Відзначаючи ці ювілейні дати, варто згадати про його творчі й життьові мандри.

Батько Ігоря, Василь Качуровський, свого часу закінчив юридичний факультет університету св. Володимира в Ки-ЄЕІ, ніколи не був в армії і не належав до жодної партії. Мати закінчила Вищі жіночі курси (слов'яно-руський відділ), належала до "передових" курсисток, зблизька знала Валентина Садовського, Симона Петлюру, Миколу Порша.

Народився І. Качуровський 1-го вересня 1918 року в Ніжині, на Чернігівщині, але дитячі роки провів у селі, під Ніжином, у маєтку матері, де був дім і 9 гектарів садка. А через те, що дім був під залізом, а мати походила "з панів", то цього було досить, щоб родина за радянської влади зазнала багато переслідувань. І хоч батько був "радянським службовцем", місцева влада запропонувала йому розвестися з "дворянкою". А тому, що батько не виконав цього наказу, довелося родині тікати з села. Урятував їх сусід (у 1933 р. він помер з голоду), який повідомив про пляноване виселення на північ і сам одвіз їх уночі до Ніжина. Батько лишився без праці, але й тут було небезпечно: добрі люди попередили про загрозу арешту, і родина мусіла тікати геть з рідного краю аж до Курська.

Там Ігор закінчив семирічку, а тому, що в тій школі не було 8-ої кляси, пішов до так званої "зразкової школи", де навчалися діти місцевої верхівки й усі учні були піонерами. Ігор не хотів стати піонером, тому йому оголосили бойкот, а вчителі, певно, за наказом згори, не питаючи, ставили погані оцінки. Три роки в тій школі оули для хлопця найкошмарні-шим періодом у його житті. Лише один єврейський хлопець, якого звали Марек, не підпорядкувався постанові зборів і не бойкотував його.

По закінченні десятирічки 1. Качуровський подав документи до МіФЛ (Московський Інститут філософії, літератури й історії). Але тоді був великий наплив відмінників, тож Качуровський не пройшов за конкурсом. Він вступив до Курського педінституту. Але на цьому тільки виграв, бо це було місце, куди висилали небажаних ("опальних") професорів. Якраз сюди після кількарічного заслання прибув і відомий тепер наш проф. Петро Одарченко. Тоді ж до Курська потрапив і кол.

проф. Московського університету Борис Ярхо, пізніше один з редакторів в-ва "Академія", перекладач російською мовою "Пісні про Ролянда", "Пісні про мого Сіда", "Саги про Волсунгів" та інших шедеврів світової літератури. Він мав європейську освіту, знав понад 20 мов, був знавцем доби середновіччя і творцем "Методології точного літературознавства". Від нього Ігор Качуровський уперше почув ім'я Миколи Зерова, який перед арештом готував антологію "Пізні римляни", що мала вийти у в-ві "Академія".

За інщіятивою доц. Западова, група студентів почала працю над книгою "Метрика Державина", в якій більшу частину матеріялу підготував Ігор Качуровський. Цю книгу мала видати Академія наук, та війна перекреслила всі ті пляни.

У 1942-му році, після приходу німців, родина Качуровсь-ких повернулася до рідного села. Тут вони довідалися, що з 8-ми господарів на їх вулиці збереглися тільки 4, а решта померли з голоду або були вислані. А з однієї бідняцької родини, що мала 13 осіб, урятувалась від голоду лише одна стара дівка.

У 1943-му році, після німецької поразки під Курським-Біл-городом, Ігор Качуровський з батьками вирушив на Захід. На-прикіці війни вони вже були в Австрії, в Карінтії. Там наш поет познайомився з поетом Борисом Олександровим і з білоруським поетом Алесем Салав'єм. Таборове життя проходило в Шпітталі, над Дравою, і в Філляху. Там був гурток інтелігенції, що мав літеатурні зацікавлення. До того гуртка належали і Марія Струтинська та Ольга Мак.

Писати почав І. Качуровський рано, ще бувши студентом, але більше займався літературознавством. Друкувати поезії почав лише в 1946-му році і відразу ж мав успіх: на конкурсі в Зальцбурзі дістав премію за перше своє оповідання. А в 1948-му році виходить уже його перша збірка поезій "Над світлим джерелом".

Ігор Качуровський у 1949 році

Того ж року їхня родина виїхала до Арґентіни, де "вірші й поети нікому непотрібні". Хоч, правда, один таборовий "діяч" теж казав йому, що "Україна не потребує поетів"! В Арґентіні вони оселились в найубогішому передмісті Буенос-Айресу, де доми з бляхи, повітря затруєне смородом різниць, а небо застелене чорною хмарою диму з електрівні. Минуло 20 років тяжкої праці звичайним робітником портової залізниці. Доводилося йому бути вантажником на складі, асфальтувати вулиці під нестерпним, палючим сонцем і виконувати іншу тяжку працю.

Лише наприкінці 50-тих років він опановує еспанську мову, ставиш вільним слухачем Графотехнічного інституту (щось на зразок школи письменників). Останнім часом він прихоцис з праці, скидав комбінезон і йшов сам до університету чигати лекції для студентів. Але це давало лише підробіток, а не заробіток.

В ті роки, переважно суботніми вечорами, він написав поему "Село", кишенькову монографію "Новеля як жанр", повість <>За.ііЗний куркуль", другу книжку поезій "В далекій іаиапі" (1956), опрацював капітальну монографію "Строфіка", дві чудові КНИЖКИ прози — "Шлях невідомого" і "Дім над кручею", потім дві талановиті збірки лірики — "Надвечір'я" і "Пісня про білий парус", до якої ввійшли й переклади з еспанської та інших мов.

Після падіння другої диктатури Перона, матеріяльні умови в Аргентіні покращали, і він з батьками купив за містом шмат землі, де вони побудували дім.

Довший час Ігор Качуровський був відірваний від літературного життя, не мав ширших зв'язків з українськими письменниками, що жили по інших країнах. Лише пізніше налагодилося листування з поетом Михайлом Орестом, чия смерть V березні 1963-го року була для нього такою ж болючою, як і смерть матері того ж року.

Ще в Зальцбурзі Ігор Качуровський був знайомй з Юрієм Кленом, Дскією Гуменною, Петром Волиняком та Іваном Ко-шелівцем. В Аргентіні його в'язала дружба з скульптором Ко-стем Бульдином, Олексою Сацюком, Анатолем Галаном і з ар-гентінським журналістом Гейно Цернаском, що в минулому був улюбленим учнем Миколи Зерова. Живучи в Буенос-Айресі, Ігор Качуровський часто виступав з читанням своїх творів і з доповідями на літературні теми. У 1963-64 рр. викладав стару українську літературу (княжа доба) і старослов'янську мову на курсах славістики при Католицькому університеті, а в 1968 му році читав еспанською мовою курс російської літератури "пара градуадос" при університеті Спасителя.

Одружившись з Лідією, дочкою маляра Бориса Крюкова й акад. мачярки Ольги Гурської, переїхав до Мюнхену, ставши працювати в Радіо "Свобода".

У Мюнхені наш письменник і літературознавець захистив в УВУ дві дисертації: докторську на тему: "Давні слов'янські вірування і їх зв'язок з індо-іранськими релігіями та габіта-ційну (іспит на звання доцента) на тему "Основні функції літератури". Тепер щороку д-р І. Качуровський читає лекції в УВУ на літніх семестрах: "Напрямки української літератури", "Українська література між двома війнами", "Віршознавство" й "Основи аналізи мовних форм" (стилістика).

Його літературні й наукові праці високо оцінили такі видатні фахівці, як Волод. Державин, Микола Глобенко, Лев Ребет, Микола Неврлі (чеський україніст), Гейно Пернаск,

Емануїл Райс, Тетяна Фесенко (рос. філолог), Анатоль Куз-нецов, Наум Коржавин, Ігнатій Шенфельд, Юрій Терапіано, Борис Філіпов, Олексапдер Варді та ін. Найкращі переклади нашого поста чужими мовами здійснили — Лідія Алєксєєва (російською) і Ватсон Кірконелл (англійською).

Заслужену й авторитетну оцінку як літературного радіокоментатора Ігор Качуровський дістав від українця — поета Миколи Руденка. У листі, з дня 17. 12. 1975 р., він писав:

"Дорогий Ігоре! ... Я глибоко шаную Ваш труд. Бачу: Ви цілком вільно орієнтуєтесь у світовій літературі й філософи. Широко, повно, безкомпромісно, Ваші судження не просто влучні— вони позначені справді високою культурою, добрим смаком і, щиро кажучи, не аби-яким талантом. Радий, що Ви, так само, як і я, високо цінуєте Плужника і Л. Перво-майського. З останнім упродовж ЗО років ми були дуже близькими друзями" ...

Жанри творчости Ігоря Качуровського не обмежуються згаданими вище: він і автор дитячої казки-поеми "Пан Коць-кий" (до ілюстрацій Бориса Крюкова), яка ще чекає свого видавця, до його жанрових здобутків належить і так звана "готична новел я" та низка інших праць.

Значним кроком вперед у прозовій творчості Качуровського стали його прецікаві повісті, зокрема "Шлях невідомого" та "Дім над кручею". Про перший з них відомий теоретик літератури проф. В. Державин ще в Німеччині писав: "Шлях невідомого" — найцікавіший твір за останні 10 років. В самій Австралії, як довідуємось, нього твору було продано близько 800 примірників. Подібний успіх мала й повість "Дім над кручею". Це захоплюючі сторінки долі молодої людини у вирі Другої світової війни, коли ту людину бачимо і на становищі дезертира, що ховається від мобілізації до червоної армії, потім в ролі червоноармійця, зрештою, вона потрапляє в німецький полон, тікає звідти, блукає лісами в напрямку рідної землі, хапають її червоні партизани, тікає знову і останньою хвилюючою сценою змальовано, як її майже непритомну привозять до рідної хати. Це короткий сюжет "Шляху невідомого". З не меншою цікавістю читається і "Дім над кручею", де показана подальша доля героїв твору. До речі, "Шлях невідомого" переклав англ. мовою й видав Юрій Ткач в Австралії. Коментатор радіовисильні з Мельборну відзначав появу нього цікавого твору англійською мовою. Він казав: ... "Ми мусимо радіти, шо маємо доступ до цього гарного українського

письменника ... Відмінні оповідання, відмінна книжка, що її переклав молодий новий австралієць, приносить нам відомості про іншу культуру, іншу країну"... До речі, радіокоментатор сам знаний австралійський письменник. Були добрі відгуки і в австралійських поважних часописах. У щоденникові "•ТЧ> Атіятгаїіап" рецензентка Марґарета Сміт помістила огляд на англійський переклад "Шляху невідомого" ("Because deserters are immortal"), підкреслюючи, що "цей твір в деяких відношеннях можна порівняти з творами російських клясиків". Також зазначає, що в книжці змальована жорстокість як радянської влади під час останньої війни, так і німецької та показано нещасливу долю цивільного населення. Окремо репортерка етнічного радіо з Сіднею, зацікавившись цим твором, мала інтерв'ю з його перекладачем, Юрієм Ткачем.

V 1967-му році автор видав в Мюнхені, накладом Інституту Літератури ім. Михайла Ореста, солідну працю "Строфіка", що є першою і найгруш овнішою працею з теорії літератури, зокрема в українській віршознавчій літературі — монографія про строфу, про всі форми віршування. Це видання стало великим здобутком нашого літературознавства, чого ще не видано і в Україні.

Ґрунтовним підсумком поетичної творчости І. Качуровського став вихід з друку згаданої великої збірки оригіаль-них поезій та перекладів "Пісня про білий парус". Сюди увійшли поезії збірки "Надвечір'я" (1957-1967), "Пісня про білий парус" (1967-1971) та переклади з німецької, еспанської, російської, латинської, польської та взагалі поетів латинської Америки, що мали назви "Мереживо лун" (1957-1970) і "Золота галузка" (з еспанської мови) — (1950-1970).

Що ж властиве для поетичної творчости Ігоря Качуровського? Поперше, треба підкреслити, що його поезії формою ніби є продовженням або близькі до творчости наших славних неоклясиків: скрізь бачимо чіткість і ясність думки, відточеність форми, оригінальну образність його поезій, але нову тематику.

Ніби протиставляючи жорстокості, що часто бачимо серед людського життя, у поезії "До нас забіг чужий собака" автор показує, як цей "бездомний волоцюга", в той час, як інші пси "з гавкотом кружляли оддалік", байдуже розлігся на подвір'ї і, коли до нього наблизилось, шкутильгаючи, нещасне щеня, якому щур недавно видер око, привітно лизнув його, обняв лапою й вилизував йому рану. І автор робить резюме: "І я подумав: що, якби людині собачу душу".

У тваринах, зокрема в псах, поет бачить незрівняну вірність у ставленні до людини. У поезії "Пісня про вірність" знову автор малює, як в далеч відпливає корабель, а пес помилково лишився на пристані. Тим часом у пресі з'являється вістка, що корабель затонув у дорозі, але коли до пристані прибувають інші кораблі, то пес щоразу підбігає, обнюхує східці, чекаючи свого корабля.

Велика спостережливість й аналіза життьових явищ також властиві поетові в поезії "Як час іде". Тут І. Качуровський фіксує швидкий біг часу на дівчинці:

Як час іде ...Я знав колись дівча, Яке з книжками бігало до школи І ще не знало, що воно вже-панна, І мишачими хвостиками коси Наївно коливались за плечима.

Пізніше поет побачив уже фарбу на устах, а потім уже хтось проводив її додому, поклавши руку на її шию. А згодом побачив ту ж недавню дівчинку, за якою тепер бігло, підстрибуючи, таке ж дівча, як вона була колись сама. Бачив, як пізніше в неї поблякли очі, з'явилась сивина. І закінчує словами:

Як час іде ... Але чого ж мені

Усе здається, ніби я — той самий?

Майстерно відтворив поет і життя бджіл, як вони працюють, як занедбані поволі гинуть, втративши навіть матку, але до останнього моменту працюють невтомно, виконуючи свій святий обов'язок, навіть і перед лицем смерти.

Як теоретик і знавець віршописання, автор і сам володіє й користується багатьма тими формами, від звичайної поезії клясичної чотирирядкової форми, до сонета, терцин, верлібру. Чимало зустрічаємо і життьових малюнків, вкладених у мі-ніятюри:

Розсипали отруту для щурів, Та власну смерть по зернятку збирає Не хижий щур, лише безжурна зграя Невинних, чистих серцем голубів.

Треба підкреслити, що майже вся творчість Ігоря Качу-ровського пойнята легким смутком, невдоволеним життям, жалем за молодістю; особливо це помітно в поезіях на романтичні теми:

Пізніх вулиць тривожний сон. І знайоме вікно — закрите. Ти троянди жбурнув на балкон, Але впали додолу квіти...

Будеш знову не спати всю ніч. Задрімаєш — вона присниться. Найдорожче з усіх облич 7 найглибшого болю криниця.

А назавтра дізнаєшся: та Ким живеш ти цієї миті, Взагалі тебе не нам'ята, Ніби ти не існуєш на світі...

Ігор Качуровський

У Качуровського не знайдемо повторень попередніх тем, виразів, а мова оригінальна своєю метафоричністю, порівняннями, епітетами: Займається й гасне світань ореол. А вгорі — рожевим легким розчерком — хмаринка. Наосліп за вікном ніч пролетить. Або: В намітці білій ніч, ясна і тиха, із місяцем бере таємний шлюб. Граблями гострими антен

телевізійних безмовні настовурчились доми. Далеч моря — як відкрита брама.

Не меншою майстерністю відзначаються й численні переклади з інших мов. Серед чужих авторів бачимо величезну кількість поетів різних країн: Ґете, Бартош Папроцький, ІОліюш Словацький, Юліян Тувім, Петр Безруч, Анна Ахма-това, Іван влагін, Лідія Алексеєва, С. Ессенін, Борис Пастернак, Шарль Бодлер, Альфонс Піше, Аветік Ісаакян, Умберто Саба, Омар Хайям та інші.

Та ось перед нами на столі вже готова до друку нова збірка поезій "Свічада вічносте", куди входять оригінальні поезії і переклади з інших мов, зокрема з італійської, еспансь-кої, польської, російської, білоруської, французької та німецької.

Великим здобутком Ігоря Качуровського є переклади з італійської мови видатного поета, представника доби Відродження, Ф. Петрарки, що наш перекладач здійснив з оригіналів (Сторінки з "Каннцоньєре" і фрагмент з його латинської поеми "Африка"), дотримавши аристократичної вишуканосте Петрарчиної лексики і зберігши принцип перекладу, рядок у рядок та сонетну форму. Як відомо, дотеперішні переклади Петрарки українською мовою в Україні робились з російських перекладів або з так званих підстрочників.*

Але доробок нашого автора не вичерпується згаданими виданнями, дослідженнями, лекціями, радіо-скриптами: на його полицях лежить іще чимало готових рукописів — збірників, які він упорядкував, антологій, літературознавчих праць. ї> десятки, а серед них такі, як "Вибраний Микола Руденко" (упорядкування і передмова), "Поезія самвидаву", "Основи аналізи мовних форм (стилістика), "Фоніка", "Вступ до порівняльної метрики", "Основні функції літератури", "Антологія світової поезії в українських перекладах", "Український соне-тарій" — антологія, "Від романтиків до дисидентів" та інші.

Важко перелічити всіх тих літературно-наукових скарбів, що створив наш автор і велика частина яких чекає видавців. Тож і цей короткий огляд життя і творчости д-ра Ігo-хзя Качуровського, показує, що він є видатний творець літератури, визначний український науковець і в несприємливих обставинах свого життя вклав багато плідної праці в скарбницю української культури.

* Цей великий збірник перекладів поезій Петрарки вже перебуває в друці.

ТВОРЧІСТЬ ЛІНИ КОСТЕНКО НА ТЛІ СУЧАСНОСТИ

(Маруся Чурай та Неповторність)

Після того, як Ліна Костенко на судовому процесі Чорно-вола у Львові піднесла йому квіти, минуло багато років. Здавалось, що після виходу її третьої збірки поезій Мандрівки серця (1961 рік), яку, як подає ж. Дніпро, розпродали в Києві за кілька днів, соцреалістична облога зовсім закрила поетесі дорогу до сторінок преси й видавництв. Причиною бойкоту її творчости був не тільки її сміливий вчинок у Львові, а й її талановиті й сміливі поезії, в яких було сказано про дійсність багато гіркої правди, що межувала, а часом і перевершувала своєю майстерністю й найкращих поетів-шестидесятників, до яких і вона належала, як Микола Вінграновський, Василь Симоненко, Іван Світличний, Віталій Коротич, Іван Драч, Ігор Калинець та інші. Можливостям тимчасової відлиги сприяла смерть Сталіна в 1953-му році.

Отже після смерти Сталіна протягом майже 10 років можна було друкувати відносно вільно. Поети й письменники на деякий час відчули, що впав страшний камінь, і почали з острахом, оглядаючись назад, випростовувати свої спини, свою літературну майстерність та ідейність. Почали сміливіше згадувати в творах про голод, навіть про концтабори, заслання, почали писати чудові поезії про красу української мови,

рідного краю, натякати на злочини Сталіна. Тоді ж реабілітували десятки письменників, розстріляних та висланих до концтаборів. Появилась низка цінних видань.

Але Микита Хрущов і комуністична партія злякались, щоб разом з Сталіном новий літературний та політичний рух не викинув з ночов і самого комунізму та ідеї єдиної неділимої Роси, і почався новий натиск на літературу. Але початий рух до волі тяжко було спинити відразу. А вже появилася серед шестидесятників ціла низка нових імен, зокрема поетес, як Любов Забашта, Ірина Жиленко, Ганна Чубач, Ольга Марунич, Леся Клименко та інші,

А яка задуха панувала в літературі раніше, за життя Сталіна, бачимо з підсумків, які зробив поет і літературознавець Богдан Кравців у передмові до Антології нової української по-езії*. У збірникові, що вийшов у 1951-му році, пише він, що із 63 поетів, що надрукували там 474 вірші, 44 в своїх віршах згадували Сталіна, 19 — вихваляли Сталіна, як наймудрішо-го батька народів у 26 віршах, 25 авторів хвалили Леніна, інші славили Москву, і тільки 14 віршів можна було зарахувати

* Богдан Кравців. Шістдесят поетів шістдесятих років. "Пролог", 1967.

до лірики, серед яких тільки один був присвячений Києву.

Тимто так з полегшенням і так буйно під час відлиги почали з'являтися талановиті поетичні молоді голоси, а серед них чи не найсміливіший і найталановитіший був голос Ліни Костенко.

Народилась вона 19-го березня 1930 року в містечку Ржи-шеві на Київщині, в родині вчителя. Від 6-х років життя вже перебувала в Києві, де закінчила середню школу, навчалась в Київському педагогічному інституті. А від 1952 року протягом 4-ох років — в Московському літературному інституті, який закінчила в 1956 р. з відзначенням.

Повернувшись до Києва, працювала в Київській кіностудії як сценарист. Вірші почала писати ще з дитячих років, а, маючи 15 років, вже друкувалась в молодечих журналах. Перша її збірка Проміння землі вийшла в 1957 році. Для неї випала щаслива пора відлиги, і вона змогла відразу звернути на себе увагу своїми сміливими поезіями, що не мають голої пропаганди, але оригінальні тематикою, майстерністю. Уже в цій збірці знаходимо кілька поезій, що характеризують її талановиту творчість. Такою, найперше, є поезія Висота. Поетеса добре знає, що бути в тих обставинах справжнім поетом — це вже ризикована річ. Бо кожна доба переслідувала талановитих і сміливих поетів, і тільки по смерті, пізніше, починали визнавати їхній талант і славити їх. Тому поезія — для неї це висота, трибуна, до якої не кожний осмілиться дійти:

Хто знає круті підйоми, Ходив на високі мости, Тому, напевно, знайоме Чуття — боязнь висоти ...

Спочатку провалля зяє, Обрій не має меж І страшно стояти скраю: Здається ось-ось упадеш.

А потім зберешся на силі. Поглянеш спокійно вниз І все побачиш в тій хвилі — До найдрібніших рис ...

І наприкінці підсумовує:

Пишу про це неспроста: Поезія — теж висота.

І це цілком ясно, бо з цієї поетичної висоти пішло на смерть, на загибель багато талановитих творців поезій та прози, особливо за останній підрадянський час.

Поминувши другу збірку, що вийшла в 1958 році, зупинимося на третій збірці Мандрівки серця, що є великим кроком вперед. її, правда, надрукували лише тиражем в 2500 примірників. Тут уже зустрічаємо поезії глибокі думкою, сміливістю й майстерністю. Ось у вірші Кобзареві,

до пам'ятника, коло якого в Києві не дозволяють збиратися й читати біля нього свої нецензуровані вірші, а сам Заповіт Шевченка протягом кількох літ заборонялося виконувати на святах чи концертах у роковини поета, Ліна Костенко пише:

Кобзарю! Знов

до тебе я приходжу,

бо ти для мене совість і закон.

Говорячи про те, що в житті прийшли великі струси. Перелом традицій. Переосмислення краси, авторка констатує:

О, скільки стало в нашому столітті скалічених і безнадійних душ! Ну, що ж, не дивно. Покрутився глобус в диму, в пожежах, у кривавій млі. Захворів дехто на морську хворобу, хитається на палубі землі.

Поетеса далі скаржиться Кобзареві, що в мистецтво, в літературу забрело багато шахраїв і скептиків, які шукають прокорму, шукають форм, не бачених ніколи, шукають форм, не-чуваних ніде, для того змісту, що в душі нема. І закінчує закликом до поетів, щоб не заповнювали рядків своїх поезій белькотанням і криком, а справжньою поезією,

Бо пам'ятайте, що на цій плянеті, відколи сотворив її Пан-Бог, ще не було епохи для поетів, але були поети для епох!

У цій третій збірці ще ціла низка поезій звертає на себе увагу читача проникливістю у зміст життя, в обставини, про що часто читаємо оголену, але незвичну правду. Дивлячись, скільки друкується бездарних, підлабузницьких віршів у пресі, вимушених обставинами, заглядаючи по-філософському і в нашу історію, вона пише:

Є вірші квіти. Є вірші дуби. Є іграшки-вірші. Є рани.

Є повелителі і раби.

І вірші є — каторжани. Крізь мури в'язниць, По тернах лихоліть — Ідуть по етапу століть.

Оце й увесь вірш, але скільки в ньому глибини, скільки гіркої правди. Знає читач, скільки поетів і письменників в нашій історії пішло по етапу століть і за царського ладу, а ще більше тепер, за радянської влади, скільки пішло за Грати за свої поезії. І такого узагальненого вірша сьогодні у Києві вже не надрукують. Тож не даром свого часу поет Святослав Гордин-ський писав: ... Шлях української літератури густо засіяний трупами, пораненими і, ще більше, зламаними морально ...

І, продовжуючи свою думку, погляд на сучасні обставини, Ліна Костенко пише в іншому вірші:

Метушня слабим притаманна, Безголосим властивий галас ... А здобути тяжкі перелоги Можна тільки силою, не зусиллям.

Авторка сміливо далі висміює тих, що не творять справжніх поезій, а лише вміють римувати та писати на актуальні теми, залежно від політичної лінії, диктованої згори. Вона пише дотепний вірш на цю тему, закінчуючи рядками:

Хай метушиться дріб'язок строкатий, міняє шерсть залежно від погоди ... Поете, вмій шукати і чекати! Найкращий вірш ще ходить на свободі.

Своє кредо невгнутости перед небезпекою, тобто не продавати свого сумління за карбованці, поетеса висловила в поезії Доля, яка дечим нагадує її Думу про три камені, що була надрукована ще в другій збірці Вітрила в 1958 році. Авторка намалювала дивну картину, як під

небом серед поля продавалися різні Долі. Одні покупці купували Долю за малий гріш, а дехто й за мільйони. Долі самі набивались покупцям, але одна відвернулась від авторки:

— Ти, все одно, не купиш мене, — сказала вона неохоче.

— А може, візьму?

— Ти собі затям, — сказала вона суворо, —

за мене треба платити життям.

А я принесу тобі горе.

— То хто ж ти така? Яке твоє ім'я?

Чи варта такої плати?

— Поезія — рідна сестра моя.

А правда людська — наша мати. І я її прийняла, як закон. І диво велике сталось: минула ніч. Кінчився сон.

А Доля мені осталась. Я вибрала Долю собі сама. І що зі мною не станеться, — у мене жодних претензій нема до Долі — моєї обраниці.

Справді багатомовний і оригінальний твір, ніяк не співзвучний з обставинами, в яких авторка живе.

Глибоко психологічний вірш Гуде вогонь — веселий сатана забарвлений тонким ліризмом, що розкриває душу чи тимчасовий настрій, втечу в самотність самої авторки:

Сама втекла в сніги, у глухомань, щоб віднайти душевну рівновагу. І віднайшла — гірку печаль світань. І п'ю, немов невиброджену брагу.

І жду якогось чуда із чудес. Читаю ніч, немовби чорну книгу. Якщо кохаєш, — знайдеш без адрес оцю хатину за морями снігу ...

В іншій поезії авторка закликає не боятися труднощів у житті, а йти назустріч труднощам, загартовуватися:

Не уникай в путі круговороту, — Хай руки загартуються твої, Бо доведеться плавати і проти, І впоперек стрімкої течії ...

А попадеш у смугу теплих течій, Коли душа розніжиться без меж — Ослабнуть руки і отерпнуть плечі, І вже навряд, чи далі попливеш.

Зануриш серце у блаженну втому. Запрагнеш тільки затишку ... О, ні! Як жити, зачепившись на мілкому, То краще потонуть на глибині.

Цей заклик не задовольнятися животінням говорить сам за себе. До кращих поезій того періоду належать і такі, як Естафети, Храми, Чумацький віз, які часом ніяк не співзвучні з урядовим напрямком соцреалізму. Особливо в поезії Храми авторка ніби наперекір стихії й обставинам, коли йде нищення церков, малює постать відданого будівника храмів. Але, щоб написати такий твір, треба було добре вивчити справу стародавньої техніки, термінологію та всі деталі будівництва храмів чи церков. Тут самий стиль і підбір лексики, архаїзми майстерно оздоблюють рядки цієї чудової поезії: возводив, боговгодний, не во злобі, труждався, воїтель, шеляга, на воз-лоб'ї, непогрішимо, паперті, лик, амфори, бамбиляли, шпіаль-тер тощо. Ось початкові 8 рядків характерні для всієї поезії:

Мій дід Михайло був храмостроїтель, Возводив храми, себто цілий вік. Він був чернець, з дияволом воїтель, Печерник, боговгодний чоловік.

Він був самітник. Дуже був суворий. Між Богом — чортом душу не двоїв. І досі поминають у соборах — Храмостроїтель Михаїл.

Поруч таких глибоких і мудрих поезій є в Ліни Костенко ціла низка поезій суто ліричних, повних ніжности, кохання, краси природи, хвилин своєрідного настрою. Характерним для них буде вірш — В пустелі сизих вечорів:

В пустелі сизих вечорів,

в полях безмежних проти неба

о, скільки слів

і скільки снів

мені наснилося про тебе!

Не знаю, хто ти,

де живеш,

кого милуєш і голубиш. А знаю — ти чекаєш теж, тривожно вгадуєш і любиш.

І я прийду в життя твоє. Тебе, незнаного, впізнаю, як син вигнанця пізнає прикмети батьківського краю ...

Та всі ці здобутки, зіадані вище, написані під час десятирічної відлиги, до бойкоту й нового натиску, подібного до натиску сталінських часів. Минали роки, і тільки один раз Літературна Україна осмілилась надрукувати добірку поезій Ліни Костенко. Га й це, мабуть, треба завдячувати Маргариті Ма-линовській, яка була тоді редактором відділу

поезій в цьому видавництві. Але й ця сміливість не минулась їй безкарно: вона скоро стратила цю посаду.

Ішли роки посиленого натиску. Протягом того періоду було сконфісковано дві збірки поезій Ліни Костенко. Одна з них уже була надрукована, тільки не встигла потрапити на полиці книгарень. І от уже в 1977 році, мабуть, під впливом того, що багато поезій Ліни Костенко перекладено й видано збірками в сателітних країнах, а в Польщі один її вірш був покладений на музику й став народньою піснею, у в-ві Радянський письменник неочікувано виходить збірка її нових поезій Над берегами вічної ріки, що має 158 сторінок. Сама назва говорить, що це не пропаґандивні вірші, а такі, що можуть жити вічно, як ріка.

Серед поезій цієї 4-ої книжки нашої авторки чимало рядків присвячено й сучасним темам, зокрема про недавню війну, про сум матерів за синами, що не повернулися з поля бою, філософія буття, трохи інтимної лірики. Вражає своїм змістом, образністю й простотою вже самий перший вірш:

Мій перший вірш написаний в окопі, на тій сипкій од вибухів стіні, коли згубило зорі в гороскопі моє дитинство, вбите на війні.

Лилась пожежі вулканічна лава, стояли в сивих кратерах сади. І захлиналась наша переправа шаленим шквалом полум'я й води.

Був білий світ не білий вже, а чорний. Вогненна ніч присвічувала дню. І той окопчик — як підводний човен у морі диму, жаху і вогню.

Це вже було ні зайчиком, ні вовком — кривавий світ, обвуглена зоря! А я писала мало не осколком великі букви, щойно з букваря ...

Ліна Костенко в 1961 р.

Це тільки уривок того вражаючого твору, який так яскраво малює картину війни й долі дітей. Цю збірку після багатьох років мовчанки й бойкоту преса згадала позитивною рецензією. Так поволі пробивалась дорога до видавництва для талановитої поетеси. До цього треба згадати, що по цей бік греблі теж дуже часто друкувались її поезії, брали їх до збірок, деклямували на різних концертах, святах, а видавництво Смолоскип у 1969 році зібрало все досі друковане Ліни Костенко й видало великим збірником Поезії, що має 350 стор.

Та ось навесні 1980 року Київ та літературні кола сколихнула чудова новина: вийшов з друку історичний віршований роман Ліни Костенко Маруся Чурай. Після появи віршованого роману Максима Рильського Марина (1933), досі, здається, не було такого значного змістом і майстерністю віршованого роману. Сама назва говорить, що це твір про напівлегендарну піснярку, що жила за часів Богдана Хмельницького. її авторству приписують 16 пісень, які стали народніми. Народилась Маруся Чурай нібито в Полтаві десь в 1628-му році, дочка сотника Гордія Чурая, що загинув у боротьбі проти поляків. Най-відоміші її пісні, — це Ой, не ходи, Грицю ... та Засвистали козаченьки. З її піснями козаки вирушали в похід проти ворогів, що нападали на Україну. Відомо також, що пісня Ой, не ходи, Грицю була перекладена свого часу польською, німецькою, й французькою мовами.

Аналізуючи й оцінюючи цей твір, слід сказати, що багато легше писати його на тему, якої ще не використали інші автори. А Ліна Костенко взяла для твору тему відомої пісні, про що відтоді написано не менше 100 творів. Літературознавець Павло Филипович написав ґрунтовну працю про твір Ольги Кобилянської У неділю рано зілля копала, згадавши при цьому всіх авторів, що використали цю пісню як тему зради.* З того бачимо, що від 1805-го року, коли вперше в збірниках на-родньої творчости появилась пісня Ой, не ходи, Грицю, протя-тягом 175 років ця тема обійшла безліч творів. І хоч ця тема зради відома в світовій літературі від появи відомого лицарського роману Трістан та Ізольда, ім'я автора якого навіть не збереглося, тема української пісні набула ще більшої популярности.

Отже, крім того, що цю пісню було надруковано безліч разів у різних збірниках, навіть в Росії протягом 5-ох років надрукували 7 разів, на цю тему були створені нові пісні, поеми, оповідання, повісті, романи, драми і не тільки в Україні, айв Польщі та Росії різними мовами. Згадаємо хоч головніші.

У 1827-му році надрукував згадку про Марусю Чурай петербурзький журнал Вестник Европы. Тарас Шевченко згадує не раз Гриця в Кобзарі. Для Марка Вовчка та Мих. Драгома-нова ця пісня була улюбленою. У Польщі на цю тему появилося кілька пісень, як Ганця отруїла Яся.

У 1839-му році рос. письменник кн. О. Шаховской надрукував драму Маруся. Малороссійская Сафо**, згадуючи, що пісня Марусі Чурай Засвистали козаченьки була улюбленою піснею Богдана Хмельницького. Видатний польський поет ІО. Словацький у 1831 р. писав до матері з Парижу, що тамтешньому жіноцтву подобається українська пісня про Гриця.

У 1877 році російський журнал Пчела друкує біографічний нарис А. Шкляревського Маруся. Малороссійская певунья, а кн. Голіцин у 1889 році містить розвідку про Марусю Чурай в Бібліографічному словнику рос. письменників. Тоді ж драматург Бораковський написав драму Маруся Чурай — українська піснетворка. І так трохи не щороку з'являвся про Марусю Чурай новий т,вір.

Та найґрунтовнішими досі на цю тему були: драма В. Са-мійленка Маруся Чураївна 1894 р., повість О. Кобилянської У неділю рано зілля копала (1908) та переробка з іншого твору М. Старицького Ой, не ходи, Грицю.

Здається, останньою спробою була п'єса І. Сенченка, який у 1923-му році переробив драму Старицького на радянський лад, де дійовими особами були комуністи, незаможники й середняк.

І ось після 57 років мовчанки про Марусю Чурай з являється талановита рука нашої сміливої поетеси Ліни Костенко, яка написала цілий віршований роман на 190 сторінок, що має близько 5 тисяч рядків. У своєму творі авторка намалювала нове тло. багато цікавих ситуацій, хвилюючі напружені сцени на історичному тлі боротьби неспокійної доби Богдана Хмельницького. Бачимо, що авторка в час облоги не сиділа склавши руки, а творила. Ще 5 років тому було відомо про цей твір. Роман у Києві розхапали за три дні, в Торонто 250 примірників — за два тижні. А видали його 8000 прим., тоді, як пропагандивні твори друкують по 60 — 100 тисяч.

Роман починається відразу подією, що сколихнула всю Полтаву: з несподіваної смерти хорунжого Гриця Бобренка, якого нібито отруїла Маруся Чурай. її заарештували, і вже вона на лаві підсудних. У творі бачимо кілька історичних постатей, як полтавський полковник Пушкар, генеральний писар Іван Виговський, який по смерті Богдана Хмельницького став гетьманом, та сам Б. Хмельницький.

Всім було відомо, що Маруся Чурай дуже любила Грицька Бобренка. Він теж збирався одружитися з нею, а потім заручився з Галею Вишняківною, багатшою і теж красивою, як і Маруся. Проте продовжував ходити до Марусі. Люди бачили її тієї ночі з Грицем. Відомо було також, що Маруся пробувала втопитись, але її врятував обозний Іван Іскра, її приятель з дитячих років. Вона йому теж подобалась, і він часто переживав за неї.

Суд, як пише авторка, відбувся

перед полковником Мартином Пушкарем, в присутності Семена Горбаня, що був на той час війтом у Полтаві, перед суддею, Богом і людьми, Чурай Маруся — на підсудній лаві, а пів-Полтави свідків за дверми.

Найпершим свідком і позовником була мати Гриця, вдова Бобренчиха, яка всіми силами намагалась довести, що вбивцею її сина була Маруся. Інші свідки доводили, що Гриць теж звів Марусі життя, бо мав з нею одружитись, а ходив до другої дівчини. Свідки також бачили, як Гриць перед смертю йшов уночі додому напідпитку. До того ж сама Маруся, почувши про смерть Гриця, прибігла, припадала до нього з слізьми й нібито розповідала, як вона готувала зілля й отруїла Гриця.

Марусина ж мати просила полковника Пушкаря не ганьбити даремно її дочки, що Маруся змалечку бавилась з Грицем, разом виростали. Та судців та всіх присутніх дивувало те, що Марусяна суді не сказала жодного слова, сиділа мовчки, мов закам'яніла.

Тоді член суду Семен Горбань підсумував, що Григорій Бо-бренко 4 роки був у походах, воював на Пиляві, і на Жовтих Водах, і скрізь, де поак Полтавський воював. Що він посватав Галю Вишняківну, але не був байдужий і до Марусі, а тому, мовляв, ймовірно, що Маруся його отруїла, підсипавши отрути до вина.:

Чи це свідомо, чи під впливом хвилі, Як не було, а ревнощі — це сказ. Так стався злочин. Хлопець у могилі. І от стоїть убивця перед нас ...

А через те, що підсудна весь час мовчить і не відповідає на питання суду, то суддя запропонував, щоб з нею поговорив кат, тобто віддати на муки, щоб призналась. Але, почувши таку пропозицію, обозний Іван Іскра сказав:

— Панове, це жорстоко.

І Божі сльози не падуть з ікон? То де ж воно всевидющеє око? Це ж глухоаспидський закон!

А Лесько Черкес з обуренням крикнув з гурту: Та що це, люди? Дівчину на муки? І він вихопив з-під поли шаблю, але йому відразу

скрутили руки й хотіли роззброїти. Та він мав таку силу, що всіх відкинув від себе і одним плигом був уже біля суддів і так рубонув шаблею по столу, що

Суддя здригнувся. Одсахнувся натовп. Горбань охляв од вуба до халяв. Козак спітнів. Козацька шабля навпіл. А стіл стоїть. Так само, як стояв.

Знявся рейвах, сперечалися свідки, але поволі вгамувались, а Леська вирішили оштрафувати за бешкет.

На четвертий день суду, коли вислухали багатьох свідків, на пропозицію полковника Пушкаря, суд ухвалив, що Марусю треба покарати, згідно із законом, на смерть, але в який спосіб, про це треба запитати райців, тобто радників, лавни-ків та возного Тоді з присутніх підвівся Іван Іскра, син Якова Остряниці, який змалечку знав Марусю, знав її пісні, які козаки співали, йдучи в похід:

Увесь блідий, аж під очима чорно.

— Я прошу, люди, вислухать мене. Багато слів страшних тут наговорено. Ніхто не говорив про головне.

Я може божевільним тут здаюся.

Ми з вами люди різного коша.

Ця дівчина не просто так Маруся.

Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа.

Коли в похід виходила батава, її піснями плакала Полтава. Що нам було потрібне на війні? Шаблі, знамена і її пісні.

Звитяги наші, муки і руїни Безсмертні будуть у її словах. Вона ж була, як голос України, Що клекотів у наших корогвах!

А ви тепер шукаєте їй кару. Вона ж стоїть німа од самоти. Людей такого рідкісного дару Хох трохи, люди, треба берегти!

Важкий закон. І я його не зрушу. До цього болю що іще додам? Вона піснями виспівала душу. Вона пісні ці залишає нам.

Ще тільки вирок — і скінчиться справа. І славний рід скінчиться — Чураї. А як тоді співатиме Полтава? Чи сльози не душитимуть її?

Та речник суду, Семен Горбань, сказав, що пісні Марусині тут ні до чого, бо вона за інше суджена, а слова Івана Іскри не можна брати до уваги, бо він особа зацікавлена, він теж давно любить Марусю. І, зрештою, суд виносить вирок покарати підсудну смертю через повішення. За три дні Марусю мають повісити під Полтавою, де мають спорудити відповідний поміст.

Наступного ранку Полтавський полк приготувався до походу, а обозний Іван Іскра вже поспішав на баскому коні до Білої Церкви, до Богдана Хмельницького з донесенням, що полк вирушив на допомогу, і щоб рятувати Марусю.

Ліна Костенко уміє соковито, майстерно змалювати кожну подію, уміє загострити кульмінаційні моменти у розділах твору, її твір прозорий, вражаючий, оригінальний своєю лексикою, знанням народньої мови. Ось як майстерно авторка показує образ Полтави в ті тривожні часи:

Багряне сонце. Дужка золотава Стоїть над чорним каптуром гори.

На п'ять воріт зачинена Полтава Ховає очі в тихі явори.

Спадає вечір сторожно, помалу, Ворушить зорі в темряві криниць. Сторожа ходить по міському валу, І сови сплять в западинах бійниць.

Вартуй! Вартуй! — з Курилівської брами. Вартуй! Вартуй! — від Київських воріт. Уже стоять вози під яворами. Полтавський полк виходить у похід.

Годуйте коней. Неблизька дорога. Благословіть в дорогу, матері. А що там буде, смерть чи перемога, — Полтавський полк виходить на зорі!

Там бій гримить. Там гине наша воля. Там треба рук, і зброї, і плечей. І що там варт чиясь окрема доля, Той тихий зойк у безмірі ночей?

Вогненна зірка в небі пролітала, Січі кричали, вісники біди. На сто думок замислена Полтава Вербові віти хилить до води ...

Самотній вершник зникне за туманом. Сторожа вслід подивиться йому. Той вершник зветься Іскрою Іваном. Йому сьогодні тяжче, ніж кому.

Тим часом Маруся вже четвертий день сидить у в'язниці, чекає смерти, перебираючи в пам'яті все своє минуле життя, думає про тих, що пішли на бій проти ворога, думає про Гриця:

Далекий гомін сповнює в'язницю. Десь вітер гонить куряву руду. Це вперше, Грицю, це уперше, Грицю, Що я тебе в похід не проведу.

Що кожен їде, — і вогню, і грому — Всього там буде в клекоті доріг. А ти лежиш на цвинтарі старому, Де ще ніхто з козацтва не поліг ...

І Маруся чує, як іржуть коні, як полк виходить у похід, а по всій Полтаві дзвонять дзвони і уявляє, як плачуть матері.

І вона згадує своє дитинство, як вона разом з Іваном бавилась, як на Водохреща ставили на льоду хрест, як ішло безліч людей по свячену воду. Згадує Маруся і свого батька, Гордія Чурая, який загинув у страшному нерівному бою проти поляків, а Павлюк не витримав і здався, але ляхи здерли з нього живого шкуру.

А Іван Іскра тим часом уже наближався до Білої Церкви. Йому пощастило, він без затримки потрапив до гетьмана Богдана Хмельницького, який сидів у шатрі за похідним столом. Поруч писар Виговськпй сидів над паперами. Гетьман підняв безсонням обпалені очі. Він був у тривозі, під Києвом точились вирішальні бої: Кожної миті хитнутись могли терези. Почувши повідомлення про те, що Полтавський полк уже в дорозі, гетьман зрадів, але помітив щось сумне в обличчі Іскри й запитав, що сталось. Довідавшись, що засудили на смерть піснярку Марусю, гетьман замислився, обхопивши руками голову. Він звелів взяти свіжого коня, а як Іскра повернувся до шатра, то гетьман подав йому свій наказ у справі Марусі.

А наступного дня вранці в Полтаві й біля Полтави все кипіло:

Біля воріт юрмилися цікаві,

Чого вже там ті люди не верзуть?

Вже кат прийшов, аж трухнуло в Полтаві:

— Везуть Марусю, людоньки, везуть! —

... Хто їх веде — і доброго, і злого? Де є та грань — хто люди, хто юрма? Людей у брамі стримує залога. От добре, що хоч полку вже нема.

Бо як би їм на все оце дивитись? І проти кого вихопить шаблі? Та краще вже самому задавитись, Як дівчину побачити в петлі!

Авторка чудовий психолог: вона вдало схоплює душевний ^тан Марусі, і як по-різному на цю подію дивиться юрба, які протилежні думки нуртують серед людей. Люди вже знали, що Марусиної матері не пустили за місто, де має відбуватися страта, і вона лишилась дома напівжива. А Марусю вже підводили до помосту, де була шибениця:

Вона ішла. А хмари, як подерті. І сизий степ ще звечора в росі. І з кожним кроком до своєї смерти Була усім видніша звідусіль.

Стояли люди злякані, притихлі, Вона ішла туди, як до вершин. Були вже риси мертві і застиглі, І тільки вітер коси ворушив ...

І вже тоді, коли Марусю висповідав священик, а кат уже накинув на її голову мішок, коли всі були в страшному напруженні, навіть ті урядові особи, що прийшли, щоб засвідчити смерть, раптом у численну юрбу врізався вершник:

Зметнувся кінь, у піні, дибалистий, Папером вершник у руці стрясав: — Спиніться! Гетьман вас уповновластив Читати вголос цей універсал!

Ця несподіванка внесла розгублення: суддя стояв ні в сих, ні в тих. І раптом заридали люди. Хтось метнувся до міста повідомити матір, метушився кат, кричали люди, і страшно було дивитися на вираз лиця Івана Іскри, що привіз листа від гетьмана. А за хвильку отаман Гук читав наказ гетьмана:

... В тяжкі часи кривавої сваволі Смертей і кари маємо доволі.

І так чигає смерть вже звідусіль, І так погребів більше, ніж весіль. То чи ж воно нам буде до пуття — Пустити прахом ще одне життя ?

Чурай Маруся винна ув одному: Вчинила злочин в розпачі страшному. Вчинивши зло, вона не є злочинна, Бо тільки зрада є тому причина.

Не вільно теж, караючи, при цім не

Урахувати також і чеснот.

її пісні — як перло многоцінне,

Як дивен скарб серед земних марнот.

Тим паче зараз, як така розруха. Тим паче зараз, при такій війні, — Що помагає не ві ашати духа, Як не співцями створені пісні?

Про наші битви — на папері голо Лише в піснях вогонь отой пашить. Таку співачку покарать на горло, — Та це ж не що, а пісню задушить!

І, передихнувши, отаман Гук продовжував читати своїм гучним голосом, якого вистачило б і на 5 Полтав:

— За ті пісні, що їх вона складала, За те страждання, що вона страждала, За батька, що розп'ятий у Варшаві, А не схилив пред ворогом чола, — Не вистачало б городу Полтаві, Щоб і вона ще страчена була ...

І Богдан Хмельницький наказав скасувати вирок, а суддям висловити догану, щоб надалі без відома гетьмана не важились на самочинні страти.

Після цього Іван Іскра підбіг до помосту і збив смертницьку драбинку, а якісь жінки кинулись до Марусі. Вона ж стояла, мов застигла в русі, — уже по той бік сонця і життя.

І не було ні радости, ні чуда.

Лиш тихий розпач: вмерти не дали.

їй говорили, а вона не чула.

І коли матір підвели,

Вона відразу наче спам'яталась,

І відхитнулась від того стовпа,

І якось наче здалеку верталась,

Чогось вперед руками, як сліпа ...

Переживши трагедію дочки, Марусина мати довго вже не прожила: за півтора тижня її на той світ осінь провела. А Маруся, поцілувавши горбочок свіжої землі, де поховано матір, пішла до Києва на прощу.

Цій мандрівці до Києва авторка присвятила 37 сторінок. Перед її очима пройшло багато краєвидів України, побачила вона багато жахіття, спалених хат, обідрані голодні села, мертвих людей, що спричинила війна. В дорозі вона зустрілась з цікавим стареньким дяком, з яким разом мандрувала, слухаючи його розповіді про минуле України, та бачене на довгім віку. Минаючи історичні місцевості, де колись відбувались криваві бої, дяк розповідав:

Пройшов я землю піднебесну,

Як говорив святий Іов.

Куди не глянеш в далеч цю окрестну, —

Тут споконвіку скрізь лилася кров.

Там відступало військо Остряниці. Тут села збив копитами Кончак. А у долині річки Солониці Слізьми покутий висох солончак.

Он бачиш, хрест, і та пташина зграйка, І та вже річка висохла на чверть, —

Оце отут скрутили Наливайка І віддали на мученичу смерть.

Був молодий і гарний був на вроду. І жив, і вмер, як личить козаку. За те, що він боровся за свободу, Його спалили в мідному бику!

Так прийшли вони до Києва, помолились Богові в Лаврі, бачили в Києві багато різного дива: безліч богомольців, жебраків, бачили друкарню, побачили мощі різних святих. До речі, мудрий дяк звернув увагу, що серед святих багато різних дивних імен, як Сисой, Мардарій, Пимен, але серед них чомусь немає мучеників козацьких часів, що йшли на смерть, обороняючи українську землю:

Аби слова, хоч бред второзаконія. А що сильніше підпирає твердь — Молитва преподобного Антонія Чи Наливайка мученицька смерть?

І каже дяк: — Немає у нас ліри. Та й розум за бодягу зачепивсь. Сисой, Мардарій — мученики віри. А Байда що, од віри од ступивсь?

Повернувшись з прощі до Полтави, Маруся була байдужа до всіх, була замкнута, ніщо її не цікавило.

Тим часом прийшла зима. Десь далеко точились бої. Та, нарешті, на деякий час прийшло замирення. Але одного передріздвяного ранку до стін Полтави підійшло польське військо. Поляки, нібито користуючись перемир'ям, хотіли зайти в місто, але всі брами були закриті. Облога тривала три тижні, але ні козаки, ні поляки не починали бою. У напасників тим часом забракло харчів, а до того тиснули нестерпні морози, і по Різдві вони повернули й рушили в протилежну дорогу.

Полтавський полк саме був у Полтаві. Іван Іскра пробував залицятися до Марусі, думав одружитися, але вона відповіла:

— Мене, Іване, — отаку понівечену! Мене, Іване, отаку гірку? Хай Бог пошле хорошу дівчину, Ще будеш ти щасливий на віку.

На тому досить і кінець розмові. Не треба й говорити нам про те. Моє життя — руйновище любови, Де вже ніякий пвіт не проросте ...

Після суворої зими ігрийшла весна. Україна знову в огні боротьби проти поляків. Заграли сурми до походу, і Марусин друг з дитячих літ, Іван Іскра, знову вирушав у похід, бо з Тясмина-ріки війнуло громом. Маруся проводила душею його в той похід:

Виходить полк. Іван під корогвами.

І я край шляху осторонь стою.

Моя душа здригається словами.

Співають пісню. Боже мій, мою!

І Зелененький барвіночку

Й Не плач, не журися,

А за свого козаченька Богу помолися ...

Дівчата вчора берегом ішли, Та й заспівали Ой, не ходи, Грицю. А я стояла ... Що ж мені, кричати? Які мені сказати їм слова? Дівчаточка, дівчатонька, дівчата! Цю не співайте, я ж іще жива.

Такими рядками закінчила Ліна Костенко свій хвилюючий патріотичний роман. З його появою в Києві в Літературній Україні надруковано було дві прихильні рецензії. Одна рецензія критика Слабошпицького, а друга — поета й редактора Української Радянської Енциклопедії Миколи Бажана.

Знаючи життя Ліни Костенко, її довготривалий бойкот з боку влади, сконфісковані збірки поезій, замовчування в пресі, можна з певністю сказати, що в долі Марусі Чурай є багато спільного з авторкою цього роману. Адже Ліну Костенко морально вішали протягом довгих років, ігнорували, не запрошували на виступи письменників.

Та, на щастя, поетеса витримала довготривалу облогу й таки створила чудовий плід в образі роману Маруся Чурай. Можна припускати, що її врятувало свого часу й те, що, перебуваючи в облозі, не брала участи в дисидентському русі, не підписувала протестів.

Поява цього історичного роману була ще й тому несподіванкою, що після падіння Шелеста майже нічого не виходило з друку з художніх творів з історичною тематикою. Останнім часом послідовно заборонювано твори, де показано героїзм козацької доби. Запляновані 10 томів Історії Запорізької Січі після падіння Шелеста, зняли з пляну й скритикували редактора цього майбутнього видання, д-р Марію Опанович. Зупинено і пляновані 20 томів творів Максима Рильського. Заборонено також будувати палац музей-пам'ятник Запорізькій Січі на острові Хортиця. Чи не кращим доказом є й те, що такий твір, як Маруся Чурай надруковано лише 8 тисяч, хоч на Україні є понад 60 тисяч книгозбірень. З того накладу не менше двох тисяч пішло за межі України. З цього бачимо, що це був вимушений крок, щоб не давати українському читачеві твору, що збуджує любов до свого минулого, щоб не пропагувати краси української мови, щоб не було твору, яким може гордитися українська нація, але мати його як доказ нової лібералізації у ставленні до української культури.

Аргументом до цього твердження може служити недавня поява спеціяльної делегації з України в Америці на чолі з заступником міністра для зустрічі з українцями, щоб встановити дружні взаємини. Саме на тих зустрічах ті делегати згадували, яким великим досягненням є вихід з друку роману Маруся Чурай та збірки поезій Неповторність. В часах понов-ного загострення міжнародньої ситуації Москва творить маленьку щілинку в своїх переслідуваннях українства. Але ті спроби не створять ілюзій ні тут, ні на рідних землях.

Обмірковуючи цей твір, можна згадати, що два анонімні дисиденти, які перебувають на засланні, закидають авторці роману, що головна героїня її твору змізернілий тип, негероїч-ний образ на тлі героїчних літ.

Це справа дискусійна. Коли говорити про бажаний ідеальний образ, як втілення героїні-борця, то це можливе лише в самостійній державі, а не в тих тяжких обставинах.

Але погляньмо на всіх героїнь попередніх творів на цю тему, бодай найголовніших. У Ольги Кобилянської твір про кохання і зраду, але нічим не пов'язаний з історією України, з постаттю Марусі Чурай. Навіть головні дійові особи-дівчата мають імена Настка й Тетяна. Дія відбувається на селі. Правда, повість У неділю рано зілля копала глибоко психологічна, може аж занадто. С. Єфремов вважав цю повість слабуватою, але П. Филипович та Іван Франко визнавали велику її вартість. Проте Филипович писав, що Кобилянська належала до літературної школи, яка заперечувала попередні традиції етнографічного реалізму й патріотичної романтики, а плекала індивідуалізм та поглиблений психологізм в неоромантичному одязі. Повість Кобилянської, як бачимо, далека від історії й самої теми про Марусю Чурай.

Драма Самійленка Маруся Чураївна побудована на історичному тлі, дія відбувається в Полтаві, Маруся в нього патріотична, навіть радить Ірицеві, як він має поводитися в бою, як ставитися до переможених ворогів, але твір дуже санти-ментальний, мелодраматичний, а тому не

робить того враження, що справляє Маруся Чурай Ліни Костенко. Навіть коли зіставити образність вірша, то Ліна Костенко має велику перевагу.

Не можна заперечити, що Ліна Костенко поетеса глибокої поетичної культури. Можна сміливо сказати, що після Максима Рильського та поруч таких поетів, як Василь Симоненко, Микола Вінграновський, Микола Руденко, що перебуває на засланні, Ліна Костенко чи не найталановитіша поетеса в Україні.

У своєму творі вона зібрала весь дух і красу української народньої мови, використала свої грибокі знання історії України. Відомо, що вона перечитала по архівах усі старі літописи, не кажучи вже про ті, що були видані останнім часом. Скільки в неї слів, що жили в ту добу, скільки неповторних мистецьких засобів, запашних образів, метафор, порівнянь, яких вона не брала з мішка заяложених стандартів, а творила сама. Ось кілька прикладів: Зима тікає, підібравши поли. Перелузали зиму, як насіння. І сміх стримів у спині, наче ніж. Періщив душу сором, як батіг. Старий лелека молиться до зір. Тут сам Господь безсмертними перстами оці священні гори осінив. Перехристились чорним вітряком. Нові громи схрестились на мечах. І таку оригінальну майстерність зустрічаємо в кожній її поезії, в кожному рядку.

НЕПОВТОРНІСТЬ

Другою несподіванкою і тріюмфом Ліни Костенко в 1980 році був вихід з друку її шостої книжки — збірки поезій Неповторність. Цього разу тираж книжки був 16 тисяч. Але щось нечуване сталося із цією новою збіркою: лише в одній книгарні Києва, де продають переважно поезії, зранку вже стояла черга, і від 9-ої ранку до 12-ої дня продано було всі три тисячі примірників, які одержала ця книгарня. В інших книжкових крамницях теж стояли черги. Такого темпу в продажу видань, зокрема поезій, ще не знала жодна українська книжка. Це тільки свідчить, що читачі дуже стужились за справжнім поетичним словом. Дальше, це показує який авторитет здобула Ліна Костенко своїм поетичним словом, своєю талановитою творчістю.

Між читачами виникла дискусія: який твір цікавіший, сильніше написаний — Маруся Чурай чи Неповторність? Думки були поділені: одим подобалось те, а другим інше. ТЯЖАО, зрозуміло, зіставляти твори різного жанру чи характеру, Ала-руся Чурай — це історичний роман, має суцільний сюжет, суцільний зміст з трагічною основою, малює інший відтинок часу. Кожен розділ твору, кожна сторінка посилює цікавість до дальшої долі героїні твору, а ускладнення дії, напружені моменти часом аж запирають дух читачеві...

Збірка Неповторність — це пишна китиця квітів різних кольорів і відтінків, на різні теми, про різні відтинки часу й неоднакової майстерности. Тож розглядати її можна тільки, як конгльомерат багатьох частинок, а часом і різного інтересу для читача. Але з погляду літературного вся ця творчість збірки Неповторність високого інтелектуального рівня і майстерности.

Це видання має три розділи: Обличчя Сувида, що займає 116 сторінок, Тихе сяйво над моєю долею — 13 сторінок та Іскри історії, що має 84 ст. Але цей поділ досить умовний, бо в розділі Обличчя Сувида знаходимо чимало поезій, не співзвучних назві розділу.

Сувид — мітична постать нашого фолкльору, казкова істота чи дух таємничих лісів, чарівної давнини, про що авторка пише, побувши навіть в селі, що має назву Сувид:

І хоч Стрибог на поїзд пересів і вже дахи струсились від соломи, — тут, за щитом смарагдових лісів, моїх жар-птиць блакитні космодроми. Тут Сувид скрізь. Він ходить по росі. Учора він прикинувся сосною.

Го коней напуває у Десні,

а то, як грім, гуркоче за Десною.

І хто він — Сувид? Може бог лісів,

що десь пішов у нетрі й буреломи?

Він, може, чує луни голосів

і хоче теж вгадати собі, хто ми?..

Впадає в очі надзвичайна універсальність знань поетеси, її широкий світогляд: туї і знання рідної історії (недаром кажуть, що перед написанням роману Маруся Чурай Ліна Костенко перечитала всі літописи та багато стародавніх матері-ялів — Д. Ч.) різних сфер науки, глибоке знання західноєвропейської та античної літератури, що робить багатим і широким діяпазон її творів. А звідси і ерудиція, і оригінальність мови.

Поруч майстерних мініятюр та чудових ліричних малюнків природи, вирізняються, особливо в третьому розділі, глибокі поезії з філософським змістом, на теми історії, про космос, з історії Італії, любовні поезії на теми фолкльору та безліч інших. Серед них не можна оминути таких поезій, як Чадра Марусі Богуславки, Княжа гора — про долю Тараса Шевченка, Чумацький шлях, Чигиринський колодязь тощо. Не боїться Ліна Костенко й біблійних чи релігійних тем. В поезії Шлях на. Голготу (за Брейгелем) вона пише:

То ж не була вузесенька стежина. Там цілі юрми сунули туди. І плакала Марія Магдалина, що не подав ніхто йому води.

Спішили верхи. їхали возами. Похід розтягся на дванадцять верст. І Божа Мати плакала сльозами — та поможіть нести йому той хрест!

І цей вірш закінчує рядками:

Коли ж звершилась вся ця чорна справа і люди вже розходилися ті, — от парадокс: заплакав лиш Вараввa, розбійник, не розп'ятий на хресті.

Чи пожалів, чи вдячен був Пілату, чи втямив, темний, раптом щось нове: що Божий Син таки іде на страту, а він, розбійник, — він таки живе.

Поема Циганська муза — найдовший твір у цій збірці. Тема твору — циганське кочове життя, перша циганка-поете

Ліна Костенко в 1930 р.

са, що самотужки навчилась грамоти, почала писати вірші, проти чого стояла вся циганська стихія. Ліна Костенко прочитавши в польському перекладі Юліяна Тувіма книжку віршів циганської поетеси й використавши окремі мотиви, написала свій твір про долю циганської авторки. Поема досить цікава, легко написана, зображує цілу епопею талановитої дівчини Папуші, що зрозуміла безґрунтя життя її племени й вирішила лишити на папері долю циган, що не мають ні свого письменства, ні історії, ні майбутнього. Та не так дивились цигани на її вдачу: ще з самого малечку дивувалися з Папуші, з її дивної вдачі:

Плювалися циганки, сміялися з Паїїуші, — ну, що це за циганка? Як виродок в сім'ї ... Папуша — значить лялька. Спиняються мужчини. Красунечки такої іще не бачив світ. Така розкішна лялька з печальними очима, танцює, і ворожить, і... учить алфавіт!..

Циганки як циганки, меткі на заробітки. Обдурить, заморочить, до нитки обдере. А ця собі одна, сидить біля кибитки. Буває поворожить — і грошей не бере. Пройшли усе Поділля. Намети і монети. Добралися до Польщі. Циганки — ну і ну! Сто десь по містечку як пройдуть, мов комети, — там щезне кріль, там курка, там глечик на тину.

Діставши випадково букваря, Папуша вивчає мову, починає читати. Десь у Кракові в купця вкрала навіть книжку, а за ворожіння дістала паперу й сама пробує писати, що викликало тривогу й обурення в цілому їхньому таборі, їй уже погрожують побити:

А літери писать — тебе ніхто не просить.

Поезія? Народ?!

Ти що — проти своїх?! ...

Ми плем'я. Ми горох. Ми котимось по світу.

Там пригорща. Там жменя. А кореня — ніде ...

Хапай своє життя, звірятко повногруде!

Розкручуй карусель цвітастих спідничок!

Минулого нема. Майбутнього не буде.

Є скрипка, є життя. А ти на ній — смичок...

Але й одруження не спинило її потягу до віршів, дарма, що чоловік її лютував, нищив папір, аби не порушувала звичаїв циганського життя. Побачивши, що їй писати не дадуть, що циганський табір темний і чужий до її бажань, вона тікає геть до Варшави, де знайшла затишок і спокій та підтримку польського поета. Проте часто згадувала чарівні ліси, вогнисту музику й танки з оголеним плечем. Та Папуша була переконана, що її народові потрібне своє слово:

Сумні птахи померлих, кричать у лісі сови. На вогнищах циганських вже виросли гриби. Одне я тільки знаю: що нам потрібне слово. Як вогнище. Як доля. Як лінія судьби.

Сміється моє серце і плаче, ніби вітер, — пером Папуша водить, а букви — хто куди. Як важко їй писати! Нема в латинці літер для кольору печалі і голосу води.

Сніги паперу білі. А букви — наче проліски. Чи зійдуть? Чи проб'ються? Такі ще холоди. Але виходить книжка. В перекладі. По-польськи. Із кольором печалі і голосом води.

Та в першу ніч по виході книжки під її вікном заіржали циганські коні, брязнули шибки, виломили двері, а її папери кинули на брук, і поскаржитись не було кому, тільки хотіла:

Сказати на весь світ:

— Належу до народу,

котрий мене прирік на біль, на німоту.

Люблю його пісні, його печаль і вроду.

Ненавиджу його безмірну темноту!

Цигани забрали її силою назад до свого табору. І авторка закінчує поему рядками:

О плем'я кочове! Ти згадуєш Папушу? Ту сонячну печаль високого чола. Якби циганський бог заглянув їй у душу, — вона ж і в смертний час його не прокляла!

Цим вона сказала те, що сказав Василь Симоненко в своїй поезії Лебеді материнства, що найдорожчим для людини є його рідна земля, його мова, і, в яких би ти умовах не був, мусиш любити й боротися за своє рідне.

Переважно в розділі Тихе сяйво над моєю долею не раз чується відлуння тяжких переживань авторки, що вона зазнала під час 16-ти річної облоги, коли вона була під бойкотом за свою сміливість, за

погляди на поезію, на творчість взагалі. До тих часів можна піднести такі рядки, як:

... Ми в'їхали у ніч. Дороги не видать. Було моє життя, як ночі горобині. Нічого у житті не вміла переждать. О, як мені жилось, і як страждалось!

Зазнала поетеса і образ, і наклепів, і зміни ставлення колишніх друзів та перестраховщиків, що так типово для тих обставин:

Отак, як зроду, потаємно, з тилу, усіх міщан ощирені лаї ненавидять в мені мою скажену силу, ненавиджу я слабості свої. І скільки їх! Я зіткана з печалі. Для ближніх знято тисячу свитин. Дзижчать і жалять міріади версій.

Коліна преклонивши, як Почаїв, стоїть душа перед усім святим. Дзижчать і жалять міріяди версій. Ну, що ж, нехай. Я сильна, навіть зла. Я знаю: слабість — це одна з диверсій. А я ще в диверсантах не була.

Найбільша провина Ліни Костенко була в тому, що вона не писала покаянних заяв, не признавалась до вини за свої погляди, за сміливі щирі й правдиві поезії. В іншому творі, позначеному лише зірочками, читаємо наступні рядки про її трагічні хвилини:

Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні. А вже здавалось, що живого нерва, живого нерва не було в мені!

Уже душа не знала, де цей берег, уже стомилась від усіх кормиг. У громі дня, в оркестрах децибелів ми вже були, як хор глухонімих.

У вірші Еволюція ідола читаємо промовистий кінець:

І от тоді з оголеністю притчі я зрозуміла, в чім моя вина. Моя вина — моя надмірна віра, ілюзій непогашена зоря. Не можу ж із поганського кумира зробить святі ворота олтаря.

Дискутуючи на теми соціялістичного реалізму, Ліна Костенко писала ще в збірці Мандрівки серця в поезії Зоряний інтеграл:

Потомки розберуться. їм видніш крізь крищталево-об'єктивну призму — хто був мистцем, а хто ховав фетиш простацтва за щитом соцреалізму.

Не побоялась поетеса сказати щиру думку і про цензорів: Шукайте цензора в собі. Він там живе, дрімучий, без гоління. Він там сидить, як чортик у трубі, і тихо вилучає вам сумління.

Зсередини, потроху, не зараз. Все познімає, де яка іконка. І непомітно вийме вас — із вас. Залишиться одна лиш оболонка.

Ліна Костенко любить свою історію й гордиться героїчними вчинками козаків. В чудовому вірші Чигиринський колодязь вона розповідає про колодязь, який видовбали козаки в Чигирині, на високій кам'яній горі:

Козацька тверджа, давній Чигирине, уламок слави серед цих полів! Усе святе, усе неповториме, усе чекає невимовних слів ...

Тут запеклася кров мого народу і одридали волю кобзарі. Брати мої, а де ж ви брали воду в цьому камінні на такій горі?..

І коли їй показали чудо, цю дивну таємницю, що рятувала населення міста й козацьке військо в час тривалих нападів, авторка вигукнула:

Навчи мене, навчи, о Чигирине! Колодязь твій глибокий, не змілів. Усе святе, усе неповториме, усе чекає невимовних слів ...

Як бачимо з назви, авторка поставила перед собою брати неповторимі теми, писати оригінально, не вживаючи збитих штампів, і вона цього досягла. Про це вона сказала у прикінцевому своєму вірші, як тяжко сказати чи написати мовою, яку вживали мільярди людей, як тяжко вибрати з того щось нове, неповториме у змісті і в формі:

Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись, коли не знаєш, з чого їх почать, бо всі слова були уже чиїмись.

Хтось ними плакав, мучився, болів, із них почав і ними і завершив. Людей мільярди, і мільярди слів, а ти їх маєш вимовити вперше!

Все повторялось: і краса, й повторність. Усе було: асфальти й спориші. Поезія — не завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі.

І, справді, її поезії оригінальні, афористичні, образні: кожний рядок ховає в собі цікаву думку, незбиту метафору, красиве порівняння, свіжий епітет. Візьмемо для прикладу пер-ший-ліпший вірш:

Цей ліс живий. У нього добрі очі. Шумлять вітри у нього в голові. Старезні пні, кошлаті поторочі, літонис тиші пишуть у траві.

Дубовий Нестор дивиться крізь пальці на білі вальси радісних беріз ... І сонний гриб в смарагдовій куфайці дощу напився і за день підріс...

або:

Заходить сонце за лаштунки лісу. Тополя поклонилась вдалині ... Вечірній обрій опустив завісу, — космічний цирк запалює вогні!

І цілу ніч дивися хоч задурно у те склепіння, де горить Персей, жонглює космос бриликом Сатурна, і Всесвіт крутить всю цю карусель ...

Чарують читача і її окремі образні вирази з мистецького асортименту: Ходить сонця золота мембрана по блискучій платівці ставка. А вже цвяхами колеться стерня і крутить хуга біле перевесло. Погасла люстра золота бджола. Пливе над світом осінь, як медуза. Од холоду в ногах посиніли дуби. Безсмертних строф потужні криголами перепливають Вічність, як Дніпро.

Ліні Костенко часом закидають вживання русизмів. Але, в цій збірці, як і в Марусі Чурай, їх майже немає. Як рідкі винятки, трапилися такі русизми: общедоступний, замість — загальнодоступний; тулуп, замість кожух; невредим, замість —неушкоджений; пресмикайся, замість — плазуй, підлабузнюйся; возок, замість — візок.

Але натомість є в поетеси й новотвори й відповідні архаїзми, що прикрашують її творчість.

Ліна Костенко, певно, писала ці вірші протягом попередніх років, коли її не друкували. Вона вперто, наполегливо працює над словом, над глибиною змісту, вважаючи, що лише криголами строф можуть жити вічно й рятувати націю від забуття, як твори геніяльного Шекспіра:

… Кромішня Вічність, страшно граєш ти. Лежать віки, як потонулі дзвони. Безсмертями сміються з темноти Коперніки, Бетховени й Платони.

І хай розтане профіль восковий, минуле все — і Цезарі, і Брути, Шекспіру що? Він Гамлетом живий. І це єдина відповідь нам: бути!

Чи людство їздить в космос, чи волами, чи має в пальцях гусяче перо, — безсмертних строф потужні криголами перепливають Вічність, як Дніпро.

З цього всього бачимо, що поява нової збірки поезій Ліни Костенко Неповторність, та роману Маруся Чурай — це новий здобуток як для

авторки, так і для нашої літератури. Чи самий факт появи останніх двох видань цієї авторки явище тимчасове, чи продиктоване обставинами часу, чи навіть перемогою мудрішої частини опікунів літератури — скаже майбутнє. А покищо треба вітати і авторку, й видавництва Молодь та Радянський письменник з чудовим успіхом на крутому шляху нашої літератури.

ТВОРЧІСТЬ ВИДАТНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ

(Три томи Вибраного проф. д-ра Ю. Бойка)

Серед творців нашої науки, членів УВАН та НТШ, проф. д-р Юрій Бойко належить до найавторитетніших і найпрацьо-витіших науковців. Хоч його ерудиція в питаннях мови й літератури, його редакторські й наукові осяги були відомі ще на рідних землях, але досі вони були (коли мова про друко^ вані праці) розкидані по різних періодичних виданнях, а сьогодні перед нами три солідні томи його літературознавчих праць, розвідок, досліджень, що вийшли в Мюнхені під на* вою Вибране.

Перший том побачив світ ще в 1971-му році, другий — у 1974-му, а третій — щойно вийшов з друку. Це доробок, яким може гордитись не тільки сам автор, а й уся наша спільнота, бо це велика частина історії нашої літератури, яка й досі не видана в такому об'єктивному освітленні без засмічення соціологізмом та іншими тенденціями.

Та не зважаючи на такий видатний вклад проф. Юрія Бойка в нашу культуру, відомостей про його життя як і аналізи його творчости не бачимо багато в нашій пресі. А така праця заслуговує на ширше висвітлення, популяризацію й належну оцінку. Тож робимо хоч побіжний огляд життя і творчости нашого визначного науковця.

Народився Юрій Бойко в 1909-му році в портовому промисловому місті Миколаєві на півдні України. Мати походила з козацького роду, батько — з селян. Батько знав безліч пісень, колядок, і в їхній хаті часто

лунали навіть арії з українських опер у виконанні подружжя. Батькова книгозбірня була досить багата, а історичні оповідання Кащенка, Шевченків Кобзар, П. Куліша Чорна рада вже з молодечих років формували українську свідомість майбутнього вченого.

У 1925 — 27 рр. молодий студент Юрій вже організовує в будинку профспілки вчителів гурток Гарт юнаків з різними секціями, готує вистави п'єс, видає стінгазету. Великою сенсацією для молодих сердець був приїзд до них поета Володимира Сосюри та прозаїка Гордія Коцюби.

Очолюючи історичну секцію, Ю. Бойко організовує театральну інсценізацію — Суд над гетьманом Іваном Мазепою, а, КРІМ того, окремо —над Богданом Хмельницьким; на суді обох українських гетьманів було виправдано як передові історичні постаті. Порадниками тоді були історичні джерела та кращі професори Інституту Народньої Освіти. Цей суд викликав гнів і тривогу в комсомольських верхах, і гурток, зрештою, був заборонений.

У 1927-му році Юрій Бойко вступає до Миколаївського Інституту Народньої Освіти і протягом року складає там іспити екстерном за 2 роки. У той час книгозбірні не були ще так перечищені політично-партійними цензорами, як пізніше, і наш студент перечитує комплекти Киевской старини, літописи Граб'янки, Величка, Самовидця, діяріюш Ханенка, Історію України Грушевського та видання з історії української мови. Все це поглиблювало і збагачувало його світогляд, знання.

У 1928-му році душу допитливого студента сколихнула літературна дискусія між Хвильовим та його противниками, хоч ідейно він не ототожнював себе з Хвильовим. Погромні статті проти Вальдіинепів Хвильового, зокрема стаття тодішнього культпропа ЦК партії Андрія Хвилі Від ухилу в прірву, підсилили наступ великодержавних російських шовіністів проти українського патріотизму. Москва одночасно усунула гасло: вогонь проти великодержавного шовінізму, як головної небезпеки, і спрямувала стріли проти українського націоналізму. Тим то

недавня патріотична праця Юрія Бойка в Гарті юнаків почала шкодити в його життьовій кар'єрі.

Прочитавши брошуру драматурга Я. Мамонтова На театральних роздоріжжях, молодий ентузіяст захоплюється історією театру. Приїхавши до Києва, знайомиться з професором-театрознавцем П. Руліним і, за його порадою, спершу береться за продовження освіти. Він їде до Одеси і там стає студентом 2-го курсу Одеського університету. Професори А. Музична та академік М. Слабченко відразу захоплюють його увагу.

Взявши за тему Історію "Молодого театру", майбутній вчений вирушає до Харкова, працює над матеріялами, зустрічається з Лесем Курбасом, Я. Мамонтовим, з редактором ж. Нове мистецтво В. Хмурим. Все це справляє на нього велике враження. Там же друкує свою першу статтю.

Тим часом почалися арешти, заарештували сина проф. М. Слабченка, а потім і самого Ю. Бойка, перевізши його до Миколаєва. Після 6-х місяців брутальних знущань на допитах, страшного животіння в переповнених камерах в'язниці, нарешті, випущений, він повертається до Одеси. В цей час з'являється друком його перша, справді наукова праця про Молодий театр в журналі Життя і революція, що підсилило становище автора, який далі відвідує університет без формального дозволу, складає всі іспити і, з величезними труднощами діставши диплом, переїздить до Маріюполя, далі до Харкова. Тоді вже йшов розгорнутий наступ Москви на українську культуру. Попрацювавши тут недовго на посаді викладача української мови та літератури, переїжджає до Херсону, де викладає ті ж предмети в одному навчальному комбінаті.

У Херсоні Ю. Бойко працює над темою про творчість М. Коцюбинського. Шукаючи порад і матеріялу, знайомиться з відомим українським клясиком Миколою Чернявським. Довідавшись про конкурс

на аспірантуру в Інституті Т. Шевченка при Академії Наук в Харкові, Ю. Бойко їде до столиці.

По розгромі кадрів шевченкознавців ЦК партії вирішив знову підсилити цю ділянку новими кадрами фахівців. Це потрібно було в зв'язку з відзначенням у наступному, 1934 році, 120-х роковин з дня народження ї. Шевченка. Готувалось також відкриття пам'ятника Кобзареві в Харкові, видання 10-титомника його творів та низки праць і фільму про поета.

Праця Інституту проходила в умовах постійних небезпек: вічно когось арештовували, когось цькували, звільняли з праці, проте Ю. Бойко знайшов на тій праці багато корисного для себе. Тут було багато джерельної літератури, оригінали творів Шевченка, до яких наш науковець ставився як до святощів, редагування різних збірників, писання передмов. Тут же він написав свою працю Як працював М. Коцюбинський над першою частиною твору "Фата моргана". Уривок з цієї ж праці тоді ж надрукував у Літературній газеті, а повністю помістив у 1937-му році в харківському Літературному журналі.

У Києві Ю. Бойко знайомиться з П. Филиповичем та М. Зеровим. Але незабаром нашого молодого науковця роблять ворогом народу й позбавляють праці. Шукаючи виходу з ситуації, Ю. Бойко друкує свою статтю про Т. Шевченка в московському журналі Литературная учеба, який був під опікою Максима Горького. Це нібито реабілітувало нашого науковця: йому знову відкрилися можливості друкуватися в українських журналах. У 1941-му році акад. О. Білецький пише прихильну рецензію на кандидатську дисертацію Ю. Бойка про І. Франка, після чого його допускають до захисту дисертації на звання кандидата наук.

З приходом німців проф. Ю. Бойко попервах працює при відновленні Харківського університету, куди його зараховано в доценти. Також бере участь в редакції місцевої газети Нова Україна як редактор відділу літератури, науки й мистецтва.

У 1943-44 рр. опиняється в Західній Україні і в співпраці з поетом Ольжичем випускає книжку Шлях нації. На еміграції бере активну участь в культурній праці, очолює Всеукраїнський комітет відзначення 300-літньої боротьби України проти Москви (1954), співпрацює в газетах Українське слово, Свобода, Українські вісті, Наш клич, Новий шлях, Америка, Шлях перемоги, в журналах Орлик, Овид, Визвольний шлях, Самостійна Україна, Київ та багатьох інших.

У 1945-му році Ю. Бойко перший відновив на еміграції вивчення підрадянської проблематики. Одночасно занурюється в літературознавчу працю. З 1949-го року він уже проф. УВУ, потім стає деканом і кілька разів продеканом його філософського факультету. У 1965-66 рр. — ректор УВУ. Протягом 15 років проф. Юрій Бойко ніс тягар долі й недолі УВУ.

Його науковий вклад в історію української літератури є значний. Раз-у-раз він друкує нові праці, розвідки, виголошує наукові доповіді. Тож не даром саме він став професором у Людвіґ Максиміліанс університеті в Мюнхені, що є одним з найстаріших і найбільших університетів Німеччини. Працюючи там з 1962-го року, він став постійним професором славістики, здобувши диплом німецького професора. Варто згадати й те, що він донедавна мав кількох чужинців-докторан-тів з історії української літератури.

Та ось, як підсумок його невтомної наукової праці, починаючи з 1971-го року виходять його три томи літературознавчих праць. Перший том Вибраного, що вийшов у Мюнхені в Українському видавництві має 312 сторінок. Другий том вийшов у 1974-му р., має 370 сторінок. А третій том Вибраного щойно вийшов з друку в 1981-му році, має 403 сторінки. Хоч побіжно варто згадати про велику вартість цих томів.

У першому томі Виораного маємо 24 розвідки чи дослі-ження. Серед творчих сильветок окремих письменників чи поетів, як Гр. Косинка, Василь Барка, Микола Хвильовий, І. Дніпровський, Борис Антоненко-Давидович, поміщена й важлива праця про Молодий театр. Тут

віддзеркалено період бурхливих часів 1917-1920 рр., коли іноді дуже тяжко було творити рідне мистецтво, але воно творилось. І автор, дослідивши цей малознаний період, аналізує успіхи й слабі сторони праці Молодого театру, робить огляд репертуару, характеризує діячів театру та їхні погляди на театральне мистецтво, показує боротьбу різних течій, напрямків і стилів, насвітлює зусилля піднести український театр до рівня європейського, відійшовши від старих віджилих форм. Тут автор використав багато першоджерельного матеріялу, не тільки на підставі власних спостережень, а більше використав джерела тодішньої нашої преси 1917-1919 рр., вислови діячів театру, публікації тощо.

Творчість інших письменників автор розглядає на тлі дійсносте 20-х років або пов'язує з іншими актуальними для того часу проблемами. Творчість Тараса Шевченка Ю. Бойко розглядає на тлі західноєвропейської літератури. У праці Бєлінський і українське національне відродження він дає фахову аналізу поглядів Бєлінського, його писань та боротьбу проти української мови й літератури, а також показує шовіністичне ставлення і зневагу до інших народів, показує імпе-ріялістичне обличчя цього великодержавника, що ніяк не схоже з тим трактуванням, яке дають Бєлінському літературознавці царських і теперішніх часів.

Ерудицію автора бачимо і в розвідках До проблеми Франкового романтизму, Діти чумацького шляху, Прапороносці О. Гончара, Франко — дослідник Шевченкової творчости та в низці інших.

Велику цінність становить і другий том Вибраного (1974). Суто науковий чи літературознавчий матеріял цього тому має 28 позицій. Проф. д-р Ю. Бойко великий ерудит в ділянці нашої мови, літератури, історії. Не маючи змоги охопити своїми томами Вибраного всього того, що не застарілося, автор, як видно, вирішив показати читачеві різні жанри своєї наукової праці. В одному випадку — це лише настроєвий есей (Радісно-болючі зустрічі), в іншому — дуже документальна пре-цизна розвідка (Камінний господар Лесі Українки) або перспективна

стаття, яка намічає шляхи дальших дослідів літературознавства (Шевченкова річниця і завдання української науки).

Дальшу обізнаність і розмах ав гора бачимо в доповіді Духовий стан на Україні та наша емії рація, яку автор виголосив на 1-му Конгресі СКВУ і яку учасники Конгресу прийняли з великим ентузіязмом. У ній висловлений перший ґрунтовний синтетичний погляд на явище українського шестидесятництва.

Вихід з друку капітальної праці одного з найвидатніших наших мовознавців Юрія Шереха Нарис сучасної української літературної мови (1951) Ю. Бойко привітав науковою статтею, відзначивши цю важливу подію, що сталась після 20-річ-ної мовчанки на мовознавчому обрії в Україні. Автор також підкреслив, який крок вперед зробив проф. Юрій Шерех, порівняльно з працею 0. Синявського. Досить сказати, що проф. у своїх прикладах використав твори 165-х наших письменників.

Сміливо полемізує Юрій Бойко і з противниками Миколи Хвильового, що закидали останньому бандитизм і чекізм. А тим часом у період масових арештів і цькування Хвильовий у своїй обороні словом не згадав про свою працю в чекістів, чого фактично й не доведено, а, навпаки, кинув гасла, які стали прапором для думаючої української людини: Геть від Москви! Москва задрипанка міщанська, Революція зайшла в раковину з калом, Орієнтація на психологічну Европу конечна. При цьому автор наводить вислови наших неоклясиків про статті Миколи Хвильового: Крик серед півночі в якомусь глухім колі — Миколи Зерова або слова Могилянського: В кімнаті, де було так душно, що дихати ставало важко, раптом відчинено вікна, і легені разом відчули свіже повітря.

Юрій Бойко переконливо доводить, що велич Хвильового в тому саме й полягала, що він поставив українську ідею у зв'язок з усією політичною проблематикою сучасної земної ісулі, через ідею заперечення зв'язків із Москвою він прийшов до ґльобальної концепції, в якій українська держава стає річчю важливою не лише для українців, а

конечною для відродження людства на ветхій плянеті нашій... Автор оперує ще багатьма важливими цитатами, які показують Хвильового як ненависника Москви, як патріота.

У праці Культ Шевченка і шевчекознавство автор проа-налізуав проблеми шевченкознавства, здобутки на цьому шляху й небезпеки канонізувати культ Шевченка, пристосувавши його до своїх потреб, зокрема тут, у вільному світі.

Юрій Бойко також слушно скритикував працю Н. Полон-ської-Василенко Українська Академія Наук (Мюнхен, 1955), назвавши свою рецензію Всеукраїнська Академія Наук у кривому дзеркалі, бо видатний науковець Полонська-Василенко назвала совєтську владу інтернаціональною, але не показала, як Москва справді гнобила українську науку, як обрізала фінансові дотації, обмежила видавничі пляни Української Академії Наук в той час, як бібліотека Російської Академії Наук у Ленінграді дістала величезні дотації. Про це писав у 1926-му році й академік Мих. Грушевський, але історик Полонська-Василенко на це не звернула уваги. Більше того, вона невірно подала й діяльність та значення самого Мих. Грушевського, який найбільше тоді виступав проти русифікації та московських впливів. Не зважаючи на велику пошану до проф. По-лонської-Василенко, проф. Бойко не завагався перерахувати її численні фактичні помилки в книзі.

З великим знанням і ерудицією розгорнув проф. Бойко і статтю Історія українського театру в советському насвітленні, звернувши увагу на великі викривлення в спогадах відомого артиста й режисера І. Мар'яненка Прошлое украинского театра (1954), що артист зробив на догоду Москві. Ці спогади наш науковець зіставив із спогадами того ж артиста, які він надрукував ще в 20-х роках в Червоному шляху, де було незрівняно більше правди. Проте Ю. Бойко об'єктивно згадує й позитивні сторони спогадів Мар'яненка.

До важливих досягнень Юрія Бойка у другому томі Вибраного належать статті про велику працю проф. Павла Зайцева Життя Тараса

Шевченка та Українське підсовєтське літературознавство в роках 1957-58.

Привертають увагу своїм змістом і новими відомостями також такі праці, як М. Скрипник і сучасне, М.М. Глобенко, Нотатки на берегах поезій Я. Славутича, Український романтизм Центральної і Східньої України у його стосунку до західноєвропейської романтики, До проблеми розвитку Франкового стилю, Драма "Між двох сил" В. Винниченка, як відображення української національної революції та інші.

Підсумовуючи огляд 2-го тому Вибраного, можна цілком певно сказати, що кожна праця, розвідка, рецензія нашого науковця має в собі щось нове: нові або присипані порохом забуття факти, або цікаві припущення, проблеми, теорії, або й усе разом. У розвідці про Камінного господаря Л. Українки

Проф. Ю. Бойко читає доповідь на Шевченгсівсьгсій Ювілейній Агсадемй в Людвіґ-Максиміліянс-Університеті, 1961 р.

бачимо цілком нове, ще ніким не висловлене розкриття ідейного змісту драми, а також докладніше, ніж у дотеперішніх працях, подано окреслення типів драми на тлі світового розроблення теми донжуанізму.

У праці До проблеми розвитку Франкового стилю не тільки виставлено, а й конкретизовано тезу, що Франко у своїй творчості еволюціонував від реалізму-натуралізму до неоромантизму. У розвідці Український романтизм Центральної і Східньої України у його стосунку до західноєвропейської романтики — досить докладно змальовано культурну атмосферу романтики та специфічно літературний її зміст, при чому до деталів доведені паралелі між романтизмом українським та англійським, німецьким, французьким і італійським. В такому аспекті в нашому літературознавстві проблеми романтизму ще не розглядано, були лише окремі натяки на це (як, наприклад, у Шамрая).

Проф. Юрій Бойко (автор кількох видань про Т. Шевченка) високо оцінив книжку П. Зайцева Життя Шевченка й оборонив від закидів в ненауковості (Див. Тарас Шевченко в новому світлі). Але одночасно в роботі Біографія Шевченка на основі узгляднення новіших осягів шевченкознавства дослідник переміг ті труднощі, яких не подолав проф. Зайцев, а саме — дав образ складних відносин між Шевченком і його російськими знайомими письменниками, показав умовність тих відносин та нереальність радянської тези про наявність спільного фронту між Шевченком, з одного боку, а Чернишевсь-ким і Добролюбовим, — з другого.

Третій толі, на жаль, не охоплює всього цінного, що залишилося після попередніх двох томів. Серед них чекають четвертого тому такі цінні праці, як Іван Котляревський, Данте і українська література, Тете й українська література, М. Богдановіч як критик українського письменства, Коментар до Шевченкової поезії "І Архімед і Галілей", Вклад проф. Дм. Чижевського в чужомовну історію української літератури, Український духовий елемент Гоголя у формуванні його стилю, "Крик з могили" — із захалявної сучасної літератури на Україні, Поетичний шлях М. Рильського та низка інших. Крім цього, майже неторкнутими лишилися його праці чужими мовами: англійською, німецькою, італійською та французькою. І хоч у нас так мало заінтсресування до праць вищого теоретичного профілю, все ж таки всі ті згадані й незга-дані праці мусять знайти місце в дальших томах. А що попит на видані томи значний, бачимо з того, що з другого у продажу нічого не лишилося, і його щойно перевидано офсетдру-ком у Західній Німеччині.

У передмові до третього тому автор пише: Не випадково передруковую я тепер свої досліди "Російське історичне коріння большевізму", "Російські традиції в большевицьких розв'язках національного питання", "Шевченко і Москва". Розвиток нинішніх російсько-українських взаємин на еміграції та постання у декого із нас ілюзій на цьому полі вимагає наново звертатися до джерел. І автор доводить, що у нас, дійсно, шириться у пресі прекраснодушна надія на

деяких гарних росіян, яких ми нібито повинні триматися; а справді гарні росіяни, як одиниці, завжди були, але російський імперіялізм завжди спирався на російський народній масив, а гарні росіяни творили нам тільки ілюзію, що не такий страшний вовк, як його малюють і морально роззброювали нас перед російською небезпекою, а тому (одна з причин) ми й програвали у нашій визвольній боротьбі. Другою причиною, вважає автор, що у нас мало віри в поневолені Росією нації, тому ми так мало осягнули у створенні спільного фронту пригноблених народів.

Переконливість статті проф. Ю. Бойка Російське коріння большевізму полягає в тому, що вона сперта на чисельні російські джерела, на визнання самих росіян про російсько-національний характер большевізму. Цю статтю було вперше написано і вперше надруковано в 1955 році. Після того з'явилася на книжковому ринку німецькою, а особливо англійською мовою низка ґрунтовних праць на цю тему чи в цьому напряку, де іноді автори посилалися на статтю проф. Ю. Бойка, бо його праця у вигляді брошури потрапила до багатьох наукових бібліотек світу. Тож, мабуть, не буде перебільшенням, коли згадати, що у совєтознавстві наш автор започаткував процес дослідження російської природи большевізму, хоч наші українські кола належно цього не оцінили.

Що ж до розвідки Російські історичні традиції в больше-вицьких розв'язках національного питання з 1959 р., то її видано українською й англійською мовами, а тепер надруковано також у третьому томі. Вона яскраво показує, як у російських письменників, мислителів і громадсько-політичних діячів зароджувалися на протязі XIX і поч. XX століття ідеї такого розв'язання національного питання, які пізніше увійшли в кохдекс ленінсько-сталінської національної політики. Як знавець російської духовости й літератури, проф. Бойко в цій аналізі, здається, не мав попередників. Та найважливіше полягає в тому, що він переконливо показав на підставі історичних даних, що за імперіялістичними прагненнями визначних діячів Росії стояло російське суспільство, краща частина російського народу.

У своїй праці Шевченко й Москва він продовжив шевченкознавчі традиції В. Сімовича, П. Зайцева, С. Смаль-Стоцько-го, поглибивши і деталізувавши їхні міркування, притягнувши новий матеріял, який ще не використовували дослідники. Шевченко, як видно з дослідження проф. Бойка, послідовний ворог російщини, а його дружні приватні зв'язки з поодинокими росіянами, гарними росіянами, ніколи не закривали перед ним факту, що українцям з російщиною духово й політично ніколи не йти разом.

Автор підкреслює, що в діяльності великих людей часто існує одна провідна нитка, ідея, яким підпорядковано все в їхньому житті. Такою центральною ідеєю для Шевченка, підкреслює автор, була любов до України. З цією любов'ю нерозривно ов'язана ненависть до всіх її поневолювачів і передусім до Москви. І ця ненависть випромінюється з усієї творчости Шевченка, цитатами з якої автор переконливо доводить сказане вище. Адже в Катерині не тільки російський офіцер показаний мерзотником, а й звичайні російські солдати не співчувають Катерині, яка, кинувши рідну хату, пішла з грудною дитиною в люту зиму шукати свого Івана, а, навпаки, сміються з неї:

Ай, да баба! Ай, да наши! Каво не надуют!

Автор наводить поруч і народню пісню, яку записав фолк-льорист і поет Чубинський в Боришполі, в Переяславському повіті, яка потверджує слова й погляди Шевченка про ставлення до москалів взагалі:

Да не гуляй, молода дівчино, з москалями! Москальщики обманщики, вони обманять: У новую комірочку запровадять, Вони твою русу косу розтрепають, Вони твої білі руки поламають, Вони твою білую постіль помаргають.

Тож дійсно ця протимосковська постава виростала в свідомості Шевченка не тільки на підставі власних спостережень та історичних

джерел, а йшла і в великій мірі з народнього ґрунту. Наводить автор й іншу цитату з народньої творчости:

Славне було Запоріжжя всіма сторонами, А тепер нельзя прожити та за москалями.

Подібні думки висловив Шевченко і в Невольникові:

Ляхи були, усе взяли, Кров повипивали!.. А москалі і світ Божий В пута закували.

Гостро й убивчо сказано, не даром сучасні перекладачі, як зазначає автор, мусили зфальшувати ту думку в такий спосіб:

Шляхта была й все взяла, Кровь повыпивала! А царица даже воздух В цепи заковала.

Це вороже ставлення Шевченка до Росії й росіян бачимо в багатьох його творах, висловлюваннях, в донесеннях жандармів та спогадах людей, що його знали. В донесеннях цареві генерал Дубельт писав, що Шевченко болiє за долю України й

Ю. Бойко у Філадельфії, коло Музею Мистецтва, 1958 р.

вороже ставиться до Росії. Письменник Тургенев писав про Шевченка: ...зі свого боку він тримав себе обережно, майже ніколи не висловлювався, ні з ким не зблизився цілком: все немов бочком прошивався.

Зрусифікований молодий Білорус художник Мікешин після повернення Шевченка з заслання супроводив Шевченка в його мандрах по Петербургу та зустрічався з ним на численних вечорах. Мікешин писав у спогадах: Сидячи у гостях у Шевченка, я довідався з мови його, що він не любить нашого поета Пушкіна і не тому, що він вважав його

поганим поетом, а просто тому, що Пушкін автор поеми "Полтава": Шевченко дивився на Кочубея не інакше, як на донощика, а Пушкін бачив у ньому сподвижника Петра Великого, оклепаного і страченого Мазепою... Шевченко тим дужче лаяв Пушкіна, чим палкіше я боронив його.

Теперішні пропагандисти в Україні й Росії пишуть, що російська мова для Шевченка була другою рідною мовою. А Шевченко писав ЗО вересня 1842 до свого приятеля Якова Кухаренка: ... Переписав оце свою "Слепую" та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом. Лихо, брате-отамане, єйбогу лихо!.. Не хочеться, дуже не хочеться мені друкувать "Слепую". І Шевченко за свого життя не надрукував цієї поеми, яку написав російською мовою.

А як він ставився до свого петербурзького оточення, бачимо і з його листа до свого знайомого в 1843 р.: Карл Павлович (Брюллов — Д. Ч.) байдики б'є, а "Осада Пскова" жде літа. А я, чорт його знає що — не то роблю що, не то гуляю, сновигаю по цьому чортовому болоту та згадую нашу Україну... Спіткали мене прокляті кацапи так, що не знаю, як викрутитися.

Темпераментно написана й стаття Принципово істотне про книжку І. Овечка Чехов і Україна, де проф. Бойко, не погоджуючись з твердженням автора про національну приналежність Чехова до української нації, доводить, що Чехов був російським націоналістом, наводячи багато доказових матеріялів з творчости й висловів А. Чехова.

Тематичний діяпазон Вибраного 3-го тому великий: тут і соціяльно-політична проблематика, і історична, і релігійна. До того ж дві третини праць суто літературознавчі, написані з великою ерудицією з розглядом багатьох тем і проблем 17-го століття до творчости шестидесятників. Як з попередніх томів Вибраного, так і тут видно, що проф. Ю. Бойко видатний шевченкознавець: і тут надруковано три важливі

шевченкознавчі праці. На еміграції сьогодні не маємо нікого, хто б так послідовно й фахово звертався до вивчення творчости генія України.

Та в третьому томі Вибраного є й інші теми, які досі лежали облогом, нерушені, а в нього знайшли широке насвітлення. Наприклад, Сергій Єфремов, як літературний критик у нас залишився зовсім не досліджений. Але тепер, після двох статтей про цього талановитого історика літератури, основні його літературно-критичні прийоми стали ясні, а неповторно високий етичний рівень писань Єфремова, як бачимо, виступає в притаманній йому величі.

Зовсім нове слово сказав дослідник і про Лесю Українку, її естетичні шукання в українському літературознавстві були мало досліджені. Поруч численних розвідок проф. П. Одарченка про творчість Лесі Українки, проф. Бойко зробив новий крок в цьому напрямку, переконливо показавши простування письменниці до неоромантизму і рівнобіжно до кляси-цизму, а, зрештою, до синтези цих двох відмінних течій. Ця тема надзвичайно відповідальна: авторові довелося, як бачимо, перегорнути гори матеріялу світової літератури і продумати кожний деталь творчости Лесі Українки. Наслідком цієї праці — нова концепція щодо її творчости. І зі становища цієї концепції стають зрозумілішими його статті в другому томі Вибраного.

Сміливо і ґрунтовно написана розвідка і на тему До проблеми порівняльного вивчення історії східнослов'янських літератур. Цього автор досяг дякуючи тому, що він знавець не лише української літератури, а вільно орієнтується і в білоруській та російській літературах. Це дало змогу розкрити перед читачем ту істину, що українська й білоруська літератури в порівнянні з багатою російською теж мають не абиякі вартості, а вивчення трьох літератур в їх зіставленні, зрозуміло, принесе користь не тільки нам, а збагатить і російське літературознавство, яке досі гордувало двома східньо-слов'янськими літературами. Дуже добре, що ця стаття з'явилась також німецькою мовою у книжці проф. Ю. Бойка, п. н.: Gegen den Strom.

Серед розвідок і статтей проф. Ю. Бойка у третьому томі є ще низка інших вартісних і глибоких досліджень, які кожен прочитає з захопленням. Це такі, як М. П. Драгоманов, його світогляд і соціяльно-політичні погляди, де знаходимо багато нового й істотного. Також Образ Івана Виговського в повоєнній підсовєтській літературі, Фальсифікація Шевченка в УССР, Проф. О. П. Оглобин як історик духово-політичного розвитку козацької України, До століття Емського указу, О. Теліга як публіцистка і поетка, З історії української літератури 17-го століття, Сучасник самоспалеиих — про збірник поезій Траховані сонети Івана Світличного та інше.

Підсумовуючи ці три томи Вибраного, можна з певністю сказати, що проф. Ю. Бойко зробив великий вклад не лише в українське літературознавство, а світове. Зокрема в цьому останньому твердженні можна спертися на суто об'єктивні дані. Книга проф. Ю. Бойка Gegen den Strom вийшла у 1979 році в одному з найвизначніших європейських видавництв Carl Winter — Universitaetsverlag, яке засноване в Гайдельбер-зі 1822 р. і в якому понад півтораста років друкувався довгий ряд вчених світової слави. Книгу нашого видатного дослідника включено в серію Beitraege zur Neueren Literaturgeschichte, Folge 3, Band 43. Поруч Ю. Бойка в цій серії стоять такі наскрізь фахові праці, як Томас Манн і Італія; До світогляду пізнього Гофмансталя; Новоплатонівська поетика і національна дійсність; Ілюзія і дійсність в драматичній творчості Артура Шніцлера; Мольєр і латинська комедія та інші.

З українських вчених тільки проф. д-р Ю. Шевельов опублікував дві свої монографії з мовознавства в згаданому видавництві — книги, якими він зажив світової слави.

Саме покликаючись на все сказане вище, можемо привітати Gegen den Strom, як вклад у світове літературознавство. Особливо цей вклад актуальний тим, що західніми мовами не з'являлося в останніх десятиліттях жодної фундаментальної праці з історії української літератури, якщо не рахувати перекладу англійською мовою Історії української літератури Д. Чижевського.

Варто ще згадати, що німецькомовна книга проф. Бойка, старанно зредагована з мовного боку, дає чужинецькому читачеві перегляд низки найважливіших проблем і постатей української літератури — і що дуже важливо — автор розглядає українську літературну проблематику в зв'язку зі світовим письменством, з перспективи розвитку світової літератури, і чужинецький читач опиниться у знайомому йому літературному світі й дивуватиметься з того, що в цьому світі досі бракувало такого цікавого й важливого чинника, як український.

Нині проф. д-р Юрій Бойко є інтернаціонально знаним ученим. Недаремно в славетному "Kuerschner Deutscher Gelehrten Kalender", Berlin, 1970 йому відведено порівняльно дуже багато місця, що в такій самій мірі повторилося і в "Who is who in Germany", 1974. Наш учений відзначений також і в Who is who in Europe", Bruxelles, 1972 і в "Dictionary of International Biography", Cambridge, 1974.

Тож тепер, коли у світі йде мова про написання історії української літератури, перейнятої вірою у творчий геній нашої нації, читаючи ці три томи літературознавчих праць нашого видатного автора і знаючи вже тематичний зміст четвертого тому, можна відчути в його працях загальні контури нового "Курсу історії української літератури 17-20 століть". А на таку історію давно чекає наш загал і науковий світ.

Об'єктивний науковий підхід в аналізі наших мовних, літературних та історичних процесів, уміння глянути на речі по-новому, поставити питання принципово з погляду національної рації, уміння дати наукову оцінку багатьох аспектів творчости й подій як на рідних землях, так і у вільному світі — це ті головні позитиви нашого провідного літературознавця, дійсного члена УВАН та НТШ проф. д-ра Юрія Бойка, які характеризують його літературознавчі джерельні праці всього його доробку.

ЯР СЛАВУТИЧ

(Біографічно-літературний портрет)

Серед українських літераторів поза Україною, що були дуже діяльні після Другої світової війни або активні ще й тепер, звертаємо увагу, передусім, на нашого видатного поета, професора університету, науковця, редактора багатьох видань, члена українських та чужинецьких наукових товариств, — Яра Славутича. Справді, ми небагато маємо таких працьовитих і талановитих авторів чи культурних діячів, що могли б уже похвалитися значним доробком.

Народився Яр Славутич 11 січня 1918-го року на хуторі, ного на північній Херсонщині (кілька кілометрів на захід від колишньому козацькому зимівнику, поблизу села Благодат-села Гурівки). Батько походив із козацької шляхти, мати — проста селянка. Серед предків Славутичевого батька — низка видатних постатей, військовиків, що відзначились у битвах проти татар, і культурних діячів ще з часу Б. Хмельницького та І. Мазепи. Не випадково, що в їхньому родовому селі Жуках, на Полтавщині, славний літописець Самійлр Величко написав свій літопис про козацькі війни. Прадід Яра Славутича, харківський правник Михайло Жученко, був одним із співза-сновників Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, а Славутичів дід був у близьких стосунках із дослідником Запоріжжя академіком Д. І. Яворницьким. Родина Жученків мала свій власний герб, якого тепер уживає, як шляхетну спадщину, наш поет на своїх виданнях.

Великий вплив на Яра Славутича мав його дід, що часто розповідав онукові про козацьку старовину. Живучи в теренах, що були колискою Козаччини, майбутній поет чув багато переказів про давні часи. Коли йому було вісім років, він разом із дідом провів три доби на берегах Дніпра, оглядаючи тоді ще не затоплені пороги, обстежуючи кожен закуток між скелями на острові Хортиці, де постала перша Запорізька Січ. Усе побачене й почуте справило на хлопця величезне враження — уже на десятому році життя починає він писати вірші. Немалий вплив на нього мали також материні казки й пісні, які вона іноді й сама складала.

її чарівним голосом, коли співала народні пісні, захоплювалася майже вся околиця.

Початкову освіту здобував Славутич у селі Благодатному та в сусідньому Ново-Шевченківському, а середню — в Гу-рівській школі, де встиг закінчити шосту клясу. Незабаром настав страшний час арештів, вивозу на заслання, розкурку-лювання. Неповнолітнього Славутича разом із батьком заарештували, матір із малими дітьми вигнали з хутора, який

Яр Славутич в молодому віці

відразу зрівняли з землею, обдерши зелену бляху з хати — для клюбу в Ново-Шевченківському. Хоч родина трудилася в поті чола, ставши фактично хліборобами, і найманою працею не користувалася, її не минуло тотальне нищення всього, що було українське. Тоді комсомольці, під проводом комуніста росіянина, забрали з хутора Жученків добре збережені сволоки з запорізьких куренів, що були врятовані після знищення Москвою останньої Січі в 1775 р. Ці сволоки, на яких була мистецька різьба і слова з молитов та зображення св. Покрови, перевезли до клюбу, де порубали на дрова — топили ними в печі... Правдоподібно лише частина була врятована — саме те, що перебрав Д.І. Яворницький ще за рік до розкуркулювання.

Вискочивши з потяга, що віз українців на заслання, у тому числі неповнолітнього Славутича та його батька, юнак повертається до рідних околиць і переховується то в Кривому

Розі, то в Запоріжжі. Щоб рятувати від голодної смерти старого і хворого діда, він навідується вночі з хлібиною чи торбиночкою пшона і пляшкою молока, яке давали йому доярки радгоспу Скотар, де він якийсь час пас корови. Пухлий від голоду, дід не вижив і помер. Майбутній поет, із допомогою тітки, викопав на західному боці Гурівського лісу яму, загорнув дідове тіло в рядно, бо на труну не було

дощок, і поховав без священика, потай, щоб ніхто не виявив і не переніс діда на колгоспне кладовище, де тоді ховали в одну яму по п'ять-десять трупів. Про цю подію згадає він пізніше в поемі Моя доба, мовляв, лише місяць і зірки про поховання знатимуть віки (октава 87). Це було в страшному 1933-му році, коли від організованого комуністичною владою голоду загинули мільйони українців. Тоді юнак присягнув на могилі діда вижити й розповісти про злочини Москви усьому світові, що й виконав уже на американському континенті (див. розділ Голод у згаданій поемі та інші писання).

Поховавши діда (до речі, того року померла його наймолодша сестричка Галочка, якій не було й року), юнак пас у радгоспі Скотар худобу. Незабаром він переїхав до міста Запоріжжя, де в школі для дорослих навчав елементарної грамоти неписьменних робітників на комбінаті Запоріжсталь, а ввечері завершував свою освіту в середній школі. У 1936-му році стає він студентом Запорізького педагогічного інституту. Через два роки його кидають до в'язниці за читання творів О. Олеся та В. Винниченка, але матері пощастило визволити сина. За якийсь час наш поет знайомиться з М. Філянським і В. Сосюрою, що приїжджали тоді до Запоріжжя. Вони прихильно поставилися до молодого автора. Особливий вплив на нього справляють М. Рильський та М. Зеров, творчістю яких зачитується невгамований юнак, переписуючи сонети та октави у свій зошит. У 1938 р. в харківському Літературному журналі був надрукований його перший вірш Коню мій буланий, а за два роки складає він іспити в педагогічному інституті та отримує диплом викладача української мови й літератури. Більше про довоєнне життя Яра Славутича можна прочитати в нарисі Початок життєпису (див. його книгу Трофеї, 1938-1963, надруковану в Едмонтоні 1963-го року).

Воєнні події для Славутича були не менш трагічними. Він був одним із організаторів Чернігівської Січі, яку зформува-ли українські патріоти з колишніх червоноармійців, що залишалися по лісах після ганебного відступу розпорошеної Червоної армії. У часі, коли він командував сотнею повстанців, німці напали на одне село поблизу українсько-

білоруського кордону і спалили його дотла. Там загинула поетова дружина і донечка, ще й не названа: народилася вона вранці, а за-

Яр Славутич в 1970 р.

гинула з матір'ю в полум'ї після обіду. Внаслідок цього постала поема Донька без імени.

Усвідомивши безвихідне становище українського національного підпілля, Славутич отримує дозвіл залишити Чернігівську Січ, яку називали північною ланкою У ПА, і вирушає на захід. Після короткого перебування у Львові, а потім нелегального скитання по Чехословаччині, навіть по руїнах Берліну, опиняється він в Баварії, яку займають американські війська. Настає новий, дуже плідний період у творчості поета. Він записує те, що збереглося в пам'яті з часу війни, і багато пише нового. Одночасно поширює свої знання в Українському Вільному Університеті в 1945-46 рр. Він був вільним слухачем цього відновленого навчального закладу, а в той же самий час працював у редакціях (журнали Заграва, Арка та ін.), був секретарем управи Мистецького Українського Руху (МУР) та брав участь у багатьох конференціях відновлених наукових товариств УВАН і НТШ, таким чином готуючи себе до наукової праці, хоч іще не виступаючи з доповідями. Це останнє почнеться вже в Америці, куди він переїжджає з другою дружиною 1949-го року.

Перша половина п'ятдесятих років минає в посиленому навчанні. Славутич стає студентом-аспірантом Пенсильвансь-кого університету, де отримує науковий ступінь магістра в 1954 р., а наступного року — докторат з української літератури (тема: Поезія Михайла Ореста та її гло). Місяць після отримання докторату, 1955-го року, він уже викладає українську мову для американських вояків у Військовій школі мов (ПРе_ зидіо оф Монтерей, Каліфорнія). Але це були вузькі обрії для нього. В 1960-му році він переселяється до Канади, де в Аль-бертському університеті розбудовує курси української мови й літератури. За 22 роки випустив він близько десяти магістрів, що подіставали докторати в

інших університетах і тепер або викладають славістичні предмети, або працюють в системі шкільництва.

Перша збірка поезій Славутича, Співає колос, вийшла у світ 1945-го року в Авгсбурзі (до речі, це було перше українське книжкове видання на еміграції після війни). Тут віддзеркалено початковий період його творчости. У наступних збірках, Гомін віків (1946), Правдоносці (1948), Оаза (1960), Маєстат (1962), Завойовники прерій (1968, друге видання 1974, третє вид. 1982), Мудрощі мандрів (1972) та в поемі Донька без імени (1952), поет виявив свій власний голос і здобув заслужене місце в українській літературі, як один із кращих поетів. Своєрідним підсумком його поетичної творчости була книга Трофеїв, 1938-1963, надрукована в Едмонтоні 1963-го року. До його 60-ліття вийшли у світ Зібрані твори (1938-1978), Едмонтон, 1978.

У багатьох поезіях перших збірок захоплюється Славутич романтикою минулого, сягаючи розпаленою уявою найдавніших часів української історії, напр., у циклах Старовічні марива, Дажбожг внуки, Яр та інші. Багато уваги присвячує він княжій добі та особливо Козаччині, створюючи цілу низку пречудових образів, постатей невгнутих борців за волю і незалежність українського народу. Такі в нього: Воєвода Дмитро, Січовик, Побратими, Прудивус, цикл про гетьмана Мазепу, Конотопська слава, Карпатські січовики, "359", Рейди У ПА (в поемі Моя доба) та інші.

Поєдналися в нього в один стоп романтика й неокляси-ка, а в філософській збірці Спрага знайшов свій вияв поміркований експресіонізм:

Не прости, як присягу порушу, Не зогляньсь на благаючий крик, — Запали смолоскипами душу, А гріховний мій вирви язик.

І як помсти не вситиш у спразі, Не вагайся — стеблом осліпи, Тільки дай у високій екстазі Відчувати, як дишуть степи.

О, священна! О, рідна до болю! Лиш хулою тебе оскверню, Не дивись на синовню сваволю, На взаємну, безславну борню, —

Покарай на широкім безводді Пробувати під варом юги. Щоб клювали шуліки й відтоді Я не відав живої снаги,

Щоб — дознавши великої муки — Я не каявсь на довгій путі, Від блаженства ламаючи руки У рахманній моїй ваготі.

(Зібрані твори, 1938-1978, стор. 120.)

В останній його збірці, що віддзеркалює поетову подорож навколо світу, з'явилися перські та індійські мотиви. Майстер сонетів та октав, він добре володіє всіма формами віршування, дбає про запашну мову, створює новотвори, щоб яскравіше себе висловити, а також дуже часто використовує архаїзми для відповідних тем.

Оцінки поезії Славутича зібрано в ювілейній книзі Творчість Яра Славутича: статті й рецензії (1978), що її впорядкував Володимир Т. Жила, а видав комітет при Осередкові НТШ на Західню Канаду.

Твори Славутича перекладено на чужі мови. Вийшли дві збірки англійською мовою (1959 і 1974), по одній німецькою (1949) і французькою (1976), а тепер готується видання мадярською мовою. Окремі вірші перекладено на еспанську, литовську та португальську мови.

У доробку Славутича з літературознавства є Модерна українська поезія, 1900-1950 (Філадельфія, 1950), Розстріляна муза (Детройт, 1955), що вийшла також англійською мовою, Шевченкова поетика (Едмонтон, 1964), огляд Українська поезія в Канаді (Едмонтон, 1976), розвідки чи статті про Г. Сковороду, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українку, Б. Лепкого, Є. Маланюка, О. Лятуринську, М. Ореста, І. Світличного та ін.

Яр Славутич. Сучасне фото.

Написав він кілька сотень рецензій на нові видання (багато з них англійською мовою). Є в нього статті з назвознавства, зокрема дослідження Українські назви в Альберті. Приготував він шість підручників до навчання української мови. Один мав чотири видання, другий — шість, а третій — два.

Знайомить Славутич українського читача з чужими літературами. У 1959-му році вийшли у світ його переклади вибраних поезій Джона Кітса, зі вступною статтею про цього англійського романтика. Має Славутич розвідку про Е. Гемін-ґвея в українській літературі. До речі, ця об'єктивна наукова праця викликала напасливу статтю вислужників Москви — у київській пресі. Перекладав Славутич також і з німецької, польської, болгарської, чеської та білоруської мов. Тепер він готує книжку перекладів до друку.

Два десятки творів Славутича покладено на музику, що її створили композитори Микола Фоменко, Григорій Китастий, Сергій Яременко, Роман Бородієвич, Ігор Білогруд та Гліб Лепшинський. У 1978-му році з'явився збірник Вокальні твори на слова Яра Славутича, який впорядкував С. Яременко, а видала Славута в Едмонтоні. Чекає на видання симфонічна поема Дума про Кемптен Г. Китастого до слів Славутича. На жаль, М. Фоменко не встиг закінчити опери Мазепа, лібретто до якої написав наш поет. Славутичеві тексти, як знаємо з преси, високо оцінили музичні критики. А про його мову і творчість писали літературознавці та професори університетів — Юрій Бойко, Володимир Державин, Володимир Жила, Дмитро Кислиця, Богдан Рубчак, Богдан Чопик, Юрій Шерех (Шевельов) та інші.

На закінчення цієї сильветки варто згадати, що Славутич упорядкував і видав 5 томів альманаху Північне сяйво, два томи Захгоньо-Канадського збірника, упорядкував Антологію української поезії в Канаді, 1898-1973. На порозі свого 65-літ-тя він готує до друку нову збірку поезій (дев'яту) Живі смолоскипи — про правозахисників і

борців за волю і незалежність України, а також книжку літературних статтей.

МИНУЛЕ Й СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

(Як Москва русифікує Україну)

Відтоді, як були написані перші українські книжки, що збереглися й дійшли до наших часів, минуло понад 900 років. Протягом цього часу наш нарід пройшов довгий і тяжкий шлях національного й культурного розвитку. Кожний визначний твір, чи то писаний ще літописцями гусячими перами, чи в пізніші століття нашими клясиками і науковцями, чи створені нашими сучасниками — все це наш національний скарб.

Ми, українці, як кожен нарід, гордимося добрими здобутками та їхніми творцями. Такі твори не вмирають передчасно, бо вони правдиво змальовують різні періоди життя нашого народу, його боротьбу проти ворогів, показують рівень культури, мову, тодішнє мистецтво, якими жили наші люди. ~-

Коли візьмемо статистичні дані, зокрема про видання книжок, які були чи не найголовнішим показником рівня культурного й мистецького розвитку нашого народу, то побачимо, що від 11 століття, тобто від появи першої рукописної української книжки — Остромирового євангелія* що її написав у 1056-57 рр. київський дяк Григорій, до 14 століття нараховано 700 рукописних книг, а з 15 по 17 століття включно рукописних та друкованих книжок нараховано 25 тисяч.** На жаль, ці відомості торкаються не тільки України, а всієї території Росії та захоплених нею країн. Проте з певністю можна сказати, що в Україні було переписано чи й написано та надруковано книжок більше, ніж в Московії бо й освіта в ті часи в Україні стояла значно вище, ніж в Московії — перша вища школа, академія, та перші друкарні були відкриті в Україні.

Серед слов'ян, як стверджує проф. О— Лотоцький,*** першими в друкуванні книжок були чехи, бо вони стояли ближче до Заходу. Вони випустили першу книжку в 1468 р. А вже за ними стояли українці, що видали першу українську книжку слов'янською мовою, з особливостями живої української мови в 1491 р. Це були перші дві книжки для потреб україн-

пам'ятка. Переписав її з староболгарського оригіналу київський дяк Григорій в 1056-57 рр. для новгородського посадника Остромира, що був намісником київського князя Із'яслава Ярославича. Має вона 294 аркуші. Щоб виготовити пергамент дія такої книжки, треба було обробити (вичинити) не менше, ніж 150 шкур ягнят або козенят. Це дає уяву, як дорого коштували тоді книги. (YPE, том 10, стор. 417).

*** Дм. Антонович. Українська культура. В-во YTTI, 1947, стор. 71.

.t. .л —/ Ift / * w

"f IV 41 05"" ГИ Kl Y< E"l ' Л .A./ / ■ I к/

"Uwy EClf tfO" П4Шг> Ґ!*,т1КЛ>" • П " ч / " /

>7"Лт , Л^м" • Я4.IT , АГЙПНЬ .

Ло^лїоі i$E" Сл'""' "'•s'tc*'

ЪллЬлпщлгн, ||#" жсігіїмя 9

"ЖЛ"лкЛ"т. то .£птГшятмі" т"дт"<лЛ"9ei4<, ^ші п.піппп.ік,

^ТЛ Т'&ГТЛ МЕt*. ЯГГЇОЛЯ.т"

■"Х"ві"у. чдпіли лп • їікіаіп

АОттиг лілУю , ш" слдгнуге ,

11,5 — , — л /Л

!W>*<3|o{iryo<. яжиряп.,..іт.лі"

•Лба , "і""гк— п"їн^я , нііілщ

tatet чаї f , ш (А хнн поїм

луімпрлі imn ял<іг ш"п

ЛТОТГЛЇКтХжХі— Г.тчКІА СКІffl

ІЬ" • "(ff"", пы . пігчгл

л ff в г Л f

ж & З н Ї

к л І1 ♦ п

f с т ау ф

и> ч ч U1

'S ы к Є "

м о л ш f

і Л Л

Початкова сторінка Початкова сторінка

острозької "Читанки" острозького "Буквар'я"

Івана Федорова з 1578 р. з 1578 р. Друк Івана Федорова.

Грецько-слов'янський текст.

Деякі дослідники вважають, що острозька "Читанка" і осерозький "Буквар" Івана Федорова з 1578 р. становлять одне видання.

ського населення — Октоїх та Часослов, що ВИЙШЛИ В друкарні Швайпольта Фіоля в Кракові. Ти.ІГчасом перша російська книжка в Москві вийшла через 73 роки, тобто в 1564 р. Надрукував її відомий першодрукар Іван Федоров з допомогою білоруса Мстиславця. Але Московщина в ті часи була настільки темна, що після виходу третьої книжки, люди напали й спалили друкарню й самого друкаря хотіли вбити, бо він, мовляв, був зв'язаний з нечистою силою. Але про це сьогодні російські історики не згадують. Рятуючись від небезпеки, Федоров тоді втік, разом з Мстиславцем до Білоруси, а потім переїхав до Львова, де організував нову друкарню.

Але в третій чверті 16 століття друкарство в Україні вже швидко розвивалось: відкривались нові друкарні у Львові, Острозі, Дермані, Почаєві, Луцьку, Крем'янці, Житомирі. В самому Києві працювало три друкарні, а найбільша з них — друкарня Києво-Печерської Лаври. Українські видання розповсюджувались по всіх східніх країнах, навіть неслов'янських, як Румунія, Угорщина, Молдавія. Не було тоді в Україні й цензурних обмежень.

Але після горезвісного Переяславського договору, з середини 17 століття Москва вже вимагала надсилати все до них на цензуру, запровадивши суворий нагляд за друкарнями, а також вимагала дотримуватись великоросійської граматики. А за непослух накладала

великі штрафи, аж до покарання смертною карою. На цьому полі довго тривала завзята боротьба, але друкарство, зрештою, було так спаралізоване московською владою, що протягом років виходило лише по 2-3 книжки за рік. З цього бачимо, яке прогресивне значення для України мав Переяславський договір, як про це пишуть сучасні історики.

А вже в 1876 році прийшов знову погром на українське друковане слово. Цар Олександер II видав таємний височай-ний указ, яким заборонялося друкувати все, крім красною письменства. При цьому заГОронялося перекладати з інших мов, а також ставити українські вистави й друкувати драматичні твори. Тоді ж було закрито низку українських культурних організацій, українську пресу, усунено з університету низку професорів. Тільки Галичина мала більше національної волі, бо була тоді під Астрією.

Рік 1905 трохи полегшив обставини в Україні, але небагато. Зате бачимо, яким розквітом забуяло українське життя з вибухом революції й утворенням української самостійної держави. Уже в 1917 р. вийшло в Україні 747 книжок, у 1918-му

— 1084, але в 1919 — 665, бо з півночі в Україну вже сунула збройна московська навала.

З приходом більшовиків кількість українських видань ік>-чинає зменшуватись. Так у 1920 р. українською мовою вийшло 457 книжок, а російською в Україні — 369; у 1921 українською мовою — 214, а російською — 448; у 1922 українською

— 385, а російською — 927.

Розподіл паперу на республіки робила Москва, отже в її руках було все книгодрукування. Одно видавництво в Харкові, що заплянувало видати в 1933 р. 252 книжки, видало лише половину і то малими тиражами.

А щоб зломити потенціял літературного фронту в 1933-37 роках виарештовано (більшість знищено) 240 українських письменників.

Англійський науковець Альберт Пайні надрукував наукову працю Ріст і падіння Сталіна, де читаємо, що Сталін у 1934 році, не читаючи, підписав 384 списки арештованих до розстрілу. Це становить близько 4 мільйони людей, Зрозуміло, що серед них більшість було українців, бо й на засланнях українці становлять 60% всієї кількости.

В наслідок цих масових арештів серед письменників було видано таємний обіжник, де названо 5 тисяч заборонених жнижок. Другим об'єктом наступу було українське шкільництво. Щоб підготувати ширший наступ русифікації, між 1933 і 1937 рр. було проведено великі чистки в шкільній мережі. За тодішніми повідомленнями радянської преси, було викинуто з учбових закладів 24 тисячі вчителів. Особливого широкого розмаху набув цей розгром українських культурних сил, так званого культурного фронту, у 1934 р., коли застрелився нарком освіти Микола Скрипник, а перед тим, побувши з Ар-кадієм Любченком на селі й побачивши голод, вимирання цілих сіл, покінчив самогубством Микола Хвильовий. А в 1937 році пішов шляхом самогубства і голова Рарнаркому Панас Любченко.

Ще педед цим московська влада у 1933 р. ліквідувала всі українські школи на Кубані, де було вже 240 українських шкіл, перевівши їх на російську мову викладання. Там же перевела зросійщення педагогічних технікумів в Краснодарі (обласний центр Кубані) та в столиці Полтавській, а також ліквідувала українські відділи при Краснодарському робітфа-ці, при Педінституті та Сільсько-господарському інституті. В самому Краснодарському робітфаці тоді навчалось на українському відділі 160 студентів.

Одночасно заарештовано й розстріляно викладачів мови та літератури в Краснодарі проф. Шалю та Семена Боклажен-ка, а разом з тим закрито було й український клюб в Краснодарі та українську книжкову крамницю.

У той же 1933 рік ліквідовано й українські газети: одну в Краснодарі, як додаток до російської газети Красное знамя та Червону газету в Ростові. В Краснодарі редактором додатку був комсомолець, а пізніше партієць письменник Омелько Розумієнко, а в Ростові поет Іван Луценко та письменник Іван Добровольський. Розумієнка пізніше було заарештовано. Іван Луценко мусів тікати геть далеко на північ Росії, а Добровольський опинився на Далекому Сході, звідки писав листи, що там, на Зеленому Клині, де теж були українські школи, все українське життя зліквідовано.

Ростов на Дону тоді був центром Північно-Кавказького Краю. Український відділ при обкомі партії очолював тоді член партії Федосій Чапала. Його теж було арештовано й розстріляно.

До ліквідації українізації та українських учбових та культурних організацій на Північному Кавказі, зокрема на Кубані, у Ростові виходив російською мовою журнал "На подъеме", де був український відділ, журнал Кубанським шляхом, а згадувана тижнева Червона газета містила також літературні сторінки.

З письменників можна згадати І. Коржевського, Василя Очерета, Омелька Розумієнка, Івана Луценка, Спиридона До-бровольського. Дехто з них є автором низки романів та повістей. Найбільше відомі стали пізніше Добровольський, Розу-мієнко, Луценко та Василь Очерет, що став писати під псев-дом. За малими винятками, всі ті люди були репресовані, а дехто й розстріляний. Так благотворно вплинув старший брат на українське життя на Північному Кавказі.

Слідом за ліквідацією всього українського культурного життя на Північному Кавказі, зокрема на Кубані, було вивезено на північ Росії населення трьох найбільших українських станиць, зокрема із станиці Полтавської, де був Педагогічний технікум та українські школи, де щороку пишно відзначали Шевченківські свята. У цій операції, як бачимо із спогадів кілишнього генерала НКВД Орлова, брало участь 12 тисяч військ НКВД. Вони оточували кільцем кожну станицю, і все населення

мусіло проходити повз спеціяльну комісію НКВД. Проти імен кожного на списку та пашпортах ставили відповідні літери: А, Б або В. Перших, переважно мужчин-козаків, відокремляли й розстріляли поблизу станиць. Тих, що з літерою Б — забрали на заслання, а третіх — на переселення на північ. їх вивезли товаровими вагонами, а тими ж самими вагонами привезено росіян та білорусів, щоб заселити спорожнілі станиці.

Деталі цього звірячого нищення людей та ліквідації українізації в станиці Полтавській розповідала авторові цих рядків дівчина з станиці Полтавської, батька якої там було розстріляно, а брат покінчив самогубством на засланні. Знаю ці деталі й від інших осіб, з якими я вчився, та від людей, що керували українізцією. До речі, під час ліквідації українізації на Кубані, на Далекому Сході та в сусідніх районах з Україною — на Вороніжчині та Курщині, — в Інституті Шевченка в Харкові була саме виставка українських видань на Кубані під гаслом Українські письменники на Кубані. Але одного дня прийшов енкаведист (НКВД містилось тоді на сусідній вулиці) й наказав прибрати ту виставку про Кубань.

Так благотворно допомагав старший брат відсталій Україні і це, як пишуть тепер, мало прогресивне значення.

НКВД спеціяльно стежило поза межами України, хто розмовляє українською мовою, хто читає українські книжки. Один учитель, що живе тепер в Австралії, якому після заслання дозволили жити поза межами України, розповідав, що оселився він біля Ростова на Дону. Коли-не-коли брав книжки з місцевої книгозбірні. Бібліотекаркою була українка. Одного разу він запитав, чи є в них і українські видання. Вона вже була добре знайома з ним, приятелювала. Вона сказала, що має й українські, але не радить йому випозичати, бо періодично приходить людина з НКВД і бере список тих, що випозичають і українські видання.

Масові арешти серед письменників набрали тоді такого розміру, що кожен був готовий, що по нього вночі приїде чорний ворон. А тому в

Харкові, в Будинку письменників Слово, кожен щоночі палив рукописи, де було хоч трохи патріотизму та моментів, що могли б стати для енкаведистів приводом до арешту. А тому навколо будинку Слово взимку 1934 р. сніг був чорний від паперової сажі з димарів.

А що українська мова стала в устах людей для НКВД ознакою націоналізму, то в містах люди вже боялися розмовляти своєю мовою. Не даром же й на допиті письменника Івана Багряного слідчий Герсонський кричав: До каких пор ты, сволочь, будешь говорить на этом сабачьем языке?! А це ж діялось в установі, яка репрезентувала владу та її законність.

Терор і русифікація дійшли до того, що, коли за статистикою за 1928 р. в Україні шкіл з українською викладовою мовою було 85%, то за тими ж радянськими даними по війні було вже тільки 65 %.

Одночасно зменшувався і відсоток українських видань, порівнюючи з російськими. Якщо українці в 1962 р. становили 20% всієї людности СРСР, то книжок українською мовою того ж року, за статистикою СРСР, надруковано лише 8%, порівняно до всієї книжкової продукції СРСР. На одного росіянина в Радянському Союзі в 1963 р. пересічно припадало 9 друкованих книжок, а на одного українця лише 2 книжки українською мовою. До того ж в Україні видають велику кількість видань російською мовою, тоді як в Росії немає жодного українського видання, жодного українського видавництва, жодної української школи чи організації.

За тією ж статистикою в 1963 р. в Україні надруковано 7599 книжок, але з них українською мовою тільки 3321, а російською — 4278. Отак Москва розв'язує національне питання в Україні та в інших неросійських республіках. За тією ж радянською статистикою бачимо, шо тиражі українських видань щороку зменшуються. Наприклад, у 1962 р. загальний тираж усіх українських книжок, виданих в Україні, становив 87 мільйонів 58 тисяч, а в 1963 тільки 76 мільйонів 667 тисяч. Отже за один рік зменшилось на 10 мільйонів примірників. Зате в той же самий час в Росії тираж російських книжкових видань зріс на 15 мільйонів.

Та порівняймо Україну хоч би з Угорщиною. В Україні в 1963 р. на 45 мільйонів населення випущено 76 мільйонів книжок, а в Угорщині, яка має 10 мільйонів населення, в тому ж році видали угорською мовою 80 міл., бо там опіка стар-і шого брата й русифікація ще не має тієї сили, що в Україні.

А ось про новіші часи на видавничому полі: каталог Нові книги України за 1970 р. подає, що мають видати 1668 книжок українською мовою, але подібний каталог за 1973 р. подає вже тільки 1059 книжок українською мовою. А в каталозі на 1974 р. це число впало до 856 книжок, отже проти 1970 року зменшилось вдвічі. А як врахувати, що з тих запляно-ваних ще з 25% не буде з різних причин надруковано, то картина виглядатиме ще гірше.

Збірник Печать СССР подає, що в Україні в 1961 р. видано 4041 брошур та книжок українською мовою, а в 1968 р. лише 2944. Отакими швидкими темпами йде русифікація українського народу. Тим часом російською мовою, навпаки, щороку в Україні друкують все більше й більше. Так вТ956 р. було надруковано російською мовою 3200 публікацій, у 1960 — 3893, у 1965 — 4023, у 1970 — 4682, а в 1972 — 5497 публікацій. З тих же статистичних відомостей бачимо, що останнім часом російські видання в Україні переважають українські на 80-90%. У 1973 р. в Україні видано 131 серійне видання, а російською мовою — 264 назви, до того ж тиражі російських видань значно більші.

Коли ще поглянемо на тиражі пропагандивних видань, то побачимо, що на них паперу не шкодують: за радянською статистикою, на пропагандивні й політичні видання давалося 33% загальної кількости, а на художню літературу тільки 9%. А київський Блокнот пропагандиста, що виходить двічі на місяць, друкують 435 тисяч примірників.

Не краще стоїть справа і з виданням газет. Більшість їх виходить російською мовою. Лише в 1962 р. переведено на російську мову 15 газет. Видання Статистика СССР подає, що загальний річний тираж усіх

українських газет в Україні становить 2.752.558 прим. Але в той же час тираж самої російської газети Известия становить 2.820.000.

Книжкова й газетна продукція СРСР у 1973 р. виглядала так: у відсотках російською мовою друкувалось 80.4, а українською — 3.9.

Та якщо декому здається, що все ж в Україні друкується більше видань українською мовою, ніж російською, якщо хтось подумає, що попередньо подані відомості застарілі, то для доказу радимо взяти Щодекадний бібліографічний бюлетень, що його видає Державний комітет Української РСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі. Ось чч. 22, 23 і 24 за серпень 1980 р. Візьмемо перше. Підрахувавши, скільки яких публікацій вийшло, побачимо, що українською мовою протягом першої декади серпня 1980 р. вийшло 47, а російською — 58. Про велику різницю в кількості видань промовляє й те, що російською мовою щотижня виходить каталог видань, що має 88 стор., а український Щодекадний бюлетень друкують лише на 23 сторінках, у якому більшість видань російською мовою, як подано вище.

Читачі київської Літературної України ще минулого року бачили, що в 1980 р. був у газеті відділ чи колонка: Нові видання, але цього року його вже немає. Можна бути певним, що його зліквідували, щоб читачі не бачили, що останнім часом книжок російською мовою виходить більше, ніж українською. А це ж був яскравий показник русифікації.

Давніше майже в кожному числі був куток Навколо слова, де критикувалося видання за недобру мову, русизми, стилістичні викрутаси, але тепер цього кутка вже майже не буває. Та й не диво, бож уже і в словниках зустрічаємо такі суто російські слова, як сахар, вторгаться, вагомий, нанос, а за слово русифікація ще в 1934 році один автор зазнав критики в російській пресі.

Окрема тема, що свідчить про русифікацію й винародов-лення — це вивожування чи забирання з України населення на цілину, молодь до

технічних шкіл у Росії (по 200-300 тисяч щороку), звідки їх мало повертається в Україну. Про це широко подано в Сучасності ч. 2 (162) за 1974 р. у статті Мирослава Прокопа Перемішування населення СРСР і Україна.

Як іде русифікація на видавничому полі, бачимо й з того, що в 1963 р. відбулась в київському в-ві Дитвидав нарада письменників. Директор в-ва доповів, що в річному пляні 263 назви, але з них лише 85 назов українських письменників, а решта — переклади з російської та інших мов. Це обурило письменників, і Марія Пригара назвала в-во не Дитвидав, а Перекладвидав.

Одночасно письменники критикували тиражі дитячих видань, які щороку зменшуються: давніше пересічний тираж дитячої книжки був 90 тисяч, а тепер лише ЗО тисяч.

У газеті Літературна Україна полтавський гуморист Ковінька писав, що якось відвідав він село Лютенька на Полтавщині. В сільраді йому скаржилися, що вони передплатили на на 10 тисяч українських газет та журналів, а їм прислали цілу купу російських, які дійсно купою лежали на ша

* Статистичні відомості подаємо за виданням Печать СССР, Летопись периодических изданий СССР — 1971-1974 рр., каталоги Нові книги України та розвідки на цю тему, надруковані в Сучасності ч. 10 — 1972 р., ч. 4 і 6 — 1974 р., ч. 3 — 1975 р., ч. 3 — 1976 р., а також Щодекадний бібліографічний бюлетень ч. 22, 23 і 24 з серпня 1980 р.

фі, бо ніхто ними не цікавився.

В іншому числі тієї ж газети Марія Пригара та Наталя Забіла писали, що твори орденоносця Олеся Гончара, видані в Москві російською мовою, можна знайти й купити в кожній українській книжковій крамниці. Але творів того ж автора, виданих у Києві українською мовою,

не можна дістати навіть в книгарнях поблизу Києва. А поет Петро Дорошко писав в тій же газеті, що він об'їхав три області з літературними виступами й побачив, що по книжкових крамницях майже немає українських видань. А в селі Купичеві, поблизу Ко-лодяжного на Волині, де жила славна Леся Українка, у будинку культури серед книжок, розкладених перед покупцями, не було жодної української книжки, ні з прози, ні з поезії. Отак виглядає московський інтернаціоналізм на практиці.

Нечувана русифікація провадиться по всіх ділянках українського життя. У 1964 р. прибув з Одеси до Мельборну па^ роплав по пшеницю. Серед обслуги пароплава багато укргГ їнців, що видно було не тільки з мови, а і з списка всіх, що працювали на пароплаві. Але в пароплавній книгозбірні не було жодної української книжки. А коли я звернувся до капітана й запитав, чому такий стан з книжками, він нахабно зміряв мене очима з голови до ніг, а потім сказав: А разве Киев это не Росссия? І це відповів член партії, відповідальна людина. Мимоволі хочеться запитати, чи може бути щось подібне на пароплаві з Греції, з Німеччини, Франції чи навіть з Росії, де не було б літератури рідною мовою?

За радянською статистикою, у 1963 р. на 10 тисяч населення Росії припадав 161 студент, а в Україні на ту саму кількість населення — тільки 129 студентів. Також на 10 тисяч населення в Росії було 33, але в Україні тільки 16 науковців.

Такий стан і з театрами. З доповіді голови Раднаркому YPCP Коротченка довідуємося, що в Україні в 1960 р. був 61 професійний театр. Але з того числа тільки ЗО українських, а решта російські. Зрозуміло, що сьогодні цей стан ще погіршився. В Одесі з шести театрів сьогодні тільки один український. Відомо також, що кілька років тому в Дніпропетровську зрусифікували оперу, прислави з Москви своїх адміністраторів і мистецьких керівників.

Та русифікація не тільки жорстока, а часом буває й кривава. Французький письменник й історик Ролянд Гошер написав і видав

книжку Опозиція в У РСР, в якій поруч багатьох інших фактів розповідає один жахливи випадок, пов'язаний з протестом проти русифікації. Цю подію Р. Ґошер подає на підставі свідчень колишнього професора Харківського університету Ратіавза, який у 1962 році переїхав до Ізраїлю. У 1951 році, як свідчить професор, ще за життя Сталіна, українські студенти Харківського університету відмовилися складати іспити російською мовою. Тоді 800 із них зазнало репресій: багато вислано на Сибір, а 33-ох, на підставі вироку закритого суду, розстріляно. Через 10 років після того проф. Ратгавз був у Києві й пішов відвідати ректора Київського університету. Це було 23-го травня 1961-го року. Біля університету Ратгавз побачив авта НКВД. У коридорі університету були енка-ведисти, а під стінами стояв довгий ряд студентів з піднесеними догори руками. Енкаведисти перевіряли, чи на руках тих студентів немає слідів чорної фарби. Причиною того слідства, свідчить проф. Ратгавз, було те, що на стінах, на підлозі і навіть в підвалах семи будинків університету була намальована чорною фарбою цифра 33. Проф. Ратгавз вважав, що в тому малюванні мусило брати участь щонайменше сто студентів. Символ 33 появився в той час теж на стінах університету у Львові. Так студенти Києва і Львова відзначили те криваве десятиліття.

Тож і не дивно, що коли в одній технічній школі у Львові якийсь студент запитав лектора, чому він читає лекції російською мовою, адже всі слухачі українці і їм зрозуміліше, коли б виклади були українською мовою, то наступного дня КҐБ викликало батьків того студента й допитувалось, хто намовив їхнього сина ставити такі питання.

Навіть коли у Львівському університеті створився гурток прихильників української мови на чолі з професором-мовни-ком і вони постановили розмовляти між собою лише своєю рідною мовою, то у львівській газеті появилася стаття під назвою Гнилизна, і тих студентів і професора було виключено з університету. Отакий жорстокий той московський інтернаціоналізм.

Відомо, що на цілину вивезено великі тисячі українського люду, але там не відкрили жодної української школи, не видають жодної української газети. Влада це пояснює тим, що люди самі не бажають. А коли група ініціяторів почала вживати заходи, щоб відкрити українські школи, то цих ініціяторів відразу розкидали в різні кінці Казахстану, і справа погасла.

Можна ще наводити тисячі нових прикладів з найновішої статистики в СРСР, що свідчить про заходи до тотальної русифікації. Досить сказати, що в Харкові 8 років тому було тільки 5% українських шкіл, а сьогодні вони всі переведені на російську мову. Не краще й з університетами та інститутами в Україні. Сьогодні вони майже всі цілком русифіковані. Лише в деяких ще викладають українську мову та літературу, а решта предметів викладається російською мовою. І не дивно, що учні десятирічок часто самі просять вчителів читати їм лекції російською мовою, бож до університетів та технічних вузів доводиться складати іспити російською мовою. До того ж всі установи, організації, все листування провадиться російською мовою. Нашу мову зробили непотрібною.

Для прикладу, можна згадати, як ця русифікація переводиться в життя. У 1939-40 р. в Першому Медичному Інституті в Харкові три професори викладали ще українською мовою. Це були проф. Фінкельстейн (мікробіологія), проф. Міл-лер (хемія) та лектор санітарної гігієни Анастасія Соболь. У 1941 р. Москва призначила на місце директора д-ра Ловлі, якого заарештували, Гаспар'яна. Тоді ж було винесено постанову в Москві, що всі кращі інститути в республіках стають інститутами союзного значення. Тож, прибувши до Харкова й почавши працю, Гаспар'ян по черзі викликав тих, хто ще викладав українською мовою й запропонував перейти на російську мову. Проф. Фінкельстейн попросив дати йому такий наказ у письмовій формі, але Гаспар'ян сказав, що ніякого писаного наказу він не дасть, бо це є постанова уряду. Так ліквідували там рештки викладання українською мовою.

Але якщо 15-20 років тому про окремі випадки перешкод у розповсюдженні літератури або про малі тиражі видань, про недобру мову в окремих виданнях можна було писати в газетах, то після падіння Шелеста й це заборонене.

Адже на з'їзді письменників України у присутності Шелеста письменники скаржились, що книжки видають дуже малими тиражами. Наприклад, замовлень є на 300 тисяч, а друкують 30 тисяч. Письменники вимагали, щоб папір ділили, як хліб, на кожну людину, але Росія, протягом всіх років від часів революції, для України давала надзвичайно малу кількість. А тому й виходило, що всі видання про минуле України, про успіхи наших театрів, мистців, про героїв часів козаччини — все це друкувалося з найменшими тиражами. Наприклад, чудові спогади Миколи Садовського Мої театральні згадки, про героїчне минуле українського театру, про те, як московська влада перешкоджала, забороняла його існуванню, видали тільки 3500 примірників, хоч Максим Рильський, який написав передмову до цього видання, висловив у ній радість, що видавництво погодилося видати цю корисну книжку масовим тиражем... Спогади Богдана Тобілевича про свого батька, славного корифея українського театру Панаса Сак-саганського, видали тиражем 2 тисячі, монографію про автора опери Катерина та автора Історії України-Руси М. Аркаса — лише одну тисячу прим. Спогади артистки Софії Тобіле-вич, дружини драматурга Карпенка-Карого (Тобілевича) — 2500 примірників. Навіть збірник сильветок різних діячів українського театру, мистців, корифеїв, автором якого був сам Максим Рильський (Про мистецтво) надрукували всього півтори тисячі. Можна б згадати про книжки, тиражі яких були всього по 300-500 прим., але й цього досить для характеристики обставин.

Русифікатори України дійшли навіть до такого абсурду, що в Україні тепер не можна післати телеграми українською мовою до іншого міста чи села в Україні, тоді як з Австралії чи іншої країни можна слати телеграми латинкою, але українськими словами.

Наприкінці ще варто згадати, що русифікація України йде в парі з винародовленням нашої нації так шляхом влаштовування штучного голоду, як і триманням населення у злиденних обставинах.

Ще за царських часів приріст населення України доходив до 21% щорічно, а за переписом 1959 та 1970 рр. ці показники зменшились в Україні до 9%. Але пересічний приріст населення СРСР становить 16%, а в Росії 13%.

Таким чином всі ці відомості свідчать, що це не одинокі випадки, а широкий плян московського уряду швидкими темпами ліквідувати всі національні мови в СРСР, крім російської, а найперше українську, щоб створити Единую неделимую Россию з одною мовою, одними звичаями.

І хай не здивує читача, що тепер в Києві, Полтаві, Чернігові, Дніпропетровську та інших містах чимало батьків самі звертаються до відділів освіти чи шкільництва з проханням перевести школи на викладання російською мовою. А що у школах з російською викладовою мовою перевагу в прийнятті до школи мають росіяни, то чимало української молоді міняє укі раїнську національність на російську, бо все життя, всі організації, установи зрусифіковано. Отже українську мову влада зробила непотрібною, і це найбільше русифікує населення. Отже зроблено дуже хитро й підло. А зовні представники влади кажуть, що у них повна національна воля: хочеш — іди до української школи, хочеш — до російської. Тільки людям з українською мовою немає місця на рідній землі в урядових та інших установах.

Та ось ще новий доказ: на одному з недавніх виступів Л. Брежнєв сказав: Хто не хоче вивчити російської мови, той ставить себе поза межі нашого суспільства.

Так Москва русифікує Україну.

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР ТА ЙОГО ТВОРЦІ

Коли говоримо про український гумор, то тим самим згадуємо найяскравішу вдачу українського народу. Від найдавніших часів і в найтяжчі часи нашої історії цей гумор скрашував людське життя, скріплював людські душі в час розпуки, додавав сили і в боротьбі проти ворога. Ми знаємо, як розлягався, гримів сміх від жартів у запорізьких куренях на Січі, як щедро він розсипаний по чисельних українських народніх піснях, яких Україна нараховує до 200 тисяч. А скільки тих дотепів, анекдотів, сміховинок, веселих приказок, прислів'їв, небелиць, нісенітниць золотими іскрами поблискує в нашій народній творчості!

Науковці-психологи доводять, що почуття гумору є надзвичайно позитивною рисою. Людина, позбавлена гумору, — писав один науковець, — доходить до розпуки. Правда, не завжди цей гумор між людьми буває витончений, часто буває навіть вульгарнуватий, але й він тримає людину міцніше на життьовому шляху, скріплює її душу і віру в перемогу її ідей, плянів. Тому ми мусимо гордитися, що тяжко знайти українця, що не мав би гумору.

В Україні з давніх-давен не було села чи хутірця, щоб не було там кількох дорослих дотепників чи вроджених гумористів, що втішалися великою популярністю серед своїх людей, слухачів.

Цей властивий український народній гумор мав великий вплив і на літературну творчість. Уже в 16-17 століттях бачимо вплив того народнього гумору на писання творів тодішніх авторів. Усім відомі інтермедії Я. Гаватовича, що з'явилися в 1619 році в вертепній драмі.

Численні дотепи, жарти, приказки, анекдоти висміювали ледарів, п'яниць, злодіїв, підлабузників, хабарників, підступних та нечесних москалів, дотепних і хитрих циган, спритних жидів, недобрі подружні взаємини чи обставини, злючих чоловіків та жінок, зрадливість, а часом навіть і служителів тодішньої зросійщеної церкви.

Ось вам зустрілися двоє п'яних і один з них скаржиться другому:

— От маю кляту жінку, просто дихати не дає!

— То ще й не біда, — каже другий, — у мене гірше: я тільки на поріг, а вона — ану дихни!

У жартах часто висміюється чоловіків, що всяку невдачу чи помилку намагаються скласти на жінок. Наприклад, везе на возі дядько мішки до млина, а назустріч їдуть люди й гукають:

— Он у вас, дядьку, мішок розв'язався! А він їм:

— Та це бісова жінка так зав'язувала. Я його вже тричі перев'язував, а він усе розв'язується.

Або один чоловік хвалився своїм псом:

— От у мене собака: носом чує де злодій, і так відразу й кидається на нього... Але я його вже продав, — додає розчаровано чоловік.

— А то чому? — питають.

— Та почав уже й на мене ошкиряти зуби. А ось про ледаря:

— Ох і стомився, — каже ледачий, — всю ніч снилося, що я на косарці працював. Доведеться тепер, мабуть, увесь день відпочивати.

А один чоловік хотів посміятися з ветеринара та й питає:

— То ви доктор від худоби?

— Так, я доктор від худоби, — не розгубився ветеринар та й питає: — а у вас нось болить?

Жарти є різної форми: одні довгі, що наближаються до коротких оповідань, інші коротенькі й римовані: Косо-криво, аби живо. Без води ані сюди, ані туди. Люби її, як душу; труси її, як грушу. Або ще й такі повчальні: Не будь солодкий, бо розлижуть; не будь гіркий, бо розплюють.

Короткий дотеп, як кажуть дослідники гумору, — це влучне слово, що вмить засвідчує в душі слухача іскри веселости. Один письменник назвав такі дотепи духовою електрикою, а також зазначив, що окремі жарти здобули в народі велику популярність, дякуючи лише своїй дотепності, яка часто заступає геніяльність.

Весь цей гумор, забарвлений часто й сатирою, має ще й ту вартість, що він не тільки віддзеркалює ментальність народу, його душу, життя, побут, а і впливає на дійсність, на оточення. Люди слухають дотепи чи жарти про свої недоліки, самі сміються, але поволі й виправляються, позбуваються своїх недобрих звичок, шкідливих впливів, негарних рис характеру. А гостріші сатиричні стріли діють часом і на сильних світу, на тих, що тримають в руках правосуддя, що гноблять людей, зловживаючи своїм становищем. Тому сміх одночасно й сильна зброя. Недаром великий сатирик Микола Гоголь сказав: Сміху боїться навіть той, що вже нічого не боїться.

Мов у люстрі, у народній творчості відбилися ті кривди, що їх чинили нам наші сусіди чи різні зайди. Чи не найбільше тих кривд було від росіян, що бачимо з творчости багатьох письменників-клясиків, зокрема в Івана Котляревського. Ось кілька прикладів з народньої творчости минулого: З москалем дружи, а камінь за пазухою держи. Москаль тоді красти

Іван КОТЛЯРЕВСЬКИЙ, автор славетної "Енеїди".

перестане, коли чорт молитись стане. Тату, лізе чорт у хату. Дарма, аби не москаль. Бійся вовка спереду, коня — з-заду, а москаля — з усіх боків.

Багато типових сатиричних дотепів створив наш нарід і за останнє півстоліття, особливо про голод та колгоспне животіння: Сидить баба на рядні і рахує трудодні. Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні. Батько в созі, мати в сизі, діти ходять по дорозі.

Серед жартів трапляються дуже короткі неримовані дотепи: На одно вухо глухий, а на друге зовсім не чує. Недавно осліп, а вже нічого не бачить. Або такий закручений: Тітко, дайте води напитися, бо їсти так хочеться, що ніде й переночувати.

Серед гумору, що теж належить до усної народньої творчости, є низка так званих ходячих анекдотів. Ось їхні зразки: Троє чужинців хвалилися своїми винаходами з гуми. Американець казав, що у них випродукували такі міцні опони для авт, що можна 100 років їздити — і як нові. Француз оповідав, що у них випустили в продаж такі міцні гумки до жіночих панчіх, що одна дівчина, чистячи вікна, впала з вікна 5-го поверха і, падаючи, зачепилась гумкою за рамку відчиненого нижче вікна. І так гойдалась, поки її не зняли, але гумка не перервалась. А москаль думав-думав, а потім і каже, що в них випустили у продаж такі міцні гумові калоші, що один чоловік плигнув з вікна шостого поверха просто додолу на зацементоване подвір'я. Від нього нічого не осталося, а калоші цілиє.

Або такий віц: Зустрілися дві жінки, і одна питає другої:

— Ну, як там поживає Марія Іванівна?

— Ох, і не питайте. Вона така нещасна! її жахливий чоловік так часто її зраджує, що вона, бідна, навіть не знає, від кого в неї діти.

Іще один приклад. Дві жінки говорять про третю:

— Вона купила чудову спідню білизну, коли йшла до лікаря, і тепер дуже розчарована, бо лікар попросив показати тільки язик.

А скільки народніх гумористичних перлин увібрала в себе наша писана література з найдавніших часів! Бачимо їх у творах Степана Руданського, І. Нечуя-Левицького, О. Сторо-женка, Гр. Квітки-Основ'яненка та багатьох інших. Сама лише Енеїда Котляревського, що має 7 тисяч рядків, є цілою енциклопедією старого українського гумору. її автор знав безліч тих дотепів, жартів, небилиць, які взяв з народньої гущі і розсипав їх при кожній нагоді, розвеселяючи своїх співрозмовців. Недаром кажуть, що перед самою його смертю у 1838 році зайшли до нього відвідати друзі на чолі з головою міста Полтави, то він, лежачи в ліжку, сипав жартами. А коли, прощаючись, голова міста сказав Котляревському, що він ще видужає й довго житиме, то письменник і тоді відповів жартом: Коли бабу сказило, то не поможе бабі й кадило. І справді, уже нібито того вечора Батько української модерної літератури помер.

Щось подібне було з нашим сучасником Остапом Вишнею, який за свій гумор був засланий на 10 років на північ Росії. Пробувши 8 років у концентраційних таборах, він лед-

Микола ПОНЕДІЛОК, письменник-гуморист. Нар. 1922 р. Автор багатьох п'єс, оповідань, нарисів, гуморесок, як Рятуйте мою душу (повість), Соборний борщ, Смішні сльозинки, Зорепад та багато інших. Свою літературну працю почав перекладами з ділянки драматургії: Антігона — Жан Луї, Люкреція — Обе, Пріахав інспектор — Д. Прістлі. Помер 25 січня 1976 р.

ве живий повернувся до рідного Києва під час війни. Втративши здоров'я на засланні, він часто хворів. У 1956-му році він був під Києвом у будинку творчости й відпочинку для письменників. Одного дня він мав

тяжкий приступ хвороби. До нього збіглись письменники з переляканими обличчями. Щоб розрядити той смуток, хворий якому, здавалось, уже лишилося три чисниці* до смерти, розплющив очі і спокійно сказав: Не журіться, хлоці, Остап Вишня ще не вмирає, це була тільки генеральна репетиція. На цей раз смерті не повезло... Але незабаром того ж 1956-го року він помер.

Чимало гумористичних ситуацій, приватних дотепних розмов і випадків було в особистому житті письменників. У спогадах Остапа Вишні та інших про нього теж було їх чимало.

Якось поїхав одного разу Остап Вишня (Павло Губенко) з дружиною до села Мануйлівки на Харківщині відпочити. Було літо. Його дружина Варвара Олексіївна Маслюченко, артистка, що теж була довго на засланні, відразу заправила великий бутель вишнівки й поставила на вікні вигрітись. Надворі поволі смеркало.. За вікном витьохкував соловейко, а вона сиділа й вишивала. Остап Вишня саме тоді сидів і щось писав. У цей час у відчинене вікно простяглась чиясь дебела рука, взяла бутель за шийку і зникла. Варвара Олексіївна злякалась і аж заплакала, а Остап Вишня за реготом ледве промовив: У Вишні з-під носа потягли вишнівку!

Остап Вишня любив також ловити рибу та полювати на зайців, але ніколи їх не бив. А повертаючись з полювання додому, казав: Який я щасливий, що не вбив ні одного зайця. А одного разу заєць вискочив у нього майже з-під ніг, але він навіть рушниці не підніс, а тільки поляпав у долоні та сказав услід: Біжи, біжи, щоб тебе ніхто не вбив. А одного разу, як згадує ред. Ф. Маківчук, Остап Вишня на полюванні дуже перемерз, бо, підійшовши до нього, попросив налити чарку мисливської, щоб трохи нагрітись, а, випивши, сказав:

— Оце вип'ю на здоров'я зайців. Дуже буду радий, якщо ніхто не підстрелить їх. Вони такі бідні та нещасні. За ними всі ганяються, і мені жаль, що в них така заяча доля... Я для годиться вистрілю в небо, щоб подумали, що я на полюванні. Власне, мені найбільше подобається,

казав Вишня, сама процедура: збиратися на відкриття сезону... Але я не можу дивитися на підстреленого зайця або вбиту качку.

І, як на біду, згадує той же Маківчук, треба ж було Павлові Михайловичу побачити, як один заповзятий мисливець у нього на очах підстрелив зайця. Той підстрибував, пищав і плакав, наче мала дитина. Від хвилювання Вишня витер сльозу, махнув рукою і сказав:

— Федоре Юрійовичу, збираймося додому. Якщо так полювати, то краще поїхати до Києва.

Тому про Остапа Вишню та Максима Рильського ходив жарт, що зайці часто дзвонять до Спілки письменників і передають Остапові^ Вишні та Рильському привіти. Але одного разу поет Майк Йогансен (що загинув у дорозі, повертаючись із заслання) сказав, що під Харковом за Померками є капус-тиння, і зайці там просто табунами ходять. От і вирушили на полювання аж п'ять мисливців-письменників. Підійшовши до місця полювання, де починались чагарники та ліс, вони розподілили місця: ліворуч йшов Майк Йогансен та Олекса Слі-саренко (теж загинув у московській неволі), праворуч — Ос

Едвард КОЗАК (Еко), мистець-маляр і карикатурист. Нар. 1902 р. в селі Гірне на Стрийщині. Брав участь у Визвольних Змаганнях під час І Світ, війни. Студіював у Мистецькій Школі О. Новаківського у Львові. Був редактором гуморист, журналів Лис і Комар, оформив ілюстративно багато книжок і журналів. Тепер працює як видавець і гол. редактор гумор, журналу Лис Микита.

тап Вишня та Максим Рильський, а середню позицію зайняв Юрій Смолич, що саме купив нову рушницю. Його лишили трохи позаду. Посередині, мовляв, як вони промажуть, то він заб'є. Попереду скоро почулись постріли, а згодом і Юрій Смолич побачив зайця, що сидів до нього спиною. Він відразу вистрелив з своєї нової рушниці, і заєць перекинувся на спину. Смолич з радісними вигуками підбіг до забитого

зайця, а одночасно з боків вийшли з-за кущів усі інші колеги. Коли Смолич підняв свою жертву, то побачив, що з рота в неї стирчить якийсь папірець. Він витяг і прочитав: Товаришу Смолич! Ну, навіщо ж ви мене забили? Всі мисливці почали голосно реготати з Юрія Смолича. Це була витівка Остапа Вишні та Максима Рильського.

Іван КЕРНИЦЬКИИ (Ікер), письменник і гуморист. Нар. 1913 р. в селі Суходолі на Львівщині. Автор новель та оповідань: Святоіванівські вогні (1934), Мій Світ (1938). Село говорить (1940). Крім того автор багатьох драм і комедій виданих на еміграції. Зараз працює як фейлетоніст і співредактор гумористичного журналу Лис Микита.

Як бачимо, письменники-гумористи і в житті часто на ходу послуговувалися гумором і творили його. Але при читанні своїх гуморесок чи гумористичних творів не всі вони однаково виявляли свої емоції. Наприклад, Остап Вишня, читаючи свої гумористи, стримано посміхався, більше сміявся очима. Юрій Вухналь, що теж загинув на засланні, читаючи, і сам реготав, і слухачі разом з ним. А, наприклад, Анатоль Гак (він же Мартин Задека) читав свої фейлетони майже серйозно, лише в очах його поблискував гумористичний вогник. Може це ще й тому, що його фейлетони різнилися від

Поетеса-гумористка Зоя КОГУТ і Дм. Чуб (Остап Зірчастий) на одному з літературних вечорів в Мельборні в 1971 р.

згаданих гумористів своїм змістом: у них було може більше сатири й політичного глибокого змісту, зокрема в тих фейлетонах, що він їх писав уже в Німеччині та Америці.

Не можна не згадати й численних сучасних письменників, що творили чи творять по цей бік чи по тій бік греблі. Великий доробок гумору лишили для нас згадані вже наші українські поети чи письменники-клясики. З сучастих, що живуть і творять або недавно творили, до видатніших гумористів належать, крім згаданих, такі:

Сергій Воскрекасенко, байкар Микита Годованець, Пилип Капельгородський, Павло Нечай, Юхим Ґедзь, Павло Ключина, Олександер Ковінька, Федір Маківчук, Василь Чечвянський, Олекса Ющенко та багато інших.

А з тих, що жили або живуть тепер і творять у вільному світі, відомі: Ецвард Козак (ЕКо), він же неперевершений карикатурист і видавець журналу Лис Микита. Микола Понеділок — чудовий гуморист і блискучий виконавець своїх гумористичних оповідань, частина їх у його виконанні записана на три платівки. Анатоль Гак, Роман Купчинський, Іван Керницький (ІКер), Іван Евентуальний (Анатоль Галан), Свирид Ломачка (Борис Олександрів), Богдан Нижанківський (Бабай), Ол. Шпилька, Ганна Черінь, Василь Чапленко, Панько Незабудько, Іван Манило (байкар), Степан Підкова.

В Австрлії найбільше виявила себе як сатирик-гуморист Зоя Когут, Ярослав Масляк, відомий ще з часів Веселого Львова своїми скетчами, фейлетонами та драматичними сценками чи п'єсами; Опанас Бритва, Леся Богуславець, Остап Зірчастий, Неван Грушецький та Михайло Підріз. Це, звичайно, далеко не повний перелік наших гумористів, що розкидані по світі, але й це показує, що наш гумор живе, виконуючи свою почесну корисну ролю.

Тож, як бачимо, гумор — це одна з кращих рис людини, щедро розсипаний і в щоденному житті нашого народу, і в творчості письменників. Ще в 1822-му році наш клясик Григорій Квітка-Основ'яненко зібрав чимало українських анекдотів про татар, чумаків та Наполеона і надрукував у Росії в ж. Вестник Ев ропи. Після того різні збірники гумору й дотепів чи дотепних приказок та прислів'їв, жартів виходили багато разів. І тепер гумор не втихає на рідних землях у творах письменників, але там він більше підпорядкований партійно-політичним цілям чи завданням.

Загалом же про долю письменника цікаво висловився один письменник-чужинець. Письменника, писав він, після його фізичної

смерти можуть спіткати різні долі. В основному, їх три. Перша, коли вмирає письменник, і творчість його зникає в неспокійних водах таємничої ріки часу... Це найсу-воріша доля.

Друга, коли вмирає письменник, і творчість його стає здобутком доцента. Його вивчають літературознавці (з наказу влади — Д. Ч.), але швидко забувають читачі. Це дещо краще, ніж безодня забуття, але також, як кажуть, не з медом.

І, нарешті, третя, щаслива доля: вмирає письменник, а творчість його не тільки вивчають літературознавці, ні — вона живе ще в пам'яті читачів, радує їх, воює з неправдою і злом життя, бореться за світле майбутнє.

СЕКРЕТИ ТВОРЧОСТИ ВИДАТНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Багато людей уявляють, що праця письменника чи журналіста дуже легка, не вимагає великої напруга. Тим часом літературна праця не така легка, як дехто думає. Поет і письменник Віталій Коротич, який спершу був лікарем, порівнюючи ці два фахи — лікарський і письменницький, писав у своїй статті, що був свідком, як одна мати радила своєму синові вчитися на лікаря, кажучи, що це дуже легка робота: Прийшов, пройшов і пішов. Комусь щось відрізав, комусь щось пришив, зате, мовляв, маєш пошану й добрі гроші. А тим часом, писав Коротич, 60% лікарів умирають передчасно, одні, заразившись від пацієнтів, інші через напружену, тяжку й відповідальну працю,

Щось подібне доводилося чути, як одна жінка посварившись з дружиною письменника, казала про літературну творчість: Подумаєш, велике діло писати: стиснув трьома пальцями ручку й пиши "Співа пташечка в садочку"... і за тиждень уже готова книжка.

Правда, це уява пересічної людини, що не знає справжніх обставин творчости видатного письменника. А тим часом, щоб написати цікавий

оригінальний твір, потрібні глибокі знання щодо змісту, форми, стилю, мови різних відтинків часу, образности; треба самому багато й наполегливо працювати, читати, вивчати минуле й сучасне життя, знати добре творчість попередників і сучасних творців літератури. Бо слухач чи читач, що сам цікавиться літературою й багато читає, хоче довідатися про щось нове, чого він сам не знав, сказане правдиво по-новому, не пережоване багатьма авторами та ще й написане за старою методою. То тільки Остап Вишня жартома писав у своїй гумореcці, що різниця поміж нашими письменниками й закордонними та, що закордонні багато читають, а мало пишуть, а наші, навпаки, — багато пишуть, але мало читають.

Проте з ляборатopії праці видатних письменників, ознайомившись, можна винести багато таємниць, про які мало хто знає і які рідко потрапляють на сторінки популяної преси. Один письменник, коли писав, обов'язково поглядав на шпиль церкви. Інший міг писати тільки спеціяльно улюбленим пером. Тож у творчості окремих авторів часом мали значення різні причини чи обставини. Бальзак, видатний французький письменник, починав писати лише опівночі, а під столом стояв таз з теплою водою, куди ставив свої ноги.

Читаючи легку цікаву книжку, як пише сучасний український письменник і лікар П. Бейлін, читач іноді думає, що вона написана одним подихом. Проте дуже рідко трапляється, що більший твір написано відразу, протягом кількох днів.

Один письменник згадував: Самими своїми нервами пишу, кожна літера коштує краплину крови...

Письменники часто переписують свої твори по кілька разів. В архіві Л. Толстого знайдено 90 варіянтів однієї з його статтей. Чехов писав: Я не визнаю оповідань без виправлень, треба безжально викреслювати... У рукописі, що його Коцюбинський показав своєму гостеві, кожний рядок був виправлений. Учора цілий вечір сидів над цим, — сказав він, — і нічого не вийшло, але при тому зауважив, що такі муки йому

подобаються. Письменник переживає важкі хвилини творчости, але він переживає і хвилини радости при успіхах.

Наш клясик Степан Васильченко єважав, що не треба писати романів, в яких завжди багато води і коли притиснути, то вода вибіжить, а лишиться невелике гарне оповідання.

Іноді в письменників вселюється почуття безнадії, марно-сти. В одних воно буває коротким, в інших триває роки. Такий стан Гоголь охристив Летаргічною розумовою бездіяльністю. Навіть такий видатний американський письменник, як Сароян, зазначає той же П. Бейлін, признавався, що протягом кількох днів він не міг нічого творити: писав, кидав, знову брався за перо. Та все написане виявилося оманою. Почуття тимчасової неспроможности знайоме чи не всім письменникам.

Під час праці у письменників часто буває внутрішнє невдоволення. В уяві, в думках він бачить свій твір яскравим, барвистим, але на папері — все блякне, стає безбарвним. Дуже часто, обміркувавши й осмисливши весь свій задум, плян, творець поспішає покласти його на папір, працює вдень і вночі, перенапружується, а це призводить до нервового стану, до зривів у праці.

Короленко писав, що думка про визначений термін написання твору каменем падає на, уяву, і герої, замість того, щоб іти своїм шляхом, сідають... і сидять... Він їх підіймає, штовхає в шию, а вони не хотять рухатися.

Тому Павло Бейлін пише, що неможливо писати книжки, не заглянувши у внутрішній світ героїв, не приміривши на себе всі їхні пристрасті, радощі та невдачі. Разом з своїми героями письменники борються, радіють, каються, плачуть, умирають. Коли Фльобера запитали, з кого він писав Мадам Бо-варі, він відповів: Емма — це я. А далі розповів про свої переживання під час писання: Піт ллє градом, стискає горло... я був водночас і чоловіком, і жінкою, полюбовникам і

полюбовницею... Я був і кіньми, і листям, і словами, які промовляли закохані... Після смерти Боварі в творі письменник відчув недугу.

Розділ Горе з повісти Дитинство Лев Толстой писав із слізьми на очах. Тургенев так розхвилювався, що плакав, розповідаючи про розлуку батька з дочкою в романі Напередодні. Такий стан опанував і Діккенса, коли він зіткнувся віч-на-віч із смертю дитини в своєму романі Домбі і син.

Або інший приклад. До славетного французького письменника Оноре де Бальзака одного разу викликали лікаря. Баль-зак лежав блідий, без пульса, здавалося, що він умирає. Коли лікар привів його до нормального стану, він розповів, що саме в його романі Батько Горіо, який він якраз писав, помер сам Горіо, а він так перейнявся його долею, що трохи й сам не помер. Відомо також, що Бальзак із заплянованих 143 творів написав 97. Недаром він помер на 51-му році життя, підірвавши своє здоров'я надмірною працею, а може й надмірним вживанням кави. Дослідники підрахували, що, пишучи свої твори, Бальзак щоразу пив каву і протягом свого свідомого й творчого життя випив понад 60 тисяч чашок кави.*

А що сказати про робочий день письменника? Іноді створюється враження, що в нього багато часу. Вештається людина вулицями, з одного кінця в інших і нічого не робить. А це помилкове враження. Письменник працює, коли, здавалось, нічого не робить. Він чи дома, чи в дорозі обмірковує ситуації майбутнього твору, випадки, добирає фактичний матеріял. Часто-густо навіть сни включаються в літературний процес. На літературні заголовки й записники Маяковський витрачав по 10-18 годин на добу. Він майже завжди, чи вдень ходячи щось собі бурмотів, а норма його виробітку 10-18 рядків на день.

А наш Іван Франко, який написав близько 1100 окремих творів, як згадують його сучасники, писав дуже швидко. Студенти, які допомагали іноді записувати його поезії, бо його пальці дуже покалічив ревматизм,

згадували, що письменник, ходячи по хаті, диктував свої поезії, які на ходу творив. Він тільки іноді зупинявся, а потім знову продовжував диктувати.

* Письменник Оноре де Бальзак цікавий для нас ще й тим, що він шість разів побував у Києві, який йому щоразу більше подобався, як і вся Україна. Приїздив він в Україну двічі, зупиняючись і гостюючи у графині Евеліни Ганської в Верхівці (Сквирський повіт на Київщи-1 ні). У листопаді 1847 р., вперше побачив Київ, писав: Я бачив північний Рим, з 300 храмами, багатствами Лаври, Софії. Ген.-губернатором на той час був Бібіков, якого Шевченко назвав капралом п'яним, а супроводив Бальзака скрізь горезвісний Юзефович. Цивільний губерна-. тор Фундуклей влаштував на честь видатного гостя урочистий обід. Але в той же час мав наказ пильно стежити за ним, а його найкращий роман Батько Горіо цар Микола I сам заборонив для поширення в Росії ще в 1835 р. В той час в Україні й Росії лютувала пошесть холери, чого остерігався гість. В листі писав до Парижу, що в Саратові пошесть забрала 9 тисяч людей, а в Києві від 40 до 50 осіб. Хоч письменник був досить слабий, він одружився з Евеліною і 25-го квітня 1850 р. виїхав з нею до Парижу, де того ж року 17-го серпня помер. Він писав сестрі: Познайомившись з католицьким Римом, я палко прагнув пізнати грецький Рим, православний... але Київ — вічне місто Півночі, північний Рим...

Досить швидко, іноді під настроєм, творив і Тарас Шевченко. Княжна Варвара Рєпніна, яка була закохана в Шевченка, але хотіла, щоб він завжди був святий і променистий, згадує, що 11-го листопада, 1843-го року, Тарас Шевченко, будучи в їх домі в Яготині, був дуже того дня веселий і балакучий. Вона зауважила йому, що було б краще, коли б він не порушував своєї самотности. Настала мовчанка. Потім Шевченко сказав:Тихий ангел пролетів.

— ВИ умієте розмовляти з ангелами, — то розкажіть, що вони вам говорять.

Шевченко тоді схопився з місця, побіг по каламар, взяв аркуш паперу і став писати. Потім, за кілька хвилин простягнув їй написане. Це був вірш на 13 рядків, який поет їй присвятив. Прочитавши його, княжна була дуже зворушена. Вона підійшла до Шевченка і сказала: Дайте мені свій лоб і поцілувала його. В листі до свого вчителя Ейнара до Швайцарії вона писала про цю подію, зазначивши, що наступного дня вона про все це розповіла матері, крім поцілунка.

Кожен літератор має свої години творчости. Більшість пише вранці. Толстой працював натщесерце, тобто коли ще не снідав, дехто писав удень чи вночі, як звикне. Леся Українка свою Лісову пісню написала дослівно одним подихом, забувши про їжу і сон. Таку чудову драматичну поему-фейєрію написала за 10 діб в Кутаїсі на Кавказі. Закінчивши, вона почувала знесиленою і температурила.

Кожен письменник має свої особливості. Для одного має значення навіть те, чим пише, для іншого — формат паперу. Юрій Яновський написав свій роман Майстер корабля на аркушах із записної книжки. Для інших має значення колір атраменту, меблі, стілець, на якому вони сидять під час писання творів, або колір стін кімнати. Один письменник зосереджувався, дивлячись у вікно на фігурку півника, що був на шпилі будівлі. Змінивши мешкання, він перестав писати й мусив повернутися на старе місце.

Відомо, що шум і галас — найбільші вороги в творчості письменників, але окремі автори могли якось гальмувати зовнішній шум і писали свої твори часом навіть на вокзалах або в трамваях, в поїздах, в приміщеннях, де вічно був галас. Володимир Сосюра міг стати десь у куточку кімнати, де було повно людей і вирували жваві голосні розмови, і за кілька хвилин написати на замовлення потрібний вірш. А Василь Стефаник любив писати вночі, у гарно прибраній кімнаті, двері якої замикав, і писав обов'язково на найкращому папері. А коли вранці заходили до нього, то вся підлога була закидана порваними аркушами чернеток, а на столі лежав остаточний текст твору.

Іван Франко часто писав свої поезії, співаючи, а іноді й роблячи якусь іншу роботу. Свою поему Мойсей писав, плетучи рибальську сітку. Поет Володимир Самійленко часто писав вірші експромтом, прийшовши до редакції.

Велика різниця є також в кількості написаного і як швидко писав той чи інший автор. Наприклад, письменник Василь Стефаник писав скупо, стисло, в його творчості немає зайвих слів. Недаром одного разу, коли Гнат Хоткевич перебував у Західній Україні й сидів у кав'ярні й писав, до нього підійшов Василь Стефаник. Бачачи, як Хоткевич завзято пише, не звертаючи уваги на присутніх, він запитав Хоткевича: —

— Я не розумію, як ви можете так багато й легко писати? На це Хоткевич відповів:

— Бачите, така вже несправедливість на цьому світі. Вам досить написати кілька сторінок, щоб сказали, що ви маєте талант, а мені треба цілу книжку. Справедливо тільки одне: що ми обидва з цього нічого не маємо.

Такі, як бачимо найрізноманітніші секрети творчости у видатних творців літератури.